

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

HW AHS1 F

Hun L 761.98.55

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

2. ind. 100 t.p.
3. 12

NAZINCZY'
EREDETI MUNKÁI.

MÁSODIK KÖTET.

KAZINCZY FERENCZ'

EREDETI MUNKÁI.

A' M. T. T. MEGBIZÁSÁBÓL

ÖSSZESZEDÉK

BAJZA ÉS SCHEDEL.

MÁSODIK KÖTET.

UTAZÁSOK.

BUDÁN,

MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1839.

KAZINCZY/ FERENCZ'

BUDÁN,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1839.

HunL761.98.55

ELŐSZÓ.

Az olvasó e' kötetben Kazinczy' régibb és újabb utazásait veszi; amazokat, az 1789-dieket, híven a' szerint, mint az Orpheusban állottak: a' szerző azokon nem változtatott soha, 's mutatják a' kecses és könnyed előadás' mestert úgy mint a' későbbiek, mellyek a' sok átdolgozás által nem mindig nyertek; — ezek közül a' Pannonhalmi Utat azon kézirat szerint, mellyet kevéssel halála előtt készíte, toldásokkal, változtatásokkal; 's egy egész szakasz' kihagyásával. E' kézirat, saját keze mesterünknek, a' magyar academia' levéltárában áll. Ugyan ebből vétetett „Nógrád és Gömör“ melly itt először lát világot.

Az Erdélyi Leveleknek nem kevesebb mint öt példánya volt előttünk: t. i. a' második dolgozás, nem tudjuk melly évből (az elsőt tűz emészté el), a' harmadik, 1824-ből, mellyet már 1827-ben követett egy negyedik, még levélalakban, de már számos beiktatásokkal, mik az egésznek időbeli egységét nem ritkán zavarják; egy ötödik, 1828-ból, a' levélalak' fel-

bontásával, szakokra osztva, 's azon rendeltetéssel, hogy az akkor megindított „Pályám” emlékezetéhez” hetedik könyvül soroztassék; míg végre 1831-ben belőle, az ugyan azon évi pannonhalmi stb naplókkkal együtt, egy új kötet alakult „Utazásim” czím alatt: 's ez a' hatodik dolgozat, ötödik a' meglévők közt.

Emyi, 's illy különböző kéziratok közt mindazáltal nem volt nehéz a' választás. A' második, a' leggazdagabb, 's mellyen az első benyomások' frisesége legélenkebben ömlik el, nem fogadtathatott el számos nagy és kisebb házai miatt, mellyek be nem töltettek, hanem a' begyűlt adatok már 'új dolgozásba szövettek. A' két utolsó felette sokat vesztett a' hosszú úton, 's nem csak eredeti kedvesebb formájából van kivéve, hanem sokszor egyenesen kivonattá összezsugorítva. Így a' két középsőről lehetett csak szó, mellyek legalább teljesek voltak, de ezek közül is inkább az utóbbiról, melly az udvari censura alá levén készítve, némileg ultimatumnak vétethetett. Mit tartott egyébiránt erről szerzője, e' kiadás' 114. lapján látható.

A' munka' történetéhez tartozik megemlítenünk, hogy néhány levelet mutatványul a' Tudományos Gyűjtemény' első folyamai adtak; a' Felső-Magyarországi Minerva pedig, alig húnyá be barátunk szemeit, még 1831-ben, jog-

talán kiadását az egésznek, feldarabolva több füzetben, elül csonkán, 's a' bevezetést, elszakasztva a' munkától, „Erdélynek és az erdélyieknek isméréte“ czím alatt külön, 1832-ben. Egyébiránt e' kiadásnak ismét más kézirat szolgáltat alapul, mint a' miéink, helyenként bővebb, majd ismét szűkebb annál, melyet mi itt adunk. Mi azonban arra nem tekinthettünk; nekünk nem volt szabad toldani, raggatni; 's mit adunk, híven kellett. Másutt — egy, talán e' kiadás' bevégezése után valamellyikünk által készitendő bővebb történetében Kazinczy' munkáinak — lesz alkalmunk a' külön kéziratok 's kiadások között párhuzamot vonni; 's az elmaradt figyelemre méltó helyeket összeböngészni.

Irtuk Pesten, september' 7: 1839.

BAJZA JÓZSEF

és

SCHÉDEL FERENCZ.

TARTALOM

Előszó. . . . . V.

MAGYARORSZÁGI UTAK.

I. Miskolcztól Kassára 1789	3
II. Kassa, u. a.	11
III. Kassa, u. a.	15
IV. Eger, u. a.	24
V. Füred, u. a.	32
VI. Debreczen és Nagy-Várad, 1824	39
VII. Pannonhalma, 1831	47
Esztergom	71
Vác	81
VIII. Nógrád, 1831	86
Gömör	106

ERDÉLYI LEVELEK.

Előbeszéd	113
Bevezetés	115
Erdélynek történetei	123
A' Rákóczyak	151

TARTALOM.

A' Báthoriak	153
Királyaink az austriai dynastiából	158
I. Levél	160
II. Levél	168
III. Levél	176
IV. Levél	189
V. Levél	201
VI. Levél	208
VII. Levél	219
VIII. Levél	225
IX. Levél	235
X. Levél	247
XI. Levél	255
XII. Levél	260
XIII. Levél	264
XIV. Levél	275
XV. Levél	285
XVI. Levél	292
XVII. Levél	298
XVIII. Levél	305
XIX. Levél	312
XX. Levél	327
XXI. Levél	334
XXII. Levél	340
XXIII. Levél	346
XXIV. Levél	355
XXV. Levél.	365

TOLDALÉKOK.

I. I. Ferencz és Carolina Augusta Kolozsvárrt . .	367
II. A' bevezetéshez	369
III. Erdélynek gubernatorai	372

TARTALOM.

IV. A' Teleki-ház. Az V. levélhez	1373
V. Hunyadi János a' vajda és gubernator. A' XVII. levélhez	391
VI. Erdélynek püspökei. A' IX. levélhez	396
VII. Gróf Kemény Sámuel	397
VIII. A' Bethlen-ház	399
IX. A' kolozsvári játékszín' történetei	412

MAGYARORSZÁGI UTAK.

HAZINCZY' MUNKÁI. II.

1

I.

MISKOLCZRÓL KASSÁRA.

Kassa, Jun. 19d. 1789.

El nem képzelheted, milyen nehezen jöttem ki Miskolczról! De az nem is leheté másképen, minekutána benne öt napot a' legérdemesebb emberek' társaságában töltöttem el. — Három óraker reggel már fogva voltak lovaim; 's nem tölt belé két óra, míg Szikszóra értem, noha azt ide egy stacionak tartják, ennyit teve a' reggeli égett bor' és a' jó áldomás' ígérete!

Miskolczról Zsolczáig egy három fértályig tartó töltés van, a' Sajó miatt, melly magában ugyan nem nagy víz, de mikor a' hegyeken a' hó olvad, vagy zápor esik, szélesen kiönt. Erről most tisztán láttam ki a' Karpátot, mellyre az Avasról *) olly haszontalanúl kandikáltam, mert közöttte és Miskolcz közt semmi magas hegy nincsen. Bár csak közelebbről láthatnám hamarább! De ha majd Kassán,

---

*) Avasnak hívják Miskolcznak azt az éjszak felé néző hegyoldalát, mellyben gazdag pinczéi vagynak.

Eperjesen és Lőcsén is olyan barátokra akadok, mint Miskolczon akadtam, közel belé telik egy hónap, míg oda érek, 's vége lesz a' botanizálásnak.

A' töltésen túl (engedd elbeszélni ezt, ha talán sietsz is Kássát esmérni) utam nagy darabon felfelé ment. Hiába szőlítgattam kocsisomat, kinek rövid ümegje alatt barnás hátagerinczét hízkelkedve ölelgették a' kedves etéziák a' nyeregben. "A' mi nem lehet, uram, csak nem lehet; de érjünk fel csak ama' partra, majd úgy megyünk lefelé egész Szikszóig, hogy a' tatár sem ér utól", felele magyar szives egyenességgel. Rá bízam a' hajtást; befeküdtem kocsim' szegletébe, 's a' legédesebb reggeli álom szálla meg, mellyből csak a' nagy rázódás vert fel, midőn kocsisom a' meredek partról nyargalva szaladt a' tatárok előtt lefelé! — — Már előttem feküdt rétes völgyében a' kálvinista Szikszó (mert hogy az, gothiai munkájú tornya 's szalmafedeles házai velem kitaláltatták, minekelőtte szemeim a' vitorlán keresztet vagy kakast láthattak) boldog szőlőhegyeivel, mellyek dél és nyugot felől nem magas hegyeit egészen elborították. Jobbkéz felől mintegy két mértföldnyire a' zemplényi hegyaljai hegyek' széleit; balkéz felől a' kézmárki 's forrai termékeny szántóföldeket; középen pedig azt a' zöldelő rétet láttam, mellyből néha a' Tiszába lesiető Hernád csillámlott. Bő-

séget mutatott mind a' már sárgulni kezdő vetés, mind a' föld' fekete anyagja, 's ehhez hozzá járulván a' környék' szépsége, leginkább pedig Miskolcz' szomszédsága, azt óhajtottam, hogy bárcsak ennek à la Rousseau lakosa lehetnék.

De bezzeg ellenkező az, a' mit neked a' Forró és Szina közt fekvő környékről mondhatok. Apró domb, lapos keskeny völgy, kiritkított erdőség, félig kiegetett, elcsonkított tölgyfák azok, a' mellyeket itt az utazó lát. Bizvást ezt a' környéket adhatta volna birtokúl Judásnak Klopstock. — Hát útjai! óvd ettől a' vadrácztot is, Isten! — szörnyű rázását 's lökéseit, egyedül a' regéczi vár' elpusztult falainak meglátása türette el velem, mellyet régenten fejedelem Rákóczy birt. Most az, valamint hajdan is, együvé van kapcsolva a' sárospataki dominiummal, és — kameralis.

Ez a' görbe ország Forró mellett kezdődik, és egész Midasnémethiig tart, és így jó három mértföldnyire. Kocsisom azt beszélte, hogy Abadynak egy egész szolgabirósága, mellyet cserhádi járásnak neveznek, szintolylan mint a' garadnai környék. — Kár, hogy azt garadnai járásnak nem nevezik. Ez a' fertelmes szó egészen hozzá illend görbeségéhez.

Eniczke, Kassa és Szina között, szalmás alacsony tót házakat, 's egytornyas 's négyoldal-bástya kastélyt mutat, en gout d' antique moderne,

mellyet én még rendetlen 's alkalmatlan volta mellett is, ~~egy~~yira szeretek. Ezt a' b. Meskó familia bírja. Parton fekszik, 's keletre szép tér réteket, erdős magas hegyeket 's ezeknek nyílása között a' szalánczi vár' omladékait látja sok apró falukkal.

Láttam innen Újvárt is, mely a' vármegyének nevet adott. Most az egy közönséges diszetlen falú, egy kálvinista templommal és gróf Csákiaknak udvarbirói lakásokkal. Föld-vára alatt megyen el a' Hernád.

Zsebesnél, Kassához három fertálynyira, már kezdődik a' chaussée, 's egyenes lineában megyen azinte a' városig. Balkéz felől e' mellett nyugodalmasan, de minden ékesség nélkül fekszik foltozott zsindelezetű épületeivel, az agg diófák' árnyékában Bárcza, mely a' még most is élő törzsökös Bárczay familiának nevet ada. Kivánnám, hogy Bárczát Kassához illy közel birhatnám 's Bárczaynak hívnának. Kő ugyan bőven nem maradna épületeiben; de kevés vén diófáim úgy maradnának, a' mint most állanak, akárniként aber-ozna kertészem, utat mérő sinórjával.

De előttünk a' város! — — Egy hegyszögben fekszik az, körülvéve minden felől apróbb vagy magasabb hegyektől, melyek közül az, a' mely túl rajta mintegy félórányira emelkedik, legmagasabb, és a' bécsi néma-barátokéhoz hasonlít, csak hogy tetején semmi klastrom nincs, és hogy

oldalait darabonként szántogotják. Az enyészetre fekvő dombok gabonát, a' keletre fekvők pedig bort termenek. Ezek közt a' város alatt lefolyó Hernád szép réteket mosott, 's nincsen is más felé Kassának semmi nyílása azon kívül, a' mellyen én jöttem. A' város' hossza a' chausséval egy lineában fekszik, 's ez csinálja, hogy az idegen utazó, míg a' városba be nem ér, a' kevély nagy templomon 's egynehány tornyon kívül nem lát egyebet hanem csak setét zsindelyezetet. — A' külső-város széles helyen, de nyomorult viskókból épül; 's a' min szemem nagyon felakadt, az, hogy az utazó, midőn Kassa felé közelít, legelői is akasztófát és temetőt lát. — Nem lehetett volna-e a' temetőnek egyik vagy másik oldalon helyet találni? — 's be szép spectaculuma volna a' chausséen kocsikázó kassai szépségeknek, ha közel hozzájuk holt testek lebegnének a' kötélén, 's a' napenyészeti szellő dögpárát lehelne feléjük.

Nyolcz óra után vala az idő, midőn Kassára beértem. Kocsisom a' fekete sashoz vitt, azt állítván, hogy a' városban bent több fogadó nincsen; 's én meg is nyugodtam rajta, mert az épület' külső formája sokkal biztatott: de óvjon az Isten minden utast tőle. Közel kelle egy fertályig várakoznom, míg a' sok béna vendégfogadói nymphák, a' konyhát üresen hagyván, fülönfogva hozták elő a' kelnert. Nem kaptam szobát az útszára, mert azok el voltak foglalva egyről egyig, 's egy tündöczforma

setét szurdikban vontam meg magamat. —“Parancsol valamit vacsorára nagyságod?” kérde a’ kelner, mihelyt a’ lábomat a’ küszöbön betevém. —“Esznek itt idegenek?” —“Ó számosan!” —“Mikor?” —“Félóra múlva.” —“Kik?” —“Gavallérok, ’s más ifjú emberek ő excellenciájától, a’ vármegyétől, ’s az Untercommissiótól.” —“Jó! én köztök eszem.” — Elővettem pálczámat, ’s kimentem körültekinteni a’ várost.

Kassának alsó kapujától a’ felsőig, és így 1070 lépésnyire, egy annyira széles útsza nyúlik el, hogy azon a’ nagy templom is elfért, még pedig nem hosszában, hanem keresztül rajta. Szerencséjére a’ városnak és minden jó ízlésű lakosinak, nem Friedrich építette azt *), és így útszája nem schnurgrad épült, hanem irregularis csavargású ellipszire. — Centum capita appono (ezt a fogadás’ formuláját a’ vacsora mellet tanultam), hogy Berlin’ egyenes útszái, akármelly punctum visust válaszon a’ néző rajta, nem fogják szemeit úgy gyönyörködtetni, mint midőn Kassának felső kapujában megáll, ’s a’ házak’ falain égő lámpásokat szinte az alsó kapu körül lévő házakig kiláthatja. — A’ mi nekem első körülnézéssel leginkább tetszett, az a’ város’ nagy útszáját két ágban keresztül

---

*) Friedrich egyenes lineában építette az ujjáros’ útszáit Berlinben.

folyó csermely-patakocska. Úgy nevezem én is ezt a' kassaiak után, mert a' mint a' vacsora alatt tapasztaltam, ezek nem tudják, hogy a' pataknak, mely a' Bach-tól jó (szintén úgy mint a' part a' Bord-tól), igaz magyar neve a' csermely. Micsoda nagy szolgálatra van az, ha tűz támad! millyen nagyra a' szemétkihordásban.

De jaj annak, a' ki itt gyalog jár! Az apró hegyes köveken, mert illyennel van kirakva a' város, úgy elfáradtam már is, mintha egész nap homokon jártam volna.

A' vacsora felett, mely mind szegény, mind igen csínatlan volt, egy ifjú urral jutottam barátságos ismeretségbe. Ez az ifjú B — —. Én úti surtoutomban, a' többiek frisirozott fejjel, 's a' legújabb szabású' frakkokban, ültünk az asztalnál, midőn B — — egy kis kurta, aranynyal kihányt, de csak fekete bárányprémes égszín mentécskében, vörös nadrággal, széles ezüst kardját csörtetvén, jött közinkbe. Helyet foglalt, 's olly különös, magának tulajdon tréfát indított, hogy még én is, a' ki az egész asztalnál a' sang froidot akartam gardirozni *), édes nevetésre fakadtam. Egy pohár bor mellett lettünk barátokká, 's a' kávéházba

---

*) Hidegen ülni, nevetni 's mások közé egyeledni nem akarni.

vitt; hol mostan a' nemesség közül senkisésem volt jelen. Három négy asztalka körül néhány cancellista 's kalmárlegény kergette a' pagátot; én pedig B — — t egy szál dákóra hitam ki. Tizenkét óra szakasztta el egymástól. — Aludj csendesesen.

II.

K A S S A.

Kassa, Jun. 20-d. 1789.

Ma későn mentem ki az útszára, mert a' tegnapi éjszakázás után mélyen elaludtam; 's azt annyival inkább sajnálom, mivel a' héti vásár, mikor a' kísétálás nekem eszembe jutott, már oszlani kezdé, és így sokat nem láttam azok közül, a' miket láthattam volna. Csaknem félóráig tolongván a' pályinkát, vaját, tejet, tojást, zöldséget és gyümölcsöt áruló külföldi asszonyok közt, kik közül soknak zsidó öltözete nemzetöknek különbözését nyilván mutatta. Egy vasat áruló meczenzőfivel kezdettem beszélni. Ez már berakodott volt, 's csak azt várta, hogy kocsisa néhány zsák megvett gabonát hordasson elő, 's örült, hogy míg emberei előkerültek, valakivel beszélgethete. — Im' ez az, a' mit tőle tudok. Abaújnak Szomolnok és Jászó közt fekvő hegyeiben fekszik mind Felső-, mind Alsó-Meczenzőf. Ebben a' két helységben van az egész colonia, 's három esztendővel ezelőtt még, a' jászói praemonstratensis praelatus bírta,

most a' fundus religionarius-hoz van vetve, 's kameralis tisztek által administráltatik. Sovány határok elégtelen arra, hogy őket eltartsa, 's e' szerint a' szegényebbek az esztendő' nagyobb részét masutt töltik el, 's árkok' hányásával, aratással 's zsindely-hasogatással keresik élelmöket. Bányájok vasat és ezüstöt 's rezet is terem. Az asszonyok Németországból kihozott öltözetök' nemeit ekkoráig is megtartották; a' férfiak pedig setétkék posztóból készült magyar ruhákban járnak, de közönséges nyelvök érthetetlen németseg. — Tiszta levegők, egészséges forrásvizők, főképpen pedig a' sanyarú élet és a' munkásság őket izmos taguakká, erős egészséges emberekké tette. Hitelesen beszéltetett előttem, hogy egy alsó-meczenzöfi születésű — — — a' teli hördő bort, mely 180 iczéből áll, fölemelte, 's belőle jó kortyot ivott.

Kassa mindennemű eleséggel bővölködik, válamit kívánhatni. Szikszó' termékeny környékei, ide számlálván Borsódnak is egy részét, neki gabonát; a' zemplényi Hegyalja, Göncz, Mécze és Szikszó bort, Kassának környékei zöldséget, a' szalánczi erdőség pedig bő makkolást ad; e' szerint Kassán vagy olcsó lakásnak kell lenni, vagy ha az nincsen, azt nem a' természet és a' népesség, hanem a' rendetlen politia csinálja.

A' fejer köznép, mely mindegyig tót lányokból áll, ábrázatjára 's termetére nézve szép. Min-

dig lehet két rútra nyolcz nem rútat föltenni; de mocskos öltözetök természeti kedvességökből sokat elvesz. A' meczenzói és miszlokai lányokat és menyecskéket ellenben kedvesség nélküli nemzeti physiognomiájok, szint olly könnyen kiesmértétheti, mint a' tótokat a' közönséges szőkeség. Ötven közt is nehezen lelhetni egy barna hajú tót lányt.

Még tán tovább fetrengettem volna a' vásárlók közt, ha egy hundsloger (úgy nevezik azt a' hóhér-legényt itt, a' ki a' kutyákat öldösi) tőlem nem messzire embertelen csapásával el nem iszonyított volna. Leütötte a' kutyát 's farkánfogva vitte egy veres szinnel be kent ernyős lektikára. — Nem jobb volna-e a' kutyák' pusztítására más napot rendelni? Miért kell a' falusi gazdák' kutyáit a' kassai tanácsnak pusztítani?

Tíz óra-tájban fölmentem a' felső kapu felé hogy a' nagy útsza' épületeit, 's a' város' külső fekvését láthassam. — Ezt az útszát Urak' útszájának (Herrn Gasse) hívják, mellyet meg is érdekel, mert a' házak rajta gustussal kezdenek újulni. Csak az kár, hogy gyakorta a' legszebb szomszédságban füstös falú házak állanak, 's zsindelyezetökről hosszan nyúlnak ki az útszára a' facsatornák. — Különben igaz architecturailag azt, még a' legköltségesebb épületeken sem találhatni. A' városházának faadja olly aranyos mint egy rácz templom; 's a' toskánai vagy dóriai rend'

simplicitása helyett, borostyán fonadékok ékesítik az altánát tartó oszlopok' fölözeteit. Így, az igaz, czifrábbak: amúgy meztelenek lettek volna.

III.

K A S S A.

Június 21. 1789.

Tizenegy óra tájban prof. Szabó Dávid urat kerestem fel. Egy háromsorú nagy épülethez vezettek, mellynek bádoggal bevont kettős tornya, 's a' legszebb helyen fekvése kitaláltatták velem, hogy az egykor jezsuitai birtok volt. Ők a' hely-választásban is mesterek valának. — Szerencsém vala odahaza találni. Breviariumával járt fel 's alá szobájában, 's egész emberséggel fogadott ugyan, de úgy mégis, hogy vehettem észre, hogy háta' gerincze complimentekre hajlani nem tanult *). Literatóri atyafi-

---

*) La physionomie ne se montre pas dans les grands traits, ni le caractère dans les grandes actions: c'est dans bagatelles que le naturel se de couvre. — A' physiognomiát nem lehet nagy vonásokban, sem a' characteri tulajdonokat nagy esetekben ki-esmérni: ezek magokat kicsinségek által nyilatkoztatják ki. Emile de Rousseau. Tom. II. Livre. IV. — Az illyes festegetésekből esmérjük Archenholznak utazásaiban Angliának 's Italiának nevezetes fiait csaknem annyira, mintha őket magunk

sággal szorította meg kezemet, 's kért, hogy üljek le. Csakhamar versei felől kezdtünk szólni. Halld azt, a' mit önnön magától tudok. 1773ban Beszterczén Zólyom vármegyében egy Rauch Ignác nevű jezsuita társa kérte, hogy Klopstock' és Sined' példája szerint próbáljon írni magyar verseket, hogy láthassák, ha a' magyar hexameterek és lyricumok a' görög 's római hangzathoz hasonlitanak-e inkább, vagy a' némethez? Szabó tőle kért témát és mértéket; 's képzeld, melly kevés poetai izléssel bírt a' német! azt adá, a' melyből az: "Egy izmos csatlós és imperiomban egy predikátor tiszteletes úr nálunk" kezdetű nem tudom mi léve. — Szabó látta a' dolog' szerencsés sikerét, 's sietett koszorút fonni azon virágokból, a' honnan még senki' homlokát nem kerítették körül a' múzsák. Sőt kevéssel azután megértvén, hogy Rajnis már régóta ír ilyeneket, némelly darabjait közölte vele, 's óhajtani látszott, hogy ketteseknek munkáik Hoschius' és Vallius' példája szerint, együtt lépjenek napfényre. Nem tudom, min és kin mult, ez a' szándék nem teljesedett; elég az, hogy Szabó megelőzte a' 'nonum prematur in annum'-ot váro Rajnist, 's csakugyan 'előbb

---

láthattuk volna; 's ha olvasóim közt csak tíz lesz, a' ki megért, keveset gondolok vele, ha a' nagy se-reg mosolyogni fog is gyermekségemen.

tálalt — a' mint verseinek utolsó kiadásában elkeseredve említi — mint az, a' kinek már akkor ebédje, vacsorája is kész volt, mikor ő a' főzéshez fogott'. Mi leve a'~dologból? Négy esztendő múlva, azaz 1781ben megjelent Rajnis a' 'Helikoni kalauz'-zal, 's nyilvánossá tette az' időbeli elsőségét, úgy mindazáltal, hogy sem Szabót, sem Révayt, kik nálánál hamarabb költek ki (ámbar egyébiránt prosodiai törvényeiben Szabóval ellenkező állításai nincsenek czélozás nélkül), világosan és csípősen nem bántotta. — Érezte Szabó, mit vesztett ezen munka' megjelenésével a' birt elsőség' dicsőségéből, 's ezen visszás 's kedvetlen érzések közt írta 'Ki nyertes'-ét, mellyben hajdani szerzetes társa ellen kivevetvén a' derék dandárt, Rajnison csatázó martalékot szedett, 's Révayt is kedvetlen nevezetekkel illette *). — Tanácsosabb lett volna oda engedni Rajnisnak az' időbeli elsőséget, mellyet verseiben úgyis megadott neki **), 's elhallgatni.

'Αξιμενος, Διος υιον, εκηβολον Αππολλωνα.

Tudod, hogy a' Rajnis, Révai 's Szabó közt támadt pör felől sokan sokképen ítélnék; tudod, hogy

---

*) Lásd' a' 73 és 74d. old. a' 'Ki nyertes'-nek; összevetvén azzal, a' mit Révai Pozsonyban 1781ben kiött 'Elegyes versei'-nek 108d. old. mond.

**) Költem. Munk. II. kötet 55. old. "Nálam most vettetik a' kert, Nálad már kivirult". "— — tegnapi ganda vagyok".

mind Rajnisra, mind Révaira is — hogy Szabót 'tehen úton csamangó'-nak 's egyébnek nevezte — sokan nehezteltek: 's én kész vagyok megvallani, még a' versengő felek előtt is, hogy ezen ízetlenségben sem nem gyönyörködtem soha, sem (ha szabad úgy szólni) azt jóvá nem hagytam; kész vagyok megvallani azt is, hogy mind Rajnis, mind Révai élesebbek voltak, mint ohajtottam volna: de más részről ha a' dandárt, ha a' mártalékot, ha a' Révai által visszamondott tehen úton czammogót látom a' 'Ki nyertes'-ben, összeteszem kezemet, mellyel talán már követ emeltem a' kettő ellen, 's azt tudakozom, a' mit Rajnis tudakozott, hogy midőn valaki boszontgatja, gyáva gyermek' módjára fog-e csak fityogni?'

Talán majd vége lesz már ennek a' csatázatnak is. Szabó föltette magában, hogy többé nem válaszol elleneinek mocskolódásaira; illy fogadással fejezibe a' Magyar Museumhoz ragasztott levelét Bacszányi is; Révai pedig, midőn utószor vele voltam, sajnálkodva beszélt a' dologról, 's azt állította, hogy erre a' nemtelen viadalra, ha elszenvedhetne volna a' nyilvánosság megbántást, sohasem szállott volna. Egyedül Rajnis, az *εκηβολος* Rajnis az, a' kiről nem hiszem, hogy még egyszer ne szóljon; mert őt olly oroszlánnak ismerem, a' ki a' mellette szeliden elmenőket nem bántja ugyan, de a' ki belékap, összeteperi, 's nyúgalmasan mégyen tovább.

Búcsúzásomkor egy kedves ajándékot ada nekem Szabó: e' napokban kijött verseit. A' nyomtatásbeli correctúrárt Bacsányi barátja vitte, mellyel neki valóságos szolgálatot tett; mert tudjuk, előbbi kiadásában, mellyeket talán az olaj-lámpás' pislogása mellett maga corrigált, mint hemzsegek a' hibák. Ezt a' kiadást nagy gonddal készítette Szabó, és Révai' intését (ámbar a' szók' eltépését, elhányását most sem ismeri hibának *), úgy tetszik,

-
- *) Költeményes munkáinak első kötetében a' 224d. old. ezzel ikeszti be a' komáromi földingásról irt költeményt: "A' várost isten győzhette, nem emberi kéz, meg". Nekem ez szenvedhetlennak tetszik; valamint a' 'Vanier' mezei gazdaságában' ez az újra megahagyott sora is: "A' kised vidrát oktasd, mint fogjon halat meg". Igaz az, a' mit a' 'Ki nyertes' 73d. old. mond az illy elhányásokról Szabó úr; igaz az, hogy Erdélyben 's Magyarországon is sok helytt beszélnek így; B. Rádaynak Evirallájában (lásd az Orpheus' második darabját) néhány illyen eltépés fordul elő, kíről csaknem mondhatjuk, hogy magyarul tökéletesen nem tud, 's, hogy magamat is előhozzam, Gesznerem' Idyliumi (Kassán 1787) teli vannak az illyekkel; de próbáld bár, Révainak kívánsága szerint, ragaszd együvé az, eltépett részeket, nem lesz-e sokkal kedvesebb a' mondás: "A' várost isten győzhette meg, nem emberi kéz", "A' kised vidrát oktasd, mint fogjon meg halat".—Ellenben azt tartom, vannak némelly esetek, a' hol az

hasznára fordította. En leginkább azt sajnálom, hogy az előbbi orthographiájától elállott, és még inkább azt, hogy ezen kiadásban az első helyet nem Milton' elvesztett paradicsoma *) foglalja el. — Véletlenül a' Pyber' halálára írt Asclepiadaeusokra akadtam, 's gondolatlanul ezen új eset felől

---

illy tépés nemcsak megengedhető, hanem valóságos szépség is. Illyen a' Vanier' elején: "Sem jární szidalmas verssel más' neviben kedvem nem tartja keresztül." A' 'jární' a' 'keresztül'-től igen messze el van hanyva. De garabonczáskodás hozatik elő, 's ez a' széthányás titkosan érezteti az olvasóval, hogy az illy nyugtalan elméjű ember mint hány, dúl el mindent a' maga helyéről. Ezt a' szép sort megváltoztatta Szabó úr. (Lásd a' Magyar Museum II. köt. a' 118d. old.). "Sem más' neviben, zabolátlan haragra gyúladván, szegezõ verssel sérelmet okozni." — Ki tarthatja ezt jobbnak az elsónél.

*) Melly szerencsétlen gondolat volt légyen az, hogy Szabó úr a' Milton' elvesztett paradicsomát fordítsa, azt minden megitélheti, ha az ángolt nem látta is, a' ki meggondolja, hogy az epopaeákat nem lehet úgy epitomisálni, mint valamelly theologiai systemákat, és a' ki tudja, hogy Szabó úr, az egy deáknnyelven kívül mást nem értvén, ezt nem ángolból, hanem egy deák fordításból fordította. Kevésben mult, hogy Szabó úr ismét az Ilias' fordításához nem nyúlt. Denis, vagy — költői nevét említvén — Sined, a' deák epitomatort előttem boszankodva nevezte 'suprema papavera carpens'—

kezdék tudakozódni. Egyszere könyek gyűltek meg szemében, 's elakadott szóval 's tébolyogva felelt kérdéseimre. Ez világos jele jó szívének, 's akár-miként kisebbsék őt azok, kik a' rimek nélkül írt verseket versnek sem tartják, én őt mint jó embert igen tisztelném, ha poetai érdemeit nem ismerném is.

Szabó nemes szüléktől vette eredetét, 's a' háromszegi székelyek közt Baróton 1739. April. 10d. született. 1757ben Trencsinben a' jezsuiták' novitiatusába lépett. Onnan Beszterczére (hol múltában a' szerzet eltöröltetett), Komáromba 's Kassára ment. Most itt rhetorikát tanít. Termete magas, egyenes, száraz; hajai igen lágyak, ritkák és félig őszek; orra hosszas és vékony, szája éleséget mutat *), fogai ritkák 's csínatlanok, 's ábrázatja csaknem szederjes verességű. Öltözete

---

nek, midőn neki beszéltem, hogy Szabó úr belőle fordítja Miltont.

- *) Szájának szabásán kívül tökéletesen hasonlít hozzá, a' Klimesch Tamás bécsi festő által készített 's 1790ben Kohl által rézre véselt kép. Szerencsétlen gondolat vala, hogy a' festő, nem tudom magától-e, vagy másnak kívánságára?, egy költői oestrumba ragadtatott attitűd-öt adott neki: nyilván azért, hogy az összeegyezzék azzal a' más gondolattal, hogy bal-kezébe egy papiros festessék ezen szókkal: "Az elveszett paradicsom". De ez a' kéz szerencsére a' rézre metszet darabra rá nem fért.

nem sokkal jobb, mint a' millyennek keresztelő Jánosét festi az evangyliom. Szobája csínatlan, rendetlen 's olajlámpája miatt, melly éjjel nappal asztalán áll, 's rigója húseledelétől, bűdös; könyve, ruhája, papirosai el vannak szórva, 's verseit coperta darabocskákra, olly apró betűkkel írja, hogy azokon mesterség elmenni. Ő ugyan nem dadog, de beszédjét folyónak csakugyan nem nevezhetném; igen halkkal mond mindent, a' mit száján kiereszt. Erkölcei tiszták, feddhetetlenek, azt első tekintete is mutatja; 's szíve azt a' buzgó hazafiságot, mellyet az olvasó verseiben feltalál, valósággal érzi. Én ezt a' sort vetettem volna Terentiusból alá: „*Tristis seviritas in vultu est, in verbis fides.*“

Prof. Simay Kristóf úr, Bacsányi János úrral együtt lépének be Szabóhoz, kevéssel az előtt, hogy tőle eljöttem. Az elsőbb, a' mint tudod, mulatságos darabokat ír; a' második Ossiant fordítja, 's inkábbára rimes verseket ír. Én azt tartom, hogy Ossian jobb kézbe nem akadhatott. Szava, járása, mozdulása 's mindene egy régi rittert mutat; nincs rajta semmi franczia sikló könnyűség, semmi megelőző, elfogadni kész ajánlóság; tiszta 's velős magyarsággal szól és ír, noha accentusa elárulja, hogy közelebb született a' stíriai mint a' moldvai hegyekhez; és csudálást érdemlő munkássággal 's fáradhatlansággal bír, azt, a' mit kiád,

annak rendje szerint kikölteni. Mutatja azt a' Rajnishoz írt Expostulationak minden sora, ki-vel ugyancsak turniermässig tördöse a' lándzsákat.

Holnap még azokat látogatom meg, kik atyám-fiai Apollóban. Engedd meg, hogy azt, a' mit délután láttam, máskor beszéljem el, 's most neked jó éjszakát kívánjak.

IV.

E G E R.

Eger, Octob. 22dikén 1789.

Ma az agyagos sár miatt hat triumphalis ökrökön jöttem be a' városba, keresztül a' piaczon. Paripáim, medve bőrrel bevont nagy bakom, 's a' kocsi' hátuljára felkötött három szövétnekem, figyelemre ragadták az egrieket; minden akarta tudni, ki vagyok, 's míg a' fogadóba másztam, néhány cseléd szaladt megtudni, micsoda uraság érkezett? — — Megváltottattam öltözetemet 's ő excellentiájánál a' püspöknél akartam tenni udvarlásomat; de a' helyett, hogy beeresztettem volna, ebédre hívtam. A' püspök délig el vala foglalva. Így tehát az udvarból gróf Sztáraynéhoz mentem, a' ki, a' mint tudhatod, a' megholt cancelláriusnak, a' püspök' testvérenek, lánya. — Néhány esztendeje már, hogy én őt ismerem; a' betegség, melly nála most gyakor vendég, előbbi szépségéből sokat elfonyasztott; de azért mégis lehet látni, mi volt ezelőtt még kevéssel. Az ellen nem mondhat senki egyebet, hanem hogy kicsin, igen kicsin; de —

nem az-e a' florenczia Venus is? nem az-e ez minden gemmaiban a' régiségnek? — — Azonban igen nagyon megcsalatkozol, ha azt hallván, hogy igen szép, és azt azon felül, hogy igen kicsin, azt gondolnád, hogy a' grófné teljes lesz naivetével is. Épen nem. Őt elmosolyodni talám még senkisé sem látta. Férfiúi komolyság ül parancsolásra teremtetett fekete nagy szemeiben, 's ha setétben hallanád szólani, azt gondolhatnád, hogy valamelly igen olvasott ifjú úr raisonirozik. De az ő beszéde távol van minden pedantereytől, minden keresve keresett eruditiótól. A' franczia írók, kikkel igen esmérletes, megvetettek gondolkozásának fundamentumát; ő azt, a' mit egykor olvasott, csaknem szóról szóra tudja, 's azt igen szerencsésen szokta a' maga tulajdonával úgy összefűzni, hogy azon többé az idegen íz meg nem tetszik.

A' szépségen, elmésségen, olvasáson kívül még más tulajdonságokat is csudálhatnál benne, ha valaha olly szerencsés lehetnél őt látni 's közelebbről esmérni. Megtántorodni nem tudó állhatatossággal tűr el minden kedvetlen esetet, akár moralis légyen az, akár physikai; nem tud megretenni semmitől, 's elkészülve van 's csendesesen megyen a' veszedelemnek, ha azt többé ki nem kerülheti. Vidámsága 's magában megelégedést találó nem esmért szíve most sem hagyta el, 's enyhülést, vigasztalást nyújt neki minden történeteiben. —

Valóban ha a' természet azt, a' mit ő rá vesztégetve hintett, egy asszony és egy férfi közt osztotta volna is fel; nem vádolhatta volna irigy fösvény-séggel sem egyike sem másika.

Ő excellentiája a' püspök kegyes leereszkedéssel fogadott. Vidám volt az egész ebéd felett 's fölélesztette azokat, a' kik az iránta való tisztelet miatt némán ültek. — Jelentettem, hogy Bécsbe szándékozom, és hogy ezen úttal Pápát is reménylem meglátni, melly alkalommal ott épített temploma felől gyönyörködve szóla. Arról majd akkor írok, ha meglátom; most csak ön-személyéről. — Ha te is azt hiszed, a' mit némelly protestansok mondanak, hogy intolerans, hogy üldöz, nagyon csalatkozol. Sőt inkább semmitsem óhajt annyira, mint a' nyúgalmas egyességet; hanem hogy minden cselekedeteiben a' hierarchia' tekintete 's hatalma van szemei előtt. Azért nincs semmi, a' mit elkövetni kész ne legyen. — „Az úgy van! látja kemed, édes — — — y uram! mondá egykor nekem, én a' fekete formaruhát viselem, az nekem kötelességem; én pedig kötelességemet teljesíteni akarom.“ — Különben a' protestansokat mind udvarában, mind azon kívül olly kegyességgel fogadja, mintha catholicusok volnának. Sőt én tudok példát, hogy a' jószágaiban lévő predikátorok iránt különös kegyességgel vala. Hogy nem mindeniketszereti 's szenved, azon én fel nem akadok; mert egy gróf Esterháznak, egri püspöknek,

Mispánynak, egy főcancellarius' testvérének, némelly mozdulásokat nehezebb elszenvedni, mint ha apostolságra a' gyalom mellől, vám-keréktől hivatott volna.

Az az épület, a' melyet most lyceumnak hívnak, olly jó ízléssel, 's olly költséggel tett épület, mellyhez hasonlót nem láttál. Egész négyszeg az; három sorra 's szegleten áll, közel az udvarhoz. Elől a' cathedrale templommal általellenben az exameni palota, jobbkézfélől a' bibliotheca, balra az iskolai templom, hátul pedig a' specula áll. Termédek költséggel szereztetett minden. A' mathesisi eszközök inkábbára Londonból hozattak, 's mutatják, mit lehetett vala ezen minden hazai példákat feljülmúló igyekezetből reményleni, ha a' püspök' szándéka nem hátráltatott volna. Most a' normalis oskala 's néhány pap kong benne, 's szobái részszerint készületlenek, részszerint üresek. A' bibliotheca' mennyezetét Krakker egri képmű festette. Az a' tridenti zsinatot adja elő, magának a' püspöknek parancsára, 's abban mind az architectura, mind a' grouppok mind a' drapperie jobbíthatlanúl vannak festve. Maulportsch, ki az iskolai templom' festésére hivatott le Bécsből, összezsapta kezeit midőn a' bibliotheca' ajtaján belépett; 's megvallotta, hogy ő ennyit nem tud. — Olly nagy gonddal és olly helyesen tett rajzolást és festést ugyan maga Krakker sem jögen tett másutt; 's ez neki kétségkívül sokkal nagyobb munkája, az egymás megett

álló sorok' egyenlősége mellett is, melly a' szem előtt nem olly kedves, mint az itt meg amott hézagosan összecsoportozott grouppok, a' jászai templom' plafondján. Már megholt, 's egy púpos hátú lányt hagyott maga után, kinél egy Rubensének allított festést, 's Norbert Irundnak némelly mezősegeit láttam.

Az megsirathatatlan kár, hogy a' lyceum magasabb helyen nem épült. A' püspök még akkor olly szándékkal volt, hogy ezt elvégezvén, egy püspöki templomot épít, a' római péter - templomnak hasonlatosságára, azon helyen, hol ennek igazság szerint állani kellett volna. Az ilyen profanus ember, mint én vagyok, a' religiót tekintvén, nem állhatja meg, hogy fel ne kiáltson: *Tantum religio potestaterat causare!* —

Melly kedvességben légyen a' püspök a' pápánál, azt ez az anecdotumocská eléggé mutatja: a' mint a' püspökök Magyarországból is begyülekezének Bécsbe 1782ben Vid. Piusnak tiszteletére, a' szokás és ecclesiái etiquette szerint mindnyájan kezét csókoltak, csak gr. Esterházy nem. A' kézcsók helyet leborúlt előtte, 's lábát csókolá meg. Nem nézte ezt megindulás nélkül a' pápa, 's még nem egyenesedett vala fel a' püspök, midőn ez áldó csókját tonsurájára nyomta a' püspöknek. Ez a' történet Bécsben mind a' papi, mind a' világi rend előtt szemet szúrt. —

Azt sem hallgathatom el, hogy a' pápának Bécsből lett kiindulása után csakhamar, a' szent István-rend' nagy keresztét 's csillagát kapta ajándékban a' fejedelemtől; de azzal mentvén magát, hogy papi alázatossága minden világi fényességeket elhárít, a' királyi kegyelmet el nem fogadta; 's így e' helyett egy püspöki gazdag keresztet kapott.

Estefelé P. Leo Maria Szaiczot, az 'Igaz magyar' íróját látogatám meg. Nem szégyenlem megvallani, hogy róla való gondolkozásomban nagyon megcsalattam. Írásait olvasván én őt egy mérges, homályosan gondolkozó, 's sok dolgobban járatlan embernek gondoltam vala: most pedig láttam, hogy az ember sokat olvasott, sokat írt, fáradhatlan szorgalommal bír, 's kivált a' honni történetekkel igen esmérős. Első meglátása megérdekli a' nézőt; kanccsalúd néz félre, bajuszát beretválja, 's azonban rőt szakálla hosszan nyúlik le mellén. Oldalán a' szíj-övről az olvasó csörög, mellynek akkor apologiáján, szent tűznek hevülve dolgozott. Módja monasticus alázatosságú, de ha a' szentszék' hatalma 's tekintete fordul elő, már akkor kész az athletai viadalra. A' protestansokra sem-nem haragszik, sem őket, akarmit tanítsanak, írjanak, mondjanak, nem bántja; de a' catholicusban a' legártatlanabb heterodoxiát sem nézheti. Semmitsem becsúl annyira mint a' martyri koronát, és azt óhajtja, hogy

neve a' p. Fast és Merz név mellé tétessék. Elszenvedi ő azt békeségesen, ha csak személyét bántják; ha munkáiban csak a' kidolgozást érdeklik: csak a' hitet ne illesse senki; csak az ő hyperorthodoxiájától ne térjen el. Azt mondta, midőn élességét vetém szemére, hogy "ő nem olly kutya, hogy ne ugasson": noha az is igaz, hogy nem vetemedne arra, a' mit munkájának csaknem minden sora mutat, ha arra mások által nem volna kérlelve. Valóban mutatott néhány levelet, a' mellyben K — — úr tüzelte, kérte: hogy ezt 's ezt támadja meg; de ez a' K — — úr nem Kovachich, tudod, mert az ő vele folytatott levelezés nem a' legnagyobb barátságot 's egyenlő gondolkozást mutatja. — Ő rá p. Leo azért is boszankodik, hogy vele viadalra szállani nem akar.

Szabó Dávid urat a' nagy asszonyhoz tett eucharisticonjai miatt, 's Bacsányi urat a' 'Magyarok' vitézsége'-ért indulatosan szereti: de Révayt az eroticumokért, azt mondja, már nehányszor meg akarta csapkodni. Ha akkor Kazinczy írta volna (ezt veté hozzá), a' kalvinista, rossz neven nem venné; de Révaytól — — — Neki-bíztattam, hogy Kazinczy az ilyen 'crisisen fen nem akad, 's csak azt kéri; hogy meg ne dicsérje, mert nagyon szeret azok közé számláltatni, a' kiket p. Leo veszedelmes embereknek tart.

Hidd el barátom, én Leótól gondolkozásunknak ennyire különbözése mellett is, titkos satisfactióval jöttem el, és Egerbe nehezen jövök ezután, hogy őt meg ne látogassam. Gondolkozása' modjától irtózom, mert haszontalan! én eretnekségben neveltetem: de az emberben van valami, a' miért még az ilyen széllal bélelt tudós *) is, mint én vagyok, reá nem haragudhatik. Hadd mondja, a' mi felől őt lelkiismerete meggyőzte; minekutána ez a' veszni indult világ látni mer, 's nem állítja véteknek, hogy az értelemnek belső sugallását kövesse; nem lehet attól tartani, hogy tanítása veszedelmes legyen. 'S én ebben is tisztelem ő excellenciájának a' püspöknek bölcseségét, hogy ezen munkát nem gátolja ugyan, de Egerben nem nyomtatja; holott másoknak írásait, a' milyen példák az indusok' bölcsesége (profanus mind maga a' könyv, mind a' fordító), tulajdon műhelyéből, 's tulajdon költségeivel bocsátotta ki.

Innen a' várat és a' mecsetet nézni mentem. Az utóbbik a' maga épségében áll, 's keresztény isteni tiszteletre fordítatott; az elsőbb elomladozott.

---

*) Széllal bélelt tudós, Aufklaerungs-Phantast, a' neve annak p. Leo' írásaiban, a' ki a' lelkiismeret' és meggyőződés' szavát követi; melly, ha megtévedt is, minden jó szívú ember előtt szent szó! isteni-hagyás!

V.

F Ü R E D.

Veszprém, Nov. 3-dikán 1789.

Láttam Horváthot, 's olyannak találtam őt, a' millyennek képzeltem. Nem becsülöm most kevesebbé, mint az előtt becsültem, míg csak az enthusiasmus ragadott ölelésére. Ennél többet nem mondhatok.

Octobernek utolsó napja vala, a' midőn én, Budáról 29dikben indulván meg, Füredre értem. Nem gondolhatsz kedvetlenebb időt. Ködös volt az ég, sokszor alig lehetett háromszáz lépésnyire is ellátni, 's az ősz' hideg szele a' parázs esőt kocsimba verte be. — Már látszott a' Balaton; látsza a' tihani félsziget, 's annak kősziklás hegyeinek bérczein az apáturság' kettős tornya; de olly homályosan, hogy azt kiláthatni szerencsének tartottam. Szőlők közt kellett néhány egymás mellett épült kis helységeken keresztül menni. A' környék olly bokros, kövecses, dombos, valamint a' Torna vármegyeiek; 's engemet a' Balaton és a' szélén lévő szőlőhegyek (hol gr. Széchenyinek, benn a'

szőlő közt, egy kétsorú nagy épületje van), a' Klopstock : 'Schön ist mutter natur'ja után, a' zürichi szőlőkre 's tóra, 's valamelly kedves eltévesztés-e, vagy összehasonlítás által Bodmerre, Breitingerre, Gesznerre, Hirczelre 's Horváthra álmództattak. Be sokszor mondtam azon óda' végét, melyet Klopstock a' Bodmer' látása után írt, egy kevés változtatással az én gondolkozásom szerint :

„Oft erfüllt das Geschick was das erzitternde
 Volle Herz kaum zu wünschen wagt,
 Wie von Träumen erwacht sehen wir dann un-
 ser Glück,
 Sehens mit Augen, und glaubens kaum.
 Dieses Glück wird mir, als ich das erstemal
 Horváth's Armen entgegeneil'.“

Végre kibuktunk a' szőlők közül, 's Füredet, a' disztelen Füredet, magunk előtt láttuk.

Horváth Szántódon volt, túl a' Balatonon, hová Tihannak kelle menni. Emberei oda utasítottak, mert ezek engem annak a' Bárczaynak gondoltak, kit úrok, Munkácsról írt levelem után, ezekben a' napokban várt vala. Lovaim nem mehettek tovább, annyira ki voltak fáradva ; a' helységben pedig hirtelen újakat nem kaphattam, mert azok a' legelőn voltak. — A' nap hanyatlani kezdé, a' köd Szántódot és Tihant közelebb mutatta, a' mint van völgyében, és röpültem volna Horváthhoz ; — — ezek

rábírtak, hogy Aszalayval 's cselédemmel, egy szövétneket vévén kezünkbe, gyalog útnak indultam. — Te ezeket a' kicsinségeket eluntad hallgatni, úgy-e? De tudd meg, azon napon, a' mellyen én Horváthot legelőször szoritottam mellemre, nekem semmi érzés nem volt kicsinség, 's nem is lesz az soha. — Az ut alkalmatlan volt; majd vizenyős réteken, majd meredek 's nedves kősziklákon kellett mennem, 's Tihan nincs közel: de a' nyugtalanság szárnyakat fűze lábamra, 's míg a' rév-házhoz értem a' tihani félsziget' tulsó oldalán, egészen elestveledett. Kevéssel az előtt menének által a' hajósok, 's csak reggelre várattak vissza. E' szerint én a' rév-házban vontam meg magamat, melly annyira tele volt, hogy több ember be nem férhetett volna; 's búsan képzeltem el, melly hosszú fog lenni éjjelem, hol sem ágyat nem kaphattam, sem egészen áltázott öltözetemen kívül egyéb ruhám nem volt. Végre megszántak az istenek, 's valamelly lármázás azt jelentette, hogy a' hajósok visszajöttek. — Csak másnap reggel akartak visszatérni; de leitattam lábokról, 's megígértem, hogy, ha majd hónap visszajöväk, ismét megítatom; 's égő fáklya mellett léptünk a' hajóba. A' legények danoltak, hátradültek, de sérelem nélkül, 's igen későre vették észre, hogy a' csónakot farrál hajtják előre. A' közepe' táján a' víznek eloltatták a' fáklyát, mert különben az utat eltévesztették vol-

na; 's az inasom' félelme (a' kinek nem lévén Horváthja, kihez siessen, szíve haldoklói kinokkal küszködött) végtére csakugyan eloszla, mert szerencsésen eljutánk a' parthoz, honnan Szántód felé a' feneketlen 's vermes ingoványon égő szövétnek mellett vezetett ismét a' három ittas legény.

Elütötte vala a' tizenegyet, midőn Szántódra beértem, de Horváth még fen volt 's dolgozott. Hasztalan volt föltenni, hogy nevemet egy időig eltitkoljam; nem emlékezem egyébre, hanem hogy ezt mondtam: én vagyok — y, 's mellére szorúltam, 's ajakaink egygyé váltak. Összefont karral jártunk fel 's alá szobájában, dolgainkat emlegettük, 's szívünk érezte, hogy boldogok vagyunk, hogy szeretettünk. — Nulla ancilla fuit, quae dicta foras evulget. Nem vala hon felesége, 's e' szerint minden tartózkodás nélkül tettünk mindent annyira, mintha régi esmérősök, testvérek volnánk. Mutatta azon helyet, hol Kazinczynak halálán kesergett, mutatta könyvei felett fityegő képét, verseit olvasgatta 's danolt, a' mi neki elementuma. Közel vala 12 óra éjjel, midőn csak számára készült vacsoráját felhozták: ettünk, danolt, 's lefeküdtünk.

Horváth harmincz éves, feleséges, de gyermektelen, középszerű magosságú, igen nemes képzetű, de a' mellyet szokatlan különösségeivel defigüríroz. Igen sokat hasonlítanak lineamentumi, kivált fekvő homloka 's nyerges orra IV. Henrik-

nek Rubens által festett 's Janinet által rézbe metszett 's színekkel nyomatni szokott képéhez, csak-hogy ő ifjabb mint a' király akkor vala, mikor lefestetett. Igen fekete szálás bajusza elfedi száját; hajai pedig, mellyek természetből göndörök, mind oldalról mind czopf gyanánt hátul csombók-módra vannak megkötve; veres paszomántos nadrághoz, egy tengerszínű rövid mentét vesz, 's egy kalpag-formára metszett nyusztos 's veres bársonyú süveget. Vig, pajkos, tréfás, elmés és igen alkalmas mindenre; de minden cselekedeteiből érettség, philosophiai csendesség, és a' mértéken túlható, de nem vak áhítatosság látszik. Innen van, hogy ő még verseibe is, valahol előhozhatja, religiosumokat egyelit; 's megvallja, hogy, ha valamelly napon imádkozni elfelejtkezett, retteg és magát nem tudja egyhamar megnyugtatni; innen van, hogy gondolkodásának módja azzal, a' mit az iskolában beszívott és tanult, olly szorosan egyezik; 's innen, hogy a' halál után várt állapotról, mind verseiben olly gyakorta emlékezik, mind azt elmélkedéseinek tárgyaivá olly gyakorta teszi. De csakugyan távol van ő minden lavatteri phantastaságtól; elméje valóságos elmélkedésekhez szokott, 's több férfiúi erővel bír, mintsem hogy phantasmák által elszédítenék. — Szíve jobbíthatatlan, jóltevő, szelid, erkölcsi tiszták, feddhetetlenek, 's társasága igen kedves. A' legkényesebb párisi izlésű dáma is elfelejti, hogy

neki bajusz borítja be száját, hogy hajai tornyokra mincsenek fűrtözve, hogy dohány parfümírozta ruháit; 's gyönyörködve mulat társaságában. Cancellarius gr. Teleki, ő excellentiája, gr. Széchenyi, septemviralista B. Ráday, a' mi Rádayknak fia', a' volt tihani apátur, őt kegyességökre 's társalkodásukra méltatták.

Mennyit tudnék még írni, a' mellyek az én Horváthomat közelebből esmérтетik. Férfiúi érettség, elevenség, pajkosság, tréfa, tűz, a' legkedvesebb szelidséggel összeszöve, az, a' mi őt a' néző előtt kedvessé teszi. — Novembernek 2dikán, már tisztult vala az idő; általevezetünk Tihanra, néhány magyar verseket mondtunk a' Balatonnak, 's éjszakára Füredre menénk, honnan ma délután jöttem ide.

Nem képzelheted el, barátom, melly kiesén rűt Tihan. Olyan ő mint a' toilette mellet ülő borzas lányka, midőn boszonkodik, hogy álmából felköltötték. Cybele anyánk a' maga bizarságát akarta mutatni, mikor ezt a' kis cyprust csinálta. Szébb angol kertet nem lehetne készíteni sehol. Füredről jövén Tihannak, darabos éktelen dombok, széles kőrepedések, két nádas tó, szántó földek, szőlők tolják magokat a' néző elébe, 's mindene van, a' mivel a' természet' pusztaságát felpiperézni lehetne. A' helység kicsiny, és annak nagyobbodását reményleni sem lehet, mert vidéki lányokat a'

lakosok a' viz' fáradságos felhordása miatt nem kapnak, 's egymás' házához házasodnak.

Füreden még fél napot mulattam. Az esős idő zárva tartott, annyira, hogy csak a' fürdőhöz sem mehettem ki, 's Horváthnak a' Balaton' szélén most épülő nagy házát csak messziről láthattam. Szíves elgyengüléssel váltam el karjai közül, 's áldottam azt a' boldog órát, a' melly őtet nekem, 's engem neki szült.

VI.

DEBRECZEN ÉS NAGYVÁRAD.

Májusban, 1824.

Májusnak 20dika vala az a' nap, mellyen én, nyolcz esztendőök után, ismét meglátám Debreczent. Mihelytt szekereimből leszállék, be sem lépven szobámba, mentem prof. Sárvári úrhoz, 's kértem, vezetne fel a' Csokonai' mellképe elibe, mellyet a' nemzet' díszé Ferenczy István faragott Romában. Prof. urat néhány perczekig tartóztaták halaszthatatlan dolgai, 's úgy ülék ott, mint a' ki tűhegyeken áll. De végre menénk, 's a' látni olly nyugtalanúl vágyott 's a' vágyat olly igazán érdemlő mes-termű előtt állék. Nem Csokonai; 's az nem is szükség, 's Ferenczy Csokonait soha nem láttá. A' plastica nem a' hasonlóságot tette céljává, hanem a' szépítést; 's ez valóban szép fej. Ez vala a' szükség. Eljen, éljen Ferenczy.

A' fej természeti nagyságú, 's nem le néz, mint az olly büszkők, mellyeket magasan akarnak pölczra állítani, hanem inkább fel, mint a' mellynek elrendeltetése az, hogy asztalon álljon. Az arcz

gyönyörű, bájos; az orr nemes; a' száj szépmetszésű; a' szemcsillag gyengén van kijegyezve; 's nem egészen vakon hagyatott. A' hajfürtöknek szép a' jétéka. A' borostyánág nem horizontalis állásban keríti meg a' főt, hanem felmegyen a' fül mellett, 's a' homlok' közepén ér együvé, mint az imperatorok' fejain látjuk. De ohajtottam volna, hogy a' felöltött mente 's dolmány maradt légyen el, a' hogy' a' kravát egészen elmaradt; mert a' nyak itt egészen meztelen. Meg nem foghatám, mi indítá a' mi Ferenczynket ennek a' poetai 's ennek a' modern izlésnek egyesítésére. Végre elhitetém magamat, hogy a' bajusz (!) cselekedte. Szegény csokonai! ha te ezt tudod vala, nem növetted volna meg utolsó esztendeidben! Ferenczy tudta, hogy bajuszt szakál nélkül ott csak a' Mirmillók hordának, 's a' mente 's dolmány által akará, úgy hiszem, motiválni, hogy a' büsztöt azzal a' szőrrel adá. — A' mente felett kisded részét látni a' palástnak, mint a' John' rezén.

Elbájolva állék sok ideig a' szépen gondolt, 's igen szépen dolgozott fő' szemléltében, 's ohajtottam volna hazánknak azt az ifjú lelkes művészt szívemre szoríthatni. Mit fog ő adni ezután!

De mindezekhez, az iskola' előjáróinak érdemlett védelmére, egy két szót kell mondanom azon hely és azon szokatlan 's botránkoztató mód

iránt, a' hol és a' hogy' az alabastromból faragott 's carrárai márvány talpú büszt még^t most áll.

A' bibliotheca' palotája egy közfal által két hasonló részre van hosszában osztva, 's a' közfalon három ív nyílik ajtó gyanánt. A' középső ívvel egy lineában áll az ablak mind az új templom, mind a' collegium felé; 's így a' Csokonai' feje jobbról és balról kapja a' világosságot és az árnyékot, vagy inkább minden fény és árny nélkül áll. A' ki a' dologhoz ért, tudja, hogy így a' Ferenczy' míve épen ott van, a' hol lennie nem kellene. — Még irtóztatóbb gondolat vala, hogy szegény barátomat itt kalltkába zárták. Egy lámpás-forma tok alá van dugva, mint az ezen felakadott néző gondolja, hogy meg ne lepje a' por. Ha majd a' bibliotheca azon rendben lesz, mellyben lennie kell, (most nem úgy van), marad hely az ablakkal átteellenben álló fal előtt, hova egy oszlopocska állitassék a' büsztnek. 'S félnek az előljárók, hogy valamely gondolatlan ismét szenyet ejt a' faragványon, mint az, mellyet valamelly ügyetlen kéz a' felállításkor a' bajusz' jobb fele mellett ejte.

A' Csokonai' íve felett függ Dr. Szombathy József úrnak, Pest' felejtethetlen orvosának, a' mint a' festéklés után hiszem, Donát által igen híven és szépen festett portréja. Ez 25 ezer forintot hagyta a' chemiai tanítószer' alkotására.

A' collegium és új templom között el vagnak seperve azon viskók, mellyekben hajdan prof. Varjas és Kocsi urak szállásolának. Ha majd a' város' erdőmestere Szabó úr felneveli a' maga platanusait, bignoniáit, 's jegenyéit, 's canádi nyárajait, Debreczennek ez a' hely lesz sétálója.

Ferenczynek csudálása után betértem a' rajziskolába, 's prof. Beregszászi Pál úr, ennek tanítója, megajándékoza az új templomnak maga által metszett réztáblájával. A' krétával és törlővel dolgozott antik fejek a' megholt prof. Kis Sámuel úr' dolgozásai. Debreczennek ezen iskolára nagy szüksége van, 's bár minden tehetős szülék gyermekei járnának fel itt, hogy, ha valaha építetni fognak, tudják, mit nem szabad tenniük.

A' betört zsindelyezetű, kidőlt, 's gerendákkal támogatott falú városházának tőszomszédjában, de hogy ez és az között egy útca vonúl, emelkedik mélt. Téglási Bek Pál cs. k. kamarás és consil. úrnak nagy stílú palotája, melly Debreczennek kérdésen kívül első épületje lesz. Egyik szeglete már kész. Sok épületje Debreczennek ízetlenséget kiált, még ha czifra is, nagy részint épen az által, hogy czifra. Kevés érti itt, mint másutt, hogy a' czifra rutit és nem szépít; és hogy a' ki az architecturához nem ért, vétkezik, ha a' jó architectust mesterezi.

A' városháza' kapuja felett látni az S. T. monogrammat, az enyingi Török Istvánét, 's az 1558 esztendő.

Az utczákon végig csatornák vonatnak; most a' német útca' kapujánál rakák azt; hogy a' mocskok kiszivárognak.

Különben engem itt a' város' consulának, Tekint. Fái Fáy János úrnak, nekem kedves rokonomnak, — és régi kedves barátomnak Tek. Nagy Gábor prókátor úrnak, kincseik foglalanak el, és sok napokig.

Nem képzelhetni, ez a' két lelkes férfiú mit gyűjtött össze, és mit bir. Ennek bibliothecája, azon vesztése után, mellyet az 1811ki tűz által szenvedé és a' mellyet az Erd. Muzeum' olvasói az én epistolámból ismernek, álmélkodást érdemlő bőségben bírja a' typographiai luxus' czikkelyeivel, a' Bodoni' királyi pompájú nyomtatványival, a' legdrágább rézmetszésű munkákkal, a' mi a' régi és új literaturára tartozik; a' legdrágább czikkelyeket, gyönyörűségre és haszonra. De a' magyar dolgokra tartozó originálok' XXXVI kötetit, mellyek a' tűz által elemésztettek, semmi gazdagság, semmi gond nem adja vissza!

Fáy, a' püspök Klimó' testvérének gyermeke, nevezetes pénzgyűjteményt kapott nagybátyjától ajándékba, melly egykor negyvenezerre becsültett; olajfestései házánál, 's a' piaristáknál, egy

kereskedőnél, és miket Egerben hagyott, mivel el nem férnek szobáiban, húszezeret érnek; 's most a' könyvvásárlás' szép dühe szállotta meg. Az ő birtokában van a' Sylvester' magyar grammaticája, mellyet én 1804. lopva másoltattam le; itt egy két úgy nevezett Album (Stammbuch), mellyből az Isaacus Newton, az én iskolai kedves két tanítóm Samuel Werenfels és Joannes Alphonsus Turretinus, az ifjabb Apafi Mihály, Teleki Sándor, 's cancellarius Bethlen Miklós' névirásaikat, és sok másokét, lemásoltam. Itt Gaudentio Ferrarinak egy igen szép nativitása, mellyet Fáynak 1200 forinton én alkudtam meg 1812., itt Domenichinónak egy szép szenvedő Idvezítője 's Judithja, a' kettő négyezeren; és sok egyéb, mellyet a' hely mind megnevezni nem enged, de a' mellyről nem sokára bővebben fogok szólni.

És minthogy itt festések és névirások felől vala szó, nem hallgathatom el, hogy Váradon szolgabíró kaplcsi Domokos László úrnál ismét, ugyan csak egy igen nevezetes Albumból, a' Foris Otrokcsi Ferencz' névirását másolám le, 's nála találtam nagyatyjának Domokos Lajos bihari táblabíró és diaetai követ úrnak magyarra halála előtt két esztendővel (1802) fordított Telemachját. Ez a' halhatatlan érdemű férjű ellensége vala az úgy nevezett új magyarságnak. De ezt: 'olvastatja magát' (Előbeszédében), mint igazi neologus merte.

Váradon a' püspöki szép és nagy templomban 's a' vármegye' házában a' mesterség' barátja sok látni valót fog találni. Az oltártáblákat talán, a' kuppolat és a' vármegye' házában függő allegorikai képeket 's a' Sz. Istvánét és Sz. Lászlóét 's a' báró Patatich Ádám püspökét és főispánét, bizonyosan Schöpf (vagy talán Schröpf) festette; mert a' névre nem egészen emlékezem; negyven esztendeje, hogy őtet Rádaynál látám al fresco dolgozni. De a' vármegye' háza' palotájában Theresiát, gyászában, Józsefet a' szent István' rendje' talárisában talpig, Hickel József udvari festő dolgozta, 1772; cancellarius Teleki Samuelt, féltestben, ugyan ő, 1790 után. Ott áll most hazánk' fejedelme és nádora talpig, Krafft Pétertől 1822; a' fejek Isabey után, feldmarschali magyar uniformisban. A' fejér mentének olly játékot ada a' színleléssel, hogy azon nem lehet nem álmélkodni, 's arcz, állás, festéklés, minden gyönyörű.

VII.

PANNONHALMA, ESZTERGAM, VÁCZ. 1831

1.

Pesten april' 7d. 1831., reggeli 3kor.

Két óra mulva indul a' hajó, 's én azon Győr alá, honnan Pannonthalmára megyek, meglátni Guzmicsot és társait; 's áldásodat jövők kérni, éltem' édes barátnéja — a' tiédet, és egy angyalét, ki úgy leve szép ideáljává öreg napjaimnak mint első ifjúságomnak a' félszázad után is szentül-tisztelt. — Melly örömek várnak engem! De én örömeim közt sem fogom azt felejtteni, kihez óránként vágyok vissza, és még mindig ifju szívvel. Addig óvjanak az egek minden kedvetlenségtől, 's enyhítsék terheidet, mellyeket örömmel viselnék együtt veled, ha távollétemet nagy okok nem kívánnák.

2.

Még csillagos vala az ég, 's az utcák' lámpái nem aludtak el egészen, midőn kimenék a' hajóra, hogy el ne essem a' vízi-utazás' örömeitől, ha késni találok. Lábaim alatt, midőn a' hajó' teknőjére felleptem, már pözsge a' kised Vulkán, 's a' füst feketén-tekerge ki kéményéből. Végig menék a' hajón, 's megállék a' nyílások mellett, látni, mint égnek a' kemenczék, 's a' gépely' csudás alaku rúdjai 's kerekei mint mozganak lassú nehéz löködésben. A' féléjszaka' és félreggel' kétes fényében még ki nem leheté ismerni a' körütem ingók' arczaikat. De végre virrada, 's a' csillagok tűnni kezdének. Kapitányunk indulót lövete. Az utasok, egyenkint vagy barátjaiktól kísérve, futának, 's sirva 's ölelgetések közt váltak el. A' hajóról a' vizszélre 's a' vizszélről a' hajóra repültek a' néma köszöntgetések, kalapokkal és kezekkel, 's észre sem vevénk, midőn hajónk a' kedvünkért elbontott hid' nyílásán áltfutott.

Hogy a' mozgóknak akadályúl ne légyek, végig nyúltam egy hoszu karszéken, 's lestem, az

ismeretlen sokaság közt kivel fog legelőbb szólni össze a' történet. Alig kértem ezt magamtól, midőn megint valaki, hogy olly közel a' kéményhez főfájást kaphatok, 's a' gőz megáztathat. Azon széken nyultam el most, mellyen ő foga helyt; 's ő beszélé, hogy míg nálunk ezen egynél nincs több gőzhajó, Petersburgban számtalan vagyon már, 's ő illyenen jött onnan Lübeckig. — Egy más valaki, hihetőleg, hallván mit beszél mulattatóm, és magyarul, közel hozzánk telepedett le. Éneklősen ejtett szólása Erdélyinek gyanítatá velem, 's az volt. Kitaláltatám vele nevemet, de ő a' magáét meg nem mondotta; igen, hogy ő kapitány és hogy Bécsbe megyen. — De ime megállá hajónk, mert egyszerre olly köd ereszkedék, hogy sem eget, sem földet nem láthatánk többé. Három óráig kelle az helyt vesztglenünk.

A' gőzhajó nálunk egészen új jelenés lévén; első útját tavaly tette, szeptemberben, Bécsből Pestig; festeni fogom azt. → Míg a' Duna' egyéb hajóinak teknője üreg, 's a' vendégszoba rajtok kiáll a' teknőből: a' gőzhajón a' vendégszoba egy felfordított teknő' üregében látszik lenni, 's a' vendégszoba rejtve van. Oda, és a' kemenczéhez grádicsokon esik a' lemenés. A' régibb alaku hajókat evező-legények hajtják: ezt a' gőz' segédje által olly kerekék, mint a' vízi-malmokéi. A' vendégszoba, a' hajó' farában van, a' közembereké

a' közepében, 's a' kettő közt emelkedik a' füst' vastagabb, 's a' gőz' vékonyabb kéménye: a' füsté öt hat öl magosságra, fejeére mázolt vaspléhekből; olyan a' gőzé is, de az sokkal kurtább. Hogy ezeket a' szél le ne törhesse, a' füst' kéménye vitorlakötelekkel van a' hajó' széleihez és egy magasan kinyuló árboczhoz csatolva. A' kémény' és az árbocz' sorában néhány négy szegű nyílások vannak, 's a' fűtők és a' gépely' intézője ezen vesznek világot.

A' vendégszoba gyönyörű. Meredek grádi-csának deszka-lépcsői sárga réz pléhbe vannak szögve; 's innen jobbra és balra két kisdud rekesz nyílik, a' terítő' számára, ki ide zárja tányérait, üvegeit. Asztalok 's karatlan székek kőrösfá-szeletekkel vannak borítva, 's a' talpazat parkételt. A' falak' deszkája világos sárga színnel van befestve, ezekkel, hogy az asztal' és szék' fájához hasonlítson, 's a' vesszőzet és egyéb cifra rajta zöld; így a' négy vékony oszlop is, melly a' padlást a' szoba' közepén a' betörés ellen védi. Ablaka egyik és másik oldalán három, 's hosszaskerek metszésű, 's üvegtáblás és zsalús. Az ajtó mellett jobbra és balra két tükör, épen olly metszésű mint a' hat ablak, 's így a' szobát nyolcz ablak látszik világítani. A' hajó' farában még egy szoba, hova innen esik a' bemenés, hálásul az asszonyságoknak. — Az útasok egyenkint ebédelnek, vagy ha úgy

tetszik, kisebb társaságokban, 's a' konyhaczedula el van vetve a' terített asztalokon, hogy kiki tudhassa, mit kívánhat és mennyiért. — A' falak mellett párnázott pad fut el, 's az, éjjel, ágyúl szolgál az útasoknak.

Két új ismerőseim, az erdélyi auditor - kapitány, és a' Petersburgot látott magyar, és én, együtt beszélgeténk a' hajó' egyik végében, 's váránk hogy a' köd szálljon el valaha, midőn most egy harmadik csatlá hozzánk magát, 's magasztalá gróf Széchenyit és Hitel czimű munkáját, míg az auditor - kapitány a' gróf Dessewffy' felén áll a' Taglalatnak adá az elsőséget. Hallgaték, nem tartalékból, mert a' nemes - lelkű két férfi különböző gondolkozásom által megsértve magát bizonyosan nem érzéné; hanem azért, mert azok közt, kiket lelkem szeret, csudál, áld, bíró lenni nagy szükség nélkül nem akarok. Tudnám én szeretni, csudálni, áldani egyikét is, másikat is, bár világos tévedésben, bár világos vétekben látnám.

De végre feltisztult az ég, 's hajónk megindula, 's a' nap' legelső sugárit a' Margit - szigete' nyárjaira lőtte ki. Lestem 's kiismerém a' helyt, hol én és az idegen óbester 1800. július' 30d. a' Dunában megferdénk, míg atyját váró társam a' viz' szélén járkála; kiismerém a' helyt, hol az, és gyönyörű leánya, mint egy újabb Venus - Andromene, kilépének csolnakjokból, 's a' szép le-

ány édes könnyek közt ölelé meg öt év olta nem látott testvérét, és mindjárt testvére után engemet. 'S ez a' barátság, 's talán szeretet, haláláig tart a' szentnek, 's addig fog iránta 's gyermekei után tartani, míg a' sors engem is oda ránt.

3.

Kapitányunk, Sir John Andrews, együtt viseli módjaiban az angol nyugalmat és a' franczia hideg melegséget, 's a' helyre, hol ő áll, épen ez kívántatik; mert magokat csak így érzik kényőkre, a' kiket viszen. Tisztelem az illy kipontozgatott charactert, de én csak azokhoz érzem vonzatni magamat, a' kiknek keblek lángolni, a' kik vétkeket ejteni is tudnak. — Fő személy az utazók' társaságában egy középkorú deli asszonyság vala, ki iránt a' kapitány szinte vazalli tisztelést mutatott, nyilván, hogy másoknak adjon példát. — A' csak olaszúl és francziáúl szóló asszony az unalom' óráiban elővévé német grammaticáját, 's édesb zenégekhez szokott ajkain csikorogtatá a' zordon nyelv' hangjait. Láttatni akará velem mennyire ment ennek tanulásában, 's ezt nyögte kínosan: Ik bin vitve — und ábe — eine zón — und szváj enkel. — Nem hallhatám mosoly nélkül, 's kimutatám megbotlását, melyet, minekelőtte a' szót kimondhatám, magától találá fel; 's elbeszélém, mit felele Maria-Theresiának egy Bécsben

negyven eszt. óta lakott 's németül még is meg nem tanult olasz consiliárius. Élő nyelvet élő grammaticákból kell tanulni. — Az olasz asszonyság különben igen jó vélekedéssel hágy el bennünket, de egy panasza van 's az egész nem' nevében: férfaink nincsenek elég tisztelettel asszonyaink iránt. Még viseljük orientális eredetünk' fanyarságát, mondám; mert pirulék vallást tenni, hogy ez módivá vált pimaszság. Ifjaink az elvadulásban találják örömeiket; hányadik tudja, mennyivel édesb félénk meleg tisztelettel állani egy szép, lelkes és jó Psycháron' csudáltában, mint érzés nélkül üritgetni az öröm' kelyhét. Én, ősz fejjel, ifju vagyok előregedett ifjaink közt.

Asztalnál ülénk, midőn a' kapitány fölkele hitvese mellől, 's jelentést teve az egyedül evő olasz asszonyságnál, hogy Visegrádnak romjai látszani kezdenek. Az ott hagyá csemegéit 's narancsait, 's kitekinte az egyik ablakon, a' legközelebbikén ahhoz, melly előtt én ebédeltem, hogy láthassa hajdani királyinknak ezt a' lakát. Elmondám neki a' mit kelle, de nem a' Felician' történetét is; féltem a' fanyarság' újabb vádjától. — Egy asszonyság, férjétől a' Salamon' tornya iránt teve kérdéseket, mellyet a' gróf Mailáth' szép regéjéből ismerek.

Kiérvén végre a' regényes völgy közül, 's azon kietlen tájba jutván, melly a' Duna' jobb felén

rút alaku homok dombokat és hegyecskéket, bal felén puszta lapályt mutat, el fogtam vala zárkozni, ha egy jelenés nem tartóztatott volna künn, mellyet öröm nélkül látni soha nem lehet. A' nap, setét-vörösre festve 's nagyobbra növe, királyi fényében szállott az előttem elterült tengerbe alá. Már elsötétedék, 's a' kapitány még is hajtata, hogy helyre hozhassa a' köd' vétkét. Végre Neszmély alatt megállapodánk. — Jó éjszakát nektek, kiket természet és szív csatla hozzám! sohajtám, 's áldást kértem az égtől magamra, és attól, a' ki nekem az ég' kedves képviselője.

4.

Társaim a' kipárnázott lóczákon már elfoglalák a' háló helyet. Én csak annyit lelék köztök, hova fejem fért; testemet és lábamat elnyújtottam három taboureten; 's vagy azért, mivel hozzá vagyok edzve az élet' minden alkalmatlanságihoz, vagy mivel a' mult éjszakát levelek' irásában töltöttem, olly csendesén alvám, [a' hogyan kevés a' bíboros alkóvokban. Angyalom kedves képekben lebege lelkem előtt.

Hajónk már ment, 's én még aludtam. — Almás alatt tisztelettel pillanték által Virtre, 's kápolnája előtt láttam a' keresztet, mellynek tövében a' honhoz hű Baróti fekszik. — Nyúgodjál békével, áldott öreg! kiáltám; 's valaki itt elmegyen 's tudja mit tevéel te, és mikor már, kiáltsa rád: „AYE!“ Hűséged tiszteletessé teendi nevedet, mikor tisztultabb érzésünk irásidat már kedvelhetni nem fogja is.

Komárom alatt meg kelle állanunk: a' hajó' kemenczéjének fára vala szüksége. A' kapitány intette a' kiszállókat, hogy egy óránál tovább ne mulassanak; én veszteg maradék. — Egy angol, egy berlini kereskedő, ki Budáról öt hordó bort vive hon-

jába, és én, együtt forgatánk az ujságleveleket. A' gőzhajó ismeretlen látvány lévén itt is, a' városbeliek hallván lövésünket, mellyel a' várost megköszönténk, csoportosan tolaakodtak a' partra, 's a' hajó' írója nem tiltá nekik a' bejövetelt. Az uraságok és asszony-ságok' seregében belépe hozzánk két benedictinus is, 's én, hallván ezektől, hogy Czuczor társunk-honn vagyon és egészséges, általok követém meg, hogy látogatására ki nem menék. Azok, 's közel a' hajóhoz, előtalálák Czuczort. Jött ő is, de későn, midőn a' hajó már indulni akara, 's ez miatt mindjárt is ment. Én a' két idegen közt ültem, honnan a' bontakozás nehéz lett volna, de a' Czuczor' bucsuzásakor az asztalon által megszóríthatám jobbját 's megölelhetém. — Az angol, olly heves ellensége az emancipationnak mint én heves barátja, álmélkodni látszék a' papnak adott csókom. — *L'habit est noir, mais l'ame est blanche* — mondám neki; meg sem álmodván, hogy ezt és előbbi beazédünket valaki hallhatta 's hallgathatta; 's a' azóra a' Salamon' tornya iránt kérdést tett asszony-ság és barátnéja hangos kaczagásra pattanának ki, 's el akarván rejteni a' mit nyilván jelentgettek, lelehajlottak az asztalon. — Mi történt tovább az episcopális hitű 's tűzű angollal, nem tudom; mert én átmenék a' két asszonyhoz! 's velek és az egyiknek férjével töltött pillantásaim a' gyönyörű útnak szebb scenái közé tartoznak.

5.

Cato keservesen emlegeté, hogy, midőn tengelyen mehe, tengeren ment. Én azt bánnám, ha tengelyen tevém vala ez útamat. Úgy az olasz asszonyossággal, 's a' két kaczagóval, 's az egyiknek felkes férjével, 's az episcopális hitű 's tűzű emberrel, a' berlini, helvetiai - születésű kereskedővel, az erdélyi kapitány - auditorral, és Zsoldos úrral, 's a' Petersburgot látott szemgyógyítóval, a' megszállások' óráiban talán szólék egy két szót, de nem tevém volna e' szép ismeretségeket. — Illy örömekeket nem vásárolhatunk soha drágán.

Gönyő előttünk álla. A' hajó' emberei intének a' parton bámuló csolnakosoknak, hogy kiszálójok van; 's azonnal jöve felénk két csolnak, vetélkedve egymással, mint Manó Pál a' maga társaival a' löverseny' téréen. Asszonyaink rettegve nézék, hogy egyik csolnak a' másikat felforgathatja; de én tudtam, hogy a' ki mer, bizik is magához, 's még gyönyörködém vetélkedésökön. Végre az egyik diadali örömben veve fel engem és egy Zimonyba és Belgrádba e' hajón lement győri ke-

reakedőt; a' másik néma nehezteléssel fordult vissza. Melegen vevék búcsut úti társaimtól, 's itt is mind addig röpülgetének a' búcsú' köszönetései, míg Első Ferencz, a' maga hosszú keményével, szemeink elől el nem tűnt.

Legjobb világ-e ez, a' mint Pangloss urak tanítják, nem tudom; nem sok embernek jutott az a' sors, hogy úgy ismerje bajait, mint én ismerhettem; de hogy ez a' világ igen jó világ, azt is kevés tudja úgy mint én. Szerencsétlen, ha ki ezt nem tudja hinni.

Az ifju kereskedő megfogadá a' gönyői fogadós' lovait, 's én, felezve, együtt mentem vele Győrig. Két óra alatt ott valánk. Ez is tudja, milly szomorú az együttlét némák között, 's beszélé, miket látott a' mocskos Belgrádban, miket Velenczében, Veronában, Milanóban, és-hogy e' síkon mik történtek 1809. junius' 14d. — Bús visszaemlékezések! Szőnynél kezdve még látszanak bateriáink' maradványai.

A' benedictinusok' háza előtt szállék le szerünkéből. — Guzmics elkészíté utamat. A' ház' superiora Vekerle úr, 's az academiának két professorai, Bresztyenszky Adalbert a' philosophiában, és Maar Bonifác a' historiában, úgy fogadának, mintha régi ismerősek volnánk. Bresztyenszky és Maar urakkal, kevés eszt. előtt, midőn a' Tátra' és Máramaros' vidékit 's a' Hegyalját járák be, Eper-

jesen hoza össze egy szerencsés történet, 's így benne már ismerőseimet lelem.

A' vacsoránál el vala végezve, hogy más nap (szombaton, april' 9d.) prof. Maar úr fog kivinni Pannonhalmára, mert ez reggeli kilenczig áltesik dolgain; Bresztyenszky úr pedig addig lesz el nem foglalta. E' szerint ez saját könyveit 's némelly látást érdemlő képeit láttatá velem, 's a' ház bibliothecáját és muzeumát: elvive a' vármegye' házához, 's ott Kisfaludy Mihály fő notárius és Schédius Kristóf archivárius uraknak juttata ismeret-ségébe. A' püspöknél és Sztankovics praelatus urnál, visszatértemkor akarám tenni tiszteletemet.

A' vármegye' háza ezelőtt franciscánusok' klastroma volt. Szerencsésen van elváltoztatva, 's elég hely maradt benne, hogy a' rabok nem föld alatt tartathatnak. A' palota nem nagy, de a' nem nagy megyének nagyra nincs is szüksége. Levéltára 1580. kezdődik. Két szolgabíró a' maga szállását ezen háznál olvasó-szobának engedte, 's így casinója már, tavál olta, Győrnek is van.

Kilenczkor szekérre ülénk. Prof. Maar úr beszélé, merre jöttek a' francziák az Eugén olaszországi 'vicekirály' vezérlése alatt, hol várták őket a' mieink; hol volt a' verekedés, 's egy majorjokban megpihenteté lovait, hogy előmutathassa életpajtá-jokat, mellynek falai a' francziák' golyóbisaiktól olyanná valának téve, mint a' rosta. Emlékezetül sok golyóbis belé van rakva a' falakba.

Pannonhalma mintegy királyi széken lebeg az alatta ellapúlt sík felett, hosszan elnyúlt szőlők' végében. Szent-Márton a' monostor' hegye alatt fekszik, játékos gyümölcsöseivel. Mindenfelé látni nyomait az itt bölcsen és erővel munkáló kéznek. Csavargó út van nyitva a' monostorhoz, kőszlopú statékék és szelencze (orgonafa) sorok közt, végig a' szőlővel elhintett hegyoldalon, 's mind ez a' kormányt negyvenöt esztendő alatt, noha nem mindig, viselt Novák Chrysostom' apátsága oltá. Azolta épült a' monostor' szárnya is, és a' fedelen már tülemelkedett torony, 's ez négyszögekre faragott kövekből. Ennek alaja a' földön hét öl, túl ezen a' kereszt' hegyéig huszonkettő lesz. Kőve a' tájnak, 's a' monostornak víze nincs; 's a' kő ide Visegrád mellől hordatik.

A' monostor' keleti szárnya alá fordulván be, prof. Maar úr mutatá a' Guzmics' ablakát — az első ablak a' legfelsőbb emeleten éjszak felé, az ebédlő' kiugrása mellett — de Guzmics nem vala szobájában. Ellenben mások letekintettek, 's rá ismervén Maar urra, 's képzelvén hogy evvel a' Guzmics' barátja jó, hirt adánaR neki; 's a' barna hajú kis barát rohant ősz hajú kis barátját megölelni a' grádicson. — A' főapát már ebédjénél ült négy vendégeivel és némelly szerzeteseivel. Őt ismertem volna itt elsőnek, ha széke és keresztje annak nem mutatták volna is. Arczán egész lelke.

6.

Maar úrnak ebéd után vissza kelle menni Győrbe, a' mit szívesen sajnáltam. Ó a' legjobbak' legjobbjai közé tartozik.

Guzmics, vagy Iszidór inkább, mert a' szerzet' fiai egymást szerzeti neveiken nevezik, levive kertjekbe, melly a' monostor' dombjának keleti felén kezdődik 's a' völgyig megyen. A' nap igen szép volt. Tavaszi lágý leblek fogtak körül a' violák' illatjával, mellyek kékelének a' szilvás' árnyéki közt. Szeder vevé által a' kert' intézését, 's alkalmasb útakat von benne, 's értelemmel. Itt láttam legelőbb ellepve virágokkal a' mandola-'s barackfákat. Pesten, és egész utamban eddig, még minden fa kopaszon állott, 's telet mutata.

Más nap velünk ebédle Horvát Endre is, Pázmánd helységnek, hol született, plebánusa, a' most megjelent Árpádiás' éneklője. Ebéd után gyalog menénk le magányába, 's az én kívánságomra gyalog. Ez az ő szőlőháza közel áll a' monostor' kertjéhez, 's ő itt lakik inkább mint benn a' faluban, hol plebaniája szűk és egészségtelen. Sokat

szenved lábaira, 's baját neveli testessége. Ritkán lobban dévajságra, vagy csak erővel.

A' főapát tudni akará, ha Endre adá-e az én nevemet valamelly fájának, mit tenni szokott, midőn író látogatja meg, 's megvallá hogy az most eszébe nem juta. Iszidor úgy akará hogy menjünk le hozzá még egyszer, 's így hozassék helyre a' mit elmulasztottunk; de én azt ohajtám inkább, hogy a' monostor' kertje tartsa fenn ittlétem' emlékezetét. Szavamon fogtak. Lemenénk tehát a' sűrű' szakába, és hogy félig téve ne legyen a' mit csinálunk, egy ailanthus' kérgére a' Guzmics' betűjét, egy kanádai nyáréra az Endréét, egy fekete nyáréra a' Szemeréét, egy gledicsiára a' magamét, egy rhusra S betűt, egy platánra egy mást metszettem fel, alávetvén a' magaménak az esztendő számait is. — *Orescetis amores!* mondám, elkészülve munkámmal. — Klopstock nem tartá magános és öreg esztendeihez illetlennek egy egy fát avatni a' maga' és az azok' neveikre, a' kiket szerete. — Melly igen nem boldog, a' ki mindig bölcs!

'S piruljak-e mondani, hogy épen akkor, midőn egy nékem szent nevet metszék, és nem előbb és nem utóbb, szólala meg az első fülmile, mellyet ez idén hallottam?

7.

Negyedfél napot tölték a' nekem felejthetetlen helyen, 's a' sok, hol vígan hol bölcsen töltött órák után ideje vala megtekintenem a' monostor' nevezetességit. Szeder, Guzmicsnak talán leginkább kedvelt társa, a' keze alatt álló pénzgyűjteményt és a' természeti dolgok' muzeumát, a' homonnai születésű könyvtárnok Colomannus pedig a' bibliothecát látatá velem, 's ez reggel olta délig; egész öllel hordozgatván előmbe incunabuláit és a' sok bibliát 's arab kéziratokat. Egy török, sikárlott papirosra írt munkára egykori birtokosa ezt jegyzé: *Le Gulistan et le Bostan de Saadi. — Rosarium Muslahi Addini Saadi Siraschensis; —* egy másikban a' Hafiz' ódája áll, perzsa nyelven.

Nékem mind ezeknél, és a' miknek czímjeit ott fél nap kijegyzettem, kedvesb vala a' Denon' aegyptusi utazása, mellyett a' gróf Teleki' pesti könyvtárából ismertem ugyan már 's ott a' csudanagyságú táblákkal, de az illyet mindig végig kell forgatni, mikor lehet. — Elragadtatva örömem által, ezt íram, míg a' bibliothecárius a' bibliákat

előmbe hordá, a' könyv' táblájára: „Emberi nagy nagyság, mi volnál te ész, rény és honszeretet nélkül!“ — A' szót eljövetelem után megsejtették a' könyv' tábláján, 's értették és szerették! Nem e' három emeli-e az embert méltósága' fő pontjára? 's nem szédelg-e, a' ki Denonnal az Aegyptus' pyramisaiba léphet?

A' bibliotheca' palotája nagy-és magos. Hossza 12 öl, szélessége 7, 's ebből éjszakra 's délre egy-egy cabinet nyílik. A' palotának karja van, 's az húsz oszlopon áll, a' két cabinet kar nélkül. A' palota, melly a' monostor' éjszaki szárnyát foglalja el, hármass ablaktól kap világítást nyugat felől, 's a' két cabinet felett három három kisebből, 's így éppen nem sötét. Közel a' hármass ablakhoz az ezzel áttellenben megnyílt ajtón belépő maga előtt látja sz. Istvánt, az alapítót, és Ferenczet a' feltámasztót, márvány polczozaton. István talárisban áll, oltári palástjában, koronás fővel; jobbában az almásbotot, baljában az adománylevél' tekercsét tartván: Ferencz lobogó huszárméntében, tarsolyos karddal; 's a' feltámasztás' diplomája könyöke alól gördül alá. Mind a' két szobor a' bécsi képelő-academia' directorának Klieber Józsefnek igen értelmesen gondolt, igen ügyesen dolgozott műve, 's a' Ferencz' arcza idealizált, szépített, de hű, a' hogyan plasticusnak kell, és még inkább mint festőnek. Sokan az István' arczában papot találnak inkább mint ki-

rályt, 's felejtik, hogy az nem hiba. — A' Novák' büszkije itt most még csak gipszben, Schrott Andrástól, erővel teljes férfit mutat, 's Novák az volt. Sok ízben bizonyítá magát ilyennek. Midőn a' francziák ötezer forint harácsot kívántak tőle, semmit nem ada, 's túrte hogy haragjokban majorjait, pin-czéit kirablák. — Szenvedni erőszakot nem rút: rát megegyezni elkövetésében.

Klieber azon nemben is mere valamit, mellyben magát nem gyakorlotta, 's Minervája a' plafondon neki dicsőséget nem szerez. Szerencsére a' stukk le fog vettetni, 's a' gerendák helyett boltozat vonatik. A' honját szerető szerzet a' plafond' egyik felére kilencz boglárt, a' másakra ugyan anynyit rajzoltata, 's azok közül nyolcz még nem kapá képet és nevet. A' jobb oldal' boglárjaiban Nro 1. és 2. 's 8. és 9. üres. Nro 3. áll Verbőczy István, szürkébe szürkén, 4. Hunyady János (itt, az írók közt, helyen kívül), 5. Mátyás király, 6. Vitéz, a' pécsi püspök, 7. Révai Miklós; — a' bal oldal' boglárjaiban Nro 3. Szabó Dávid, 4. Zrínyi a' költő, 5. Kálmán, 6. Pázmán, 7. Gr. Gvadányi József. —

A' tiszteletünkre méltó 's nagyon méltó szerzet, itt és leányházaiban, százezer kötet könyvnél többet bír. Melly szerencse, ha a' gazdagság jók' kezében áll! olyanok' kezében, kik méltók hogy gazdagok légyenek. — Hogy a' szerzet visszaállított, a' praemonstratensisekével és cistercitakéval,

azt leginkább a' Somogyi János alcancellár' tiszteletes hazafiságának köszönhetjük.

A' főapát' kormányja alatt három al-apátság van, a' tihanyi, bakony-beeli és dömölki; 's a' szerzet ez idén áll 141 papból és 39 nevendékből. Doctora a' theologiában van 5, a' philosophiában 15; iskolákat tanít a' pozsonyi és győri academiában, 's a' győri, komáromi, kőszegi, pápai, soproni, pozsonyi, esztergami és nagyszombati gymnasiumokban. Tagja, magyarul nem tudó, egyetlen egy sincs.

Eltöröltetett a' szerzet 1786. december' 4d., visszaállítatott 1802. april' 25d. — Novák megholt 1828. october' 20d.; a' mostani főapát beiktattatott méltóságába 1830. február' 14d.

A' nagytemplom, mellynek elébe, egy kisdéd pitvarral együtt most építetik a' torony, még a' sz. István' ideje oltá áll, de ennek oltára előtt egy igen kisdéd nyílik, melly még régibb. A' kettőt kora teszi tiszteletessé, nem architecturája, nem szobrai és képei. Építi a' tornyat Páckh János-Baptista, ki az esztergami basilicát is.

Kormányzéki tanácsos Kriebel Janós úr, Brzánban, Lemberg mellett, rám bizta, hogy Pannonhalmáról hoznám meg számára a' sz. István' diplomája' fac-similéjét, a' kisdéd templom' rajzát

profilben, és a' monostor' képét, hogy mind hármát Magyarországi historiájának egyik kötetéhez adhas-
sa, mellynek most általam fogja ő cs. kir. Főher-
czegségének a' Nádornak a' magyar muzeum' szá-
mára benyújtani VIIIdik kötetét, mint az előbbeni
VIIdik három eszt. előtt; regál-papírosra calligra-
phiai gonddal írva. A' mi kevés ügyességgel e'
részben bírok, örömmel teljesítém vala a' hazájá-
hoz még idegen földön is szentül hív férfi' kíván-
ságát, 's a' monostor' képeit, Guzmics' és Szeder'
jelenlétekben, lerajzolám; de nem a' kiseded temp-
lomét, mellyre több idő kívántatik, 's még inkább
nem a' diploma' fac-similéjét, mellyhez nem is fér-
hetni. Az tokban tartatik, üveg alatt, és rámában,
kiterítve ugyan, de azon görbülésekkel, mellyeket
a' nyolczszáz harmincz évű irhán a' sokszori ned-
vesülés ejte, hogy nem lehetne átlátszó papírost
teríteni rá, ha kivennék is az üveg alól. Némelly
sorait — fájdalom, nem egészen! — Novák rézre
metszeté, 's elég híven; a' diplomát pedig szóról
szóra nyomtattatá le Vindiciae czímű munkájá-
ban 1782.

8.

A' főapát kedden reggel egy halaszthatatlan útjára indúlt. Magunkban maradván, Guzmics jelenté, hogy ha nem lenne ellenemre, a' convent' ebédlőjében fognánk enni: úgy kívánják szerzetesei; 's hajlandónak találván erre, kért, mutassam ott magamat tartalék nélkül, 's saját színemben, nem a' mellyet a' bevett rend az először látottak előtt parancsol. — Örömmel teljesítém kérését; kedves nekem mindig azokat látni, kik egykor majd fényt vetnek a' hazára.

Egy hosszú asztal el vala töltve a' Benedek' fiaival, 's ezen kívül két mellék asztal, hol a' nevendékek ültek. A' bornemisza vendég kötelességnek ismerte toasztolni, 's feleveníté a' gazdákat. De nem szokva az olyan' látásához, csaknem meg vala zavarva, midőn étel előtt és után az egész sereg, fennszóval, sőt chorusi hangon, mondá asztali hosszú könyörgését, olykor egyszerre elhallgatván, azután ismét rá kezdvén. De rendtartásai minden háznépnek, minden társaságnak vannak.

A' hol sokan laknak együtt, 's kivált ha nem nyűg nélkül, ott ritkán kerülhetni el a' viszálykodásokat; így a' beteg, ki még barátit is bántja, mert szenved. Pannonhalma ment e' vétektől; 's a' ház' tagjai itt nyugalomban, barátságban élnek együtt. Guzmics bizonyossá tevé, hogy itt semmi kedvetlenségtől nem tarthatok. Melly tiszteletessé teszi előttem ez, a' szerzet' mostani igazgatóját! melly tiszteletessé az itt élő, tudományt és mind azt, a' mi jó és szép, híven szerető serget! Áldám István királyunkat, hogy őket egyesítette. De bár mindig illy apátot kapjanak, és mindig magokhoz hasonló társakkal szaporítsák szerzeteket! Egykét sötét fő, egykét hiu 's epés szílv nyugalomokat felzavarhatná.

Az estvéket mindig, de kivált az utolsót, Guzmicsnak szobájában vagy az enyémben tölténk, 's itt már inkább komoly beszélgetésekben, mire bennünket az idő' csende is meghívott. Guzmicsnak kedves ideája, kedves tiszteletes álma az unio. — Ki ne óhajtana azt? de ki merje reményleni, míg olyanok vagyunk, mint vagyunk? Ó theologus, és hív; és még is alig van kedvesb könyve mint a' Herder' Ideái zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. De miként is történhetnék az, hogy az illy korlátozott, de szabad, hogy az illy meleg lélek mint az övé, Herdert ne szeresse? Guzmics sok holmit fejtegete: így a' coe-

libatus' czikkelyét is, 's én tőle sok új isméréteket fogtam fel, melyek felől nem hittem, hogy enyéimmé is lehessenek; 's érzettem, hogy a' kinek nem studiuma a' tárgy, nem bánhat bölcsebben, mint ha hallgatja azt, a' kinek az tárgya, 's tőle a' jót eltanúlja.

9.

Szeredán, april' 13d. elhagyám Pannonhalmot. A' főapát meghagyá, hogy Farkas Vincze úr, most spiritualis, ezelőtt director Sopronban, vigyen vissza Pestre.

Tatára térénk ki utunkból, hogy ismét láthassam a' gróf Esterházy' kertjét, melly felől tudtam, hogy az, 1803 óta, midőn először valék itt, nevezetes változtatásokat kapott. Akkor nehezteléssel láttam, hogy a' rajzoló azt annyira elborította fákkal és csalitokkal, hogy a' szem alig találja helyt megnyughatni. Most a' panasznak nincs helye. Gyönyörű paradicsom minden tekintetben, 's szép kinézései vannak a' Vértes' hegyei 's a' pinczeházak felé, mellyek sűrűen egymás mellett, egy kis gazdag falut képzeltetnek. 'S szebb vegetációt nem gondolhatni. Egy olasznyárfa' derékát kétszeri ölelésem által sem foghattam keresztül. De ékességét kivált gazdag vízi-pártiái adják. Széles és hosszúan elnyúlt taván százanként uszkáltak a' hattyúk.

A' kised vár azon nagy habokat hányó tó' szélében, mellybe II. Lajos a' Szolimán' békét ajánló követeit behányatta, eledelül a' halaknak, igen elmés igazításokat veve, 's a' régi kor' izlésében. De azt megtekinteni tiltá az estvére hajlott idő.

A' nap' örömeit nevelé a' piaristák' collegiумának rectora Fájsz József úr, és az ide már sok esztendő előtt Ujhelyből jött professor Nequaszil, 's a' rector úr' szobájában végig forgatott rézmetszések' gyűjteménye, és az Esterházyak' képei a' rectorium' falain.

10.

Esztergamba ebédkor érénk. Útunk a' sz. Anna' rotondája' mellett menvén el, mellyet a' cardinal-primás a' templomokban gazdag városnak e' távo fekvő végében most állít, kiszállánk szekerünk-ből. — Oh, ha annak lámpát nem adnának! oh, ha tornyacskákat nem! Mondám, mikor ezt a' gőzhajóról, és most midőn Nyerges-Ujfaluból megpillantottam. De a' keresztyén cultus harangokat, és az új ízlés a' kuppolára lámpát kíván; noha Nápolyban a' Franciscus de Paula' templomában sem tornyocska sem lámpa nincs. Gyönyörű toscáni oszlopozat áll tornácza előtt. A' templom tömve vala a' kőművesek' állásaival, 's így nem láthaték fel szabadon a' kuppolába.

A' várba egyedül és vezető nélkül akarek felmenni; de prof. Felix ur, egyik szeretetre méltó tagja a' benedictinusok' esztergami házának, nem gondola ellenkezésemmel; és mivel attól tarték, hogy magyarázásai a' tárgyak' első rám hatását meg fogják vagy zavarni vagy gyengíteni,

fogadást teve, hogy néma vezetőm lesz. Most köszönöm hogy makacsságomat meggyőzte, 's óhajtom, hogy mindig olly értelmes vezetőm legyen. Nem láttam volna mind a' mit láttam, vagy nagy idővesztéssel.

Ismertem az Esztergam' fekvését, ismertem rajzolatokból a' mi itt készül, 's tudtam milly rettentő nagyságú munka; de a' valóság felűlmulta minden nagy képzeletimet. A' már teljesen felálló kanonoki lakások' két sora közt egy széles és magos domb áll, mely miatt innen amoda általlátni nem lehetett. De a' domb három negyede már el van hordva, egyik még várja az elsepretest, 's a' hat öl magosságu hosszan elnyúlt domb arra emlékeztete, a' mit Horác és Sallust emlegetnek, hogy a' Róma' nagyjai hegyeket döntetének el. 'S mi ez az óriási munka ahhoz, a' mi ez után vára itt reám. — Ma már nem látunk isteneket: mely nagyok vagyunk midőn isteni műveket láthatunk!

Sajnálják hogy a' cardinál-primás ezt a' nagy munkát nem a' királyi fényű, és semmi nagy templomot nem bíró Pesten, hanem az elhagyott és sok templomokat bíró Esztergamban építeté; de én ezeknek gondolkozásokban nem osztozhatom. Esztergami érsektől kívánható Esztergam ezt az áldozatot, 's a' hely, hol sz. István megkeresztelteték, hogy tiszteletes legyen a' nemzet előtt. Egy más primásunk teljesítse majd a' pestiek' kívánságát.

És még egy ok, 's talán nagy ok. — A' régiek hegyeken nyujtották be áldozatjaikat istennek és isteneiknek; úgy hitték, hogy úgy közelebb állanak hozzájuk. A' józan hideg ész mondhatja a' mit akar; míg emberek vagyunk, nem csak a' józan hideg ész hat reánk. Szóljon az, a' ki majd elő fog fordulni a' kanonoki lakok' jobb sora mellett, 's fellépeget a' templom felé, ha azt érzi - e. ekkor a' mit akkor fogna, ha a' templomba síkon lépne, vagy mélységbe tetőről. — En részemről vallást teszek, hogy midőn a' basilicát e' magasságban látám magam előtt, a' Sion' emlékezete fogott el, 's a' cápitoliumi Jupiter' temploma, 's az athéni Pallasz' Parthenona.

Prof. Felix úr elvive a' basilica mellett, egy nyomorú régi szurdékba, hol most az architectus Packh úr' testvére lakik. Magát a' nagy építőt nem lelénk, de testvére jó vala láttatni velünk a' modellt, melly az egész dombot azon állapotjában mutatja, mellyben a' nagy munka a' teljes elvégzés után állani fog. Ezen az épületek kártyaházakként állanak, körülölelve a' kerttel. Srófjain felemeltetvén az asztal, az alsóbb tábla a' hegyet, minden régiebb épületeivel, a' szerint adja, a' hogy az a' cardinális' építései előtt volt; 's ha ki péld. tudni akarja, hogy a' protomartyr' kápolnája' helyén az új építés előtt mi állott, felkeresvén ennek helyét az alsó táblán, látni fogja, hogy ez a' kápolna ott épült,

a' hol nyolcz századok előtt Vajk herczeg Istvánná kereszteltetett.

Schrott András urat, ki a' Novák főapát' Pannonhalmán látott büsztjét dolgozá, termében találánk, 's sáros kezekkel, mert épen a' pannonhalmi torony' ajtaja' figuráit tapasztgatá. Nagy része ezeknek már leöntve áll, lágy ércben: a' császár, a' nádor, Somogyi alcancellár, 's Novák apát, 's ez egy írást vévén által a' császár' kezéből, mellyen ez az egy szó áll: *DOCERE*; és még mások.

— Schrott úr beszélé, hogy nem találván Nováknak festett képét, megnyittatá a' koporsót, 's úgy foga munkájához; 's úgy mondja minden a' ki Novákot ismeré, hogy a' büszt jól hasonlít hozzá.

Most végre a' basilicát menénk látni.

Külső fala annak faragott kövekből áll, míg a' váczinak három oldala terméskő, el nem simított vakolással. A' templom' testének fala, melly a' kuppolát fogja tartani, minden ablak nélkül, görgösen, melly temérdek nagyság! A' nézőt elfogja kicsinységének érzése; de el egyszersmind nagyságának érzése is, 's örvend ennek. — Tíz év alatt mi leve itt! De még kell tíz, míg mind ez elkészül. Illy munka időt is kíván, nem csak gazdagságot.

A' sírokhoz széles, alkalmas, világos grádics vezet. Aegyptusi lélek szállja meg a' nézőt, midőn itt a' temérdek izmú oszlopokat látja, 's a' két co-

lossális angyalt, melly az alul mint felül szélesb küszöbű ajtó előtt őrt áll, 's a' pályáját megfutott-nak nyújtja a' diadal' koszorúját. Az ajtó felett ez olvastatik: **PRINCIPIS A RUDNA SUCCESSORUMQUE SOPORI.** Harmincznál több üreg megyen a' falba, hová a' koporsók betolassanak.

Bakács Tamásnak kápolnája előbbi helyéről a' templom' jobb végébe vitetett által, 's ezzel áltellenben áll a' protomartyré, mellynek oltárán a' mi Ferenczynk' Istvánja fog állani, térdre bukva már a' kövezők verdesései alatt, de felegyenesedett testtel 's égre nyújtott jobbal. Az oltár' fejez márvány fala már fel van állítva, az égből alá szálló angyallal, ki hozza a' palmaágat, és a' sok fejből és szárnyakból álló apróbbakkal. Maga a' martyr még Budán van, munkában. Áltellenben ezen oltárral, bevonva fejez kárpittal, áll a' Károly Ambrus főherczeg primásunk' emléke, Pisánitól, Milanóban, carrári márványból. Az ifju herczeg félig fekve ül ágyában, melly megett egy angyal hívja, felfelé emelt karjával; egy másik, lábainál, háttal fordul el a' nézőktől, mély fájdalomban. A' műv' fala feketés márvány, pyramisi háromszögre.

A' templom' belsője veres márvány táblákkal van kirakva; oszlopai fejezék lesznek. Melly kár hogy Esztergamnak fejez vagy sárgáló márványa nincs. A' márvány erőre mutat, gazdagságra, melly maga is erő; de azonfelül hogy ez nem kedves a'

szemnek, ezt még azon tekintet is sajnáltatja, hogy a' kik ide Almás felől jönnek, a' megúnásig látván mindenütt a' veres márványt, itt általa meglepve sem érezhetik magokat.

Prof. Rumy úr, most magyar törvény' tanítója a' presbyteriumban, elvezete a' bibliothecába; melly itten most egy templomban tartatik. Vágytam látni a' Homonnai Bálint' kezével magyar nyelven irt naplót, de az alkonyodásnak indúlt estve ezen örömemtől eltilta. Az helyett az egri születésű, bécsi prof. Hess úr' két oltártábláját néztem igen nagy gyönyörűséggel; a' nagyobbik a' basilicában a' nagy oltárra fog tétetni, a' másik a' rotonda' számára készült. Gondolat, rajzolat hibátlan, az ecset velős. Itt Anna asszony ül, 's térdén tartja a' könyvet; Joachim a' tábla' jobb felén áll; a' szeretetre méltó gyermek pedig Anna előtt, lesülyesztett fővel, profilban, egymásra tapasztott kezekkel 's jobb válláról szép vetésekben foly alá kék leplezete. Bájos kis figura. — Amott Vajk, keresztbe vetett karjaival; lehajtja fejét a' medencze felett; Adalbert prágai püspök, erővel eltölt öreg, oltári gazdag öltözetében, infulás fővel, önti a' vizet; Geyza és Sarolta székjökből, mások az oratoriumból, nézik a' szent munkályt, 's a' császár és az ifju herczeg' nagybátyja, Mihály, mellette állanak, mint tanúi. Adalbert megett, szolgáló társai. — Hessnek a' kép' dolgozása alatt szemei előtt lebegtek az olasz iskola' hősei és az erővel eltölt Rubens.

11.

Útam eddig a' tavasz legtisztább, legmelegebb napjaiban folyt; ma eső esett, melly az útasnak mindig kedvetlen, ha nem éjjel jó és hamar el nem fut. Társamat mellettem elnyomá az álom, 's így én újra emlékezém azokra a' miket Esztergamban láttam, 's visszavágyék hol Pannónhalmára, hol Pestre, hol azokhoz, a' kiket januárius' utolsójan elhagytam. Kedves busongás fogta el lelkemet.

A' regényes táj egyezésben állott lelkem' busongásaival. Beértem a' csavargó Duna' szűk völgyébe, mellynek bokros hegyei zöldelni kezdek. Boldog szegénységet mutata minden a' mit láték. Egy meredek hegy' ormán egy igen meredek szirt emelkedett a' Duna' jobb szélén, 's a' szirt' végében meszire tűnt ki a' vallás' szent jele, vigasztalásokra azoknak, a' kik itt szenvedő szívvel mennek el, 's több hatással itt, közel a' felleghhez, mint ha völgyben állana! Önts azt az enyémbe is, szerencsétlen jel! kiáltám, 's elmondám egy ódám:

Az oktalan bölcs titeket, istenek,
Tagadni akarna. De ti felette meg
Dördítitek boszús ütéssel

A' ropogó tüzeket, hogy Ujhely

És a' Hegyalják' tórnai rengenek,
'S fortyanva kél ki partjain a' Tisza,
'S ő sápadozva roggyan össze,
Érzi hatalmatokat, 's tagadja.

Ekként dühültek egykor az elfajult
Tellus' szülöttjei ellenetek: de Zeűsz
Felkűlt; futának ők, 's az ádz
Enceladust leteríté az Aetna.

Engem szerény szív vonz tifeletek, és
Nem ingható hit, 's magzati félelem.
Áld szenvedésim közt nyögésem,
Áld poharam, ha virág övedzi.

Az éj' sötétét tiszta nap, a' fagyos
Telet tavasz 's nyár váltja fel, és az ősz,
Gerézddel ékesítve fűrtjeit;
'S újra sötét jön elő fagy, újra.

Hadd jőjenek! ti gondotok az; nekem
Örvendeni illik, tőrni, reményleni.
Ég föld szakadjon össze, szórja
Lángjait a' Phlegeton; ti védtek.

Most feltűne előttem Visegrád, szomorú rom-
jaival. Királyok' lakja egykor; most baglyoké.

12.

Délre Váczon valánk. — Társam, nagy barátja a' virágoknak, a' püspöki kertecskét akará megtekinteni, hol piroslott a' *salvia splendida*. Onnan a' cardinal Migázzi által új alakba öntött lak'szobáit nézénk meg, és osztán a' templomot, hol hat öreg kanonok egy tüzes arczu fiatal succentorral éneklék zsoltzmájokat, chórusi hangjainkon. A' belőlről és előlről igen szép nagy templomnak semmi képe nincs, melly érdemlene figyelmet; elbarnúlva állanak, az elsőn kezdve az utolsóig, barnák már a' festéskor is. Az egyik oltár'tabernaculuma előtt irtózatos mázolatban álla a' művészség' egyik legbájosabb munkája, a' *Madonna della Seggiola*; és azt senki nem ismeri blasphemianak a' mesterség' istensége ellen, és e' szent helyt. A' templomnak minden festéseit ki kellene hányni; egyedül a' cardinal Migázzi' muziv-munkáju profilképe érdemli a' megtartást, és három társaié.

Migázzi Vácznak egy arcus triumphálist is ada, melly itt úgy áll nyomorúlt házak' szomszéd-

ságában, mint a' rómaiak, mellyekhez az által is nem rosszúl hasonlít, hogy már el kezd avúlni. — A' Duna' bal felén egy római villa tekint ki az erdőből az ott elmenőkre, mellyet Migazziburgnak neveze el.

13.

Vincze barátom a' misericordianusokhoz vive el. A' talárist viselő nem pap patikás rá ismere benne kedves tanítójára, 's érzékeny szívvel láttam, melly melegséggel mentek egymásnak. Tiszteletes szerzet, mert jóltevő. Egy összezsugorodott, összegörbedt, öreg de eleven németke elvive kórházába, melly templomnak vala építve, 's így is templom. Most üresen állt, de benne készen állának az ágyak. Két más szobában hét beteget találtam. Az asszonyi nem' betegei Budán gyógyítatnak, az Elizabethináknál.

'S most a' siketnémák' intézetébe menénk. Schwartzter magyarul tökéletesen tudó 's magyar születésű director úrnál gyönyörűséggel folyt el egy egész óránk. Érett lelkű, gondolkodó férfi. Áltada bennünket prof. Királyi úrnak, 's ez iskolájába vezete; de tanítványai közül a' pihenés' órájában csak két serdülő németet, 's egy kised fiú-, és egy nyolcz esztendős leánygyermeket állíthata előnkbe. Elmondván, hogy ezekkel mint kezdi oktatásit, a' német nyelv' hét vocálisait felírá

táblájára, 's német jelekkel, úgy a' consonánsokat is, 's mondatá hangjaikat a' siket, és így néma, leánykával. Ha az hibásan vagy nem tisztán adá a' kívánt hangot, nem igazíthatván füle által, ujját betolta a' gyermek' szájába, 's annak ajakit és nyelvét fel, le, vagy össze nyomta, míg a' kívánt hang jött.

Most a' már csaknem kitanúlt két fiút vette elő, 's egy catechismusnak valamelly kérdését az én kezembe adá, ugyan annak egy más nyomtatványát az egyik legénykéébe, hogy ez a' feleletet diktálja le társának az iskola' rángatásaival. Az író szóról szóra adá a' feleletet, 's az gyanút támaszta bennem, hogy a' mit ír, nem társa' jelei 's ujjá' rángatásai után adta, hanem könyv nélkül tanulta meg. Megkérdeven tehát professorokat, ha hozzájok a' többes szám' harmadik személyében szoktak-e szólani, vagy az egyes másodikában, ezt írtam a' táblára, itt sem felejtven, hogy az örömben szűk életnek minden percében örömet kell szedni 's adni: Kannst Du tanzen? A' két fiu elnevette magát. A' nevetés engedé gyanítanom a' feleletet, de még világosabban akarám érteni, melly képet ragaszt a' leirt ígéhez; 's a' fiu kerengést festette ujjával a' levegőbe. — Német, mondám magamban, ha magyar volnál, bokáidat ütnéd együvé!

Mig itt állánk, egy gyönyörű 's jól öltözött ifjacska lépe mellénk. Úgy hittem, az egyik vagy

másik tanító' fia; de az is a' ház' tanítványa volt. Nógrádi vice -ispány Gyurcsányi Gábor úr' egyetlen fia. Ez magyarul tanul érteni, 's írni, mert magyarok közt élend. — „Mikor voltál szüleidnél?” kérdém. — „Husvétkor.” — Örűlsz-e hogy ide hoztak iskolába, 's érzed-e, mivel tartozol tanítóidnak?” — Felele ismét, 's a' mint illet. — Most ő vevé kezébe a' krétát, 's ezt kérdé tőlem: „Micsoda az úr szolgálja?” — Professora kitörle a' hibásan ejtett kérdést, 's ezt írta helyébe: „Micsoda hivatalban van az úr?” — Pap vagyok; ezt felelém. De a' kedves gyermek nevéte, 's a' tábla' másik végére mutata ujjával, hova jóval előbb ezt írtam volt: „Én egy jó asszony' férje és hét gyermek' atyja vagyok.” Tetszék magának, hogy megpiríthata. — „Hát minek gondolsz?” kérdém. — Felelt: „kapitánynak.” — Azon én neveték, és az én Vinczém. Hihetőleg a' gyermek semmit sem ismert irigylésre méltóbbat, mint ha valaki kapitány.

Miért nincs itt kivel e' szép örömet megosztani szeretném! sóhajtám magamban, 's megcsókoltam a' nyolcz esztendő leányt. — Boldog atya, a' ki szerencsétlen gyermekét ide hozá, 's emberré teremtvé viheti el! Áldás annak hamvaira, a' ki a' szenvedők' könnyeit felszárasztani tanítá, és mind azokra, a' kik ennek példája után, miközöttünk szárasztják!

VIII.

NÓGRÁD, GÖMÖR. 1831.

1.

Szemere és Szemeréné Nógrád, Gömör, Borsod, Zemplény, Ung, Beregh és Szathmár vármegyékbe akarának tenni útat, rokonaikhoz, barátjaikhoz, és mivel Szemere azt, mellyet orvosa' tanácsából tavál juniushban teve, igen szerencsés következésünék találta. Én együtt menék velek. — Pesttől hazáig, a' szokott úton, harmadnap alatt elmeheték: most Péczeltől Patakig tizenhét nap értem. — Melly idővesztés! De melly örömekeket ada nekem ez az út!

Domonyból, a' szép Aszód mellett, ebédre Acsán valánk. Szemere nem jól érzi magát, 's így Acsán a' fogadóban szállánk meg, de a' két kastély' kertjeit megjártuk. Negyven esztendeje hogy nem voltam itt. Nagy idő, 's a' változás nem kisebb. Akkor a' tornyos régibb kastélyban, a' hegy' fokán, báró Prónay Gábor lakott, a' maga nagy becsü bibliothecájával, főigazgatója a' pozso-

nyi kerület' iskoláinak, 's Gömörnek főispánja: a' hegy' gerinczén bátyja László, elébb nógrádi alispán, tovább helytartói tanácsos, végre királyi commissarius a' zólyomi kerületben, és mint az, zólyomi, 1790 olta pedig csanádi főispán; — cátoi rényű 's komolyságu férfi, szíves barátja ébredő nyelvünknek és literaturánkknak, a' fénynek nem nagy áhítója, de nem is kerülője; úgy nézte azt, mint születése 's hivatalai által rá rakott 's gazdagságai által birt terhet; mindenben szerencsés, csak öcscsével nem az, és némellyik gyermekével. A' két kastélyt, amaz atyait, és a' melyt itt László épít, a' templom választja el egymástól. Néhány öllel alább mint a' templom, áll családi kriptájok, hol az egy helyen lakott, de egymást esztendőig sem látott két testvér most nyugalomban fekszenek együtt.

2.

Kierénk az örök dombok közül, 's elterüle előttünk az Ipoly' szép síkja. — Balassa - Gyarmathon vágyánk látni a' megye' ország szerte tisztelt alispánját. Ülést tarta szobájában. Így az egykori főispán gróf Brunszvik József országbirájának, Henriette leánya által olajban festett képéhez vezettünk magunkat, melly hogy itt függ, sok esztendőnk óta tudtuk az ujságlevelekből. — Az valóban a' hű gyermek' műve, 's idegen kéz rajta sem a' rajzolásban, sem a' festéklésben nem igazított. A' verset hozzá Verseghynek kelle csinálni; egészen rajta van ennek caractere. — Itt függenek a' régibb főispánok is, nagy számban; Grassalkovics, a' sok Forgács, 's ezek közt Zsigmond, a' nádor. De mind ezeket nem jó nézni.

Itt függ I. Ferencz is, 's József főherczegnádorunk, Krafft Pétertől; amaz az aranygyapj' talárisában, ez generálisi fejér mentében, veres nádárral és dolmánynyal — de miért nem a' sz. István' rendé' scapuláréjával inkább, melly a' képnek több innepiséget 's gyönyörű vetéseket ad-

hatott volna! A' császár' arcza mása annak, melyet épen ez a' művész a' Pest vármegye' palotájának készíté, de valamelly változtatással; a' főherczegé Isabey után van festve: húsz esztendő előtt még jól, de nem már ma. A' két testvérnek most bírjuk igazán hív képeiket 's kőmetszésben is, a' császárt Ender, a' nádort Lieder után; 's a' két kép mind arczaikat, mind lelkeiket igen híven adja. Az elsőbből tituszi lélek pillant ki, a' Liederén azt látjuk, kit diétáink a' legelső fejnek vallottak. — A' Stieler' Ferencze épen nem Ferencz.

3.

Viceispán úr láttatá velünk, a' mivel Nógrád méltán kevélykedik; azt az épületet, hol negyven rab gyapjat ecsetel és fon, 's azt pakróczczá szöv. Nem új megjegyzés, hogy a' tömlöczök gonoszságok' iskolái, és hogy a' rabok onnan nem megjavulva, hanem teljesen megromolva jönnek ki, 's az nem lehet másképen: a' durva bánás elmérgesíti lelkeiket, 's együvé zárva, a' gonoszok azokat is megromtják tanításaik által, a' kik oda csak botlás miatt jutottak. A' nógrádi rab nappal szem alatt 's a' jobbak' társaságában lévén, feleszmél, jobbá lenni megszokik, 's nem megalacsonító munkára fordítván, mint a' hol vele útczákat sepretnék, 's így keblében becsület' érzéseit elfojtják, végre kedvet kap a' munkás életre, holott gonoszsza az által leve, mert kerülte ezt. Már vannak szép jelei az intézet' helyességének: egy rab, kitöltvén a' reá ítélt időt, 's a' szövés' mesterségébe belé tanulván, veszteg marada, 's most itt szabadon keresi élelmét, 's tanítgatja az újabb rabokat. A' roszak, kiszabadulván innen, fenyegetőzve mennek el, hogy

őket a' nógrádi tömlöcz többet ugyan meg nem látja, 's más vármegyékbe mennek által, mert ott ha rajta vesztenek is, csak megverik, de nem dolgoztatják.

Szelíd bánás mindig javít, durva bánás mindig ront; 's mi szükség ott keménységre, hol célhoz vezet a' szelídség.

4.

Nagy-Kürtösön a' taval megholt helytartói tanácsos Ambrózy Lajos úr' tiszteletes özvegyénél egy szép napot tölténk. — Szent érzésű háznép! — És melly csendes rend, melly nyugalom!

A' hely keskeny völgy' oldalán fekszik, 's kevés lépésnyire a' házhoz emelkedik egy domb, mellyen az eső és a' hóvíz mély árkokat ásott. A' hasznavehetetlen földben vad bokrok és nagy tölgy- és nyírfák nevedtek meg. De épen ezek a' vad árkok az értelmes kertészt felette szerencsés gondolatokra vonák az utak' rajzolásában. Én szebb magányt nem ismerek. Szenvedő szív itt leli magát kénye szerint.

5.

Most Ludány veve által bennünket a' maga gazdag lapályában; másfél század előtt Rádai Pál' birtoka; tovább az első, a' második, a' harmadik Geőne, a' második Pálé, most a' Lászlóé. Itt lelem az özvegy Pálnét, ki 1790. egyike vala a' magyar föld' első szépségü leányainak, mint mostan legszebb asszonyainknak egyike, 's látása elevenebben emlékeztete boldog ifjúságom' napjaira. De mind azon jóság mellett, mellyel itt magunkat elfogadva látánk, engem kinos aggás foga el, nem látván a' kivel itt kiélhetni reménylém végre magamat: a' Miny' méltó leányát; báró Prónay Iphigéniet. Rettegvén hogy azt veszem feleletül, a' mi előli reményemet, nem merém tudakolni hol van. Két társával egy igen közel fekvő helyre sétál ki. De végre megjöttek, 's az öreg grósné, a' Rádai Pál' agg kőröse mellől még messzére kiálta reá: „Fizsi, találd, ki vár itt rád.” — Fizsi még távolról rám ismert, jött, 's némán ölelénk meg egymást.

Megcsalt vala emlékezetem, midőn a' tiszteletes fát, mellynek árnyékában most a' hatodik izü Rádaiak, a' László és a' Wartensleben Idda' Istvánja és Gedeona, 's a' Gedeon és a' Teleki Biri' Palia mulatnak, egy helyt nyárnak mondottam. Az kőrös és nem nyár. Még áll a' két századot keresztülélt fa, 's teljes erejében, 's fiakat nevel maga körül. Oh hogy ez, és ha majd ez végre kidől, azok emlékeztessék a' tiszteletes ház' maradékát az én, itt 1803ban és most élt örömeimre, 's beszéljék ügyünk' barátjainak, hogy én ennek árnyékában együtt valék azzal, kit pályám' minden más társainál, kit minden más barátinnál inkább szeretek. Őtet és-engem nem csak gondolkozásaink, érzésink, hanem még izlésünk is egyesít, 's bár soha semmit ki ne ereszthessek kezeimből, míg az az ő javalását megnyerheti.

Még áll a' ház, 's régi alakjában áll, hol az első Gedeon 1713. october' 1sőjén született, 's még bírja az asztalt, bár némelly igazításokkal, mellynél Rákóczy Ferencz a' szécsényi mezőn, 1705. septemb. és octob., tartott conventból ide áltjövén ülést tartott és ebédelt; 's nékem kedves vala képzelnem, hogy e' mellet üle az atyám' nagyatyja is, András, akkor ungvári viceispány, 's a' conventnek egyik tagja.

6.

Fizsi és barátnéja Ságra menének, meglátogatni betegeskedő barátnéjokat. Arra méne a' mi útunk is, 's így én általültem az ő szekerökre. Beszédünk itt is szüleiről folyt, mert Fizsi némelly történeteket senkitől nem tudhata mástól. — De most útunk elhajlék, és én Szemeréhez ültem által.

Kevés idő mulva azután Lapujtón valánk, vagy mivel a' rút hangzásu neveket kerülni illik, mint a' rossz ómenüeket, Bocsáron inkább; mert a' két hely egygyé forradott, 's Bocsár a' Mocsáry háznak praedicatumot ada, — Mocsáry Antal úrnál. Ez a' lelkes, szíve 's Nógrádnak leírása által tiszteletes ember, kedves veje volt helytartói tanácsos Darvas Ferenznek, kedves sógora consil. Puky Ferencznek.

Itt lelénk gróf Berényi Miklóst, Karancsberénynek is urát; de ez estvére hajolván az idő, paripájára ült, 's nem gondolván a' szakadó esővel, 's ajánlásinkat, hogy köpönyegeinket vigye, el nem fogadván, Karancs-Berényre áltvágtatott. Nem gondolatlan emlitem ezt; mutatja hogy a' nagy birto-

ku 's a' kilencz gyermek' atyja magát el nem kényezteté. — Mi vendégei a' háznak vigasztalhatatlanok valánk, hogy magát barátunk és gyermekei által megmarasztatni nem engedé, és hogy az a' reményünk sem marada fenn, hogy más nap itt vagy Berényben ismét megláthatjuk, a' gróf egy szomszéd helyre vala lekötelezve. Örömmel hallánk minden szavát, 's azok kedvesen zengének vissza kebleinkben. Barátja a' jónak, még a' hol az áldozatokat, 's tetemes áldozatokat kíván is, de nem úgy, hogy a' képzelt jó bizonyos károkat 's nagy károkat tegyen. Hányat nem kell most hal-
lanunk, a' ki elmelegülve képzeletiben és talán azért, mert nekik csillog az új gondolat, olykor csak azért, mert azt akartatják vele, ezzel nem gondol !

7.

A' hely a' Karancs' lábainál egy szomorú völgyben fekszik. Mi kiesebb táj' lakosai ide nehezen szokhatnánk. De a' lelkek' társaságában semmi táj nem kietlen. 'S ki hitte volna, hogy itt egy valaki görög nyelven olvassa az anthológiát, 's a' Meleáger' virágít magyar földre ülteti által. — „Hova is tévedtetek ide, görög lélek' szép művei!” — Ezt kiálthatnám fel a' Moliere' ismert szavai után. Szent-Királyi Szabó István káplán Karancskesziben, Ludány és Bocsár közt, fordítja őket. Ismeretsége, valamint érdemes esperestjéé is, mind kettőnknek igen kedves vala.

'S a' tájnak még két lakója, kik az én szívemnek igen kedvesek. — Consil. Kapy Józsefné, leánya Szent-Iványi Ferencz ország - bírájának ifjú szerencsés éveim' egyik barátnéja, Etcsen, 's Baranyai Mihály úr, egyik barátja ifjú nem szerencsés éveimnek. Mind ketten testvéri csókkal fogadák a' huszonnyolcz esztendőök olta nem látottat. — Melly viszontlátás! melly keserűen-édes emlékezések! — Szemeinkben rezgő könnyeink áldák

a' gondviselést, melly bennünket az örvények' nyeldeső torkaikból kikapott, 's virágos és tövises partokra teve ki. Baranyainak kevesebb tövis juta, nekem több, 's épen utolsó napjaimra a' leggyilkosabbak! — Azon elfojtó érzéssel válánk el, hogy utólszor látánk egymást.

8.

Nógrád június' 20d. Losonczon tartá gyűlését első alispánjának Gyurcsányi Gábor úrnak előlése alatt. — Megtölt a' tánczpalota, 's melly férfiakkal!

Csak egy tárgy volt, melly közönséges figyelmet vont magára. Ahhoz legelőbb a' második viceispán szóla, Tihanyi Ferencz úr, fia a' tolnai főispánnak és septemvirnek. Utána sokan, szükség nélkül is, quo studium suum in rempublicam clarins esset. — Kubinyi Ferencz' szavára PrónayJános dietai szeretett követ teve jegyzést, tűz nélkül, mire annak kevés szóval felele. A' tanácskozás meleg nyugalomban folyt, csaknem minden szóba-ugratások nélkül. Egy értelemben valának mindnyájan; csak egy különbözött, gondolom, bölcseségből. Az előlülő nyugalomban hallá a' vélekedéseket; semmi tekintete nem mutatá mit érez; nem sietteté a' berekesztést, és midőn többé senki nem szóla, kimondá a' többség' akaratját.

Életem' éveinek hosszú sorában illy nyugalmas férfit kormányon még csak egy mást láttam, 's talán nem még szebb gyűlést soha.

9.

Kubinyi Ágoston úr, Videfalván, testvére Ferencznek, meghíva bennünket, 's egy délután kimenénk hozzá. Mutatta zoologiai, numismaticai, mineralogiai, ornichtologiai gyűjteményeit, könyveit. — Oh ha illyet minden megyéinkben lehetne látnunk! Az illyenek' szerzésére pénz is kell, de néha elég a' gond is.

Midőn tavaly Gyürky Pál Krassó vármegyében a' főispáni hivatal' helytartójává neveztetett, rokonai 's baráti közül sokan lekísérék Lugosra, 's onnan a' mehadiai ferdőket és Orsovát is lementek meglátni. Orsován őket egy török agamagyar nyelven szólította meg, tolmácsokkal pedig francziául és olaszul szóla. Neve most Szélím, honjában, Erdélyben, Szőlősy vala; Pesten juratus volt, 's nem tudom mellyik theatrununkon színész. Kérte Kubinyit, hogy írjon neki 's felelni fog, 's Kubinyi mutatá két levelét, mellyet a' con tumationalis háznál szinte feketére füstöltek. — Általtettem magamat képzeletekben az ő helyére, 's elborzadtam. Barátim látták néma elváltozásomat 's oka eránt tudakozódtak. Nem értvén mint hagy-

hatja el valaki hazáját, nemzetét, szülőit, véreit, barátit, hogy reménysége sem lehetett őket, 's a' helyt a' hol nevelkedtek, a' hol annyi örömet és keserűséget élt, ismét megláthatni; hogy magát mint vetheti egy neki egészen új, egészen ismeretlen, elementumaival egészen ellenkező világba, hogy a' ki itt színész volt, mint élhet olly földön, hol a' játékszin, a' táncz tilalmaztatik; hogy a' ki ismeri az asszonyi nem' lelkét, élesztő társaságának örömeit, mellyekért a' sok nőiség igen igen szomorú poltolék, miként mondhat le ezekről; 's lelkemből feltolódék Voltairnek ismeretes szava: Meg nem romlott szívnek oh mi szent a' haza! — Szeretném látni, mondám magamban, mit csinál most ez a' Szélim, midőn napjában háromszor imádkozni kergetik, 's ő ott öszvefont ujjakkal szakállas állát inellének szegezvén azt a' tompult arcot hazudja, mellytől az eszes ember borzad. — Rá vevének, irjak neki, 's irtam alkalmasint, a' mit itten mondok; azzal szelíditvén a' mi különben keserűnek találtathatott volna, hogy a' gondviselés őtet talán azért vezette oda, hogy az euro-pai cultura' magvai, mellyen a' zultán most már kap, általa is elhintessenek, 's így az emberi nemnek ez a' faja nemesedjék. — Melly rendes volna ha Szélim azt kérdené tőlem, ha nem látok-e magam körül minden-nap illy Szélimeket, nem egy nemben? — Én honi palánt vagyok; elsorvadnék idegen ég alatt.

10.

Szendrői Török János úr, Podrecsányban ebédre köteleze bennünket magához. A' hely útjában fekszik Zólyomnak. A' ház dombon áll, 's előtte egy ültetett fenyves erdőcske vonja magára az ott elmenők' szemeit, mert a' tájnak itt még nincsenek fenyvei. Az udvart angol izlésű kert öleli körül. A' hegyeket szép erdők lepték el mindenfelé, 's a' Gács' várhegye 's a' Karacs, melly magasan nyúl ki alantabb társainak sorából, új díszszel nevelik a' táj' szépségét.

Innen vevé el a' ház' urának testvérét, Gräfin Nidda nevezet alatt a' Hessen-Darmstadti herczeg 1805. körül, mellyet velem csak a' dolog' szokatlansága említet.

11.

Gácsnak vára királyisan lebeg az alatta elterült völgy felett, nyolcz pavilonával. Uj alakját dél felé Forgács Zsigmond nádortól vevé; mostani ura el-seprete kapuja elől a' hasztalan épületeket 's így a' kilátást szabaddá tette. A' hegy' déli oldala bort terem, keleti oldala erdőskert. A' helység nyugot és dél felé fekszik alatta.

Hazánknak ez a' legnevezeteseb posztóműhelye. De Gács csak nemes posztókat készít, 's felel a' színekért. Hatszáz embernek ad dolgot szünet nélkül, 's hetenként másfél ezer ezüst pénz forintot tart forgásban. Lerakója Pesten van. Oda küldi műveit mihelyt elkészültek, 's azok ott azon áron adatnak, mellyen itt. — A' melly posztót én Kassán 1793. hat forinton fizettem ezüsttel, melly papirospénzben tizenöt forintot tesz, az ugyan azon jószágút itt hat forinton lehet megvenni papirospénzben, és így kilencz forinttal olcsóbban mint akkor. De itt készülnek igen drágák is.

12.

Losoncznak egy reform. collegiuma van, 's öt esztendő oltá egy luther. gymnasiuma is; amabban háromszáz gyermek és ifjú tanul, ebben nem szinte kétszáz gyermek. Amabban theológiát, mathésist, historiát Kovács Benjámín úr tanít, Debreczenből; philosophiát, physicát, romai literaturát Steller János, logicát és poesist Cseh Miklós urak, Patakról; de az alsóbb osztályokban egyet lutherános tanító vezet. A' bibliotheca ezután fog szaporodni, 's az a' régibb professorok' vétke. Lesz könyv tőkepénz nélkül is, azt akarják a' tanítók. Az előmenetel, hízékedés nélkül mondván, igen szép, melly onnan is jöhet hogy a' tanulók' száma egy egy osztályban nem nagy, míg péld. Patakon egy classisba kétszáz gyermek is szorítatik.

A' luther. predikátor igen értelmes paedagogus, és egész erővel rajta van, hogy az iskola tekintetbe jusson. A' tót és német nyelvű vármegyékből ide küldetnek a' gyermekek, megtanulni a' nemzet' nyelvét, 's örvendőve látánk hogy a' tót

és német gyermekekből fél esztendő alatt magyarul folyvást beszélők váltak. Gyönyörűen és idegen származást el nem áruló hangon declamáltak a' Kis, a' Berzsenyi, a' két Kisfaludy' 's Vörösmarty' énekeiket 's egyike a' Dayka' Homályos bánatját is. Áldás a' szent igyekezetre, 's annak érdemes lelkesítőjére.

13.

Gömörnek mindenfelé egyenesen vont 's jó karban tartott útjai vannak. Szántóföldjei nagy gonddal műveltetnek, mert a' hegyes Murány' tája inkább ad vasat mint gabonát, 's a' lakosok' száma ott nagy. Szépek az erdők is 's Ozsgyán körül már lehet látni gyalogfenyőt, de szálkás erdeje a' tájnak itt még nincs.

Rima-Szombatban kevés pillantatig mulatánk. Nyitva lelém a' catholicusok' templomát, 's megtekintetem azt. Három oltártáblája van, 's nem rossz kézből. A' János' fővételén jó musculatura látszik, de a' színek nem jók. A' két oldaloltár a' Theresiáé és a' Nepomuké; czélzásúl a' Theresia alatt 's Karaba későbbi rozsniai kanonok urral történt dologra.

14.

Tornalja mindnyájunknak, de kivált nekem, csoportosan ada felejthetetlen örömöket. Már maga a' ház' szeretetre, tiszteletre méltó asszonya, özvegye iskolai barátomnak Tornaljai Károlynak, méltó leánya Losonczy Károly úrnak, kit Borsod felejteni soha nem fog, 's sógorának Tornaljai Mártonnak fiai, kiket a' gyermektelen asszony a' magáéinak néz, 's ezeknek menyek: Antalné Losonczy Joanna és Lucziánné báró Szörényi Anália — melly lelkek!

Itt láttam Szontagh Ádám urat is, atyját a' lelkes Gusztávnak, kívül Eperjesen két holnapig egy szobában laktam, 's a' kit. negyvenkilencz esztendő óta nem láttam;

itt Draskóczy Sámuelnét született Ujházy Clementinát, nemének egyik nagy diszét, anyjával a' hasonlíthatatlan Radvánszky Polixennel, ipával, férjével, a' minden jóktól szeretettel, ki a' mult dietára tizennégy ifjat vive magával, 's Gyula, László, Lőrincz fiaival, — 's Szemere a' könnyezésig vala ellágyulva; midőn látá, Polyxen és Clementine mint fogadák a' nem vélt helyen barátjokat; —

itt Gróf Pletrik Lászlót, egykor társát Kisfaludy Sándornak a' testörök közt; —

itt Almási Balogh Sámuel, kit értekezése-ért, mellyeket a' Tudom. Gyűjt. közle, látni nagyon óhajtánk, 's a' kinek itt egy igen lelkes predikációját hallánk; —

itt a' helybeli predikátort Berzsi Mihályt. Ez nő nélkül tölté életét, de sok gyermekei vannak; azokat neki, mennyei szíve adá. Árvákat, szegényeket nevel, segíli a' szűkölködőt, minden jó-vedelmecskejét jótételekre vesztegeti, magának sok soha sem kelle, most, elgyengült öregségében még kevesebb kell. — De öregsége nem teszi hideggé az eránt a' mi új, ha jó az új, 's haladó ifjú társait nem irigy szemmel és boszúsan nézi, hanem örömmel gyönyörködve, 's akarja hogy tiszteltessenek, mert érzi hogy érdemlik azt. Szemere és én forró csókkal jöttünk el a' szeretetre méltó öregtől.

Tornaljának szép partiájú kertjei vannak, 's az akkor is fogja hirdetni lelkes alkotója' emlékeztét, midőn fogadott gyermekei 's ez a' szeretetre méltó két meny magát majd siratni fogják, 's a' kertben egy igen nagy szikla, melly lesz annyi, mint a' mellyet Katalin a' tengerből vonatott elő, hogy Péternek lovagszobrát állitassa reá, 's a' melly még meredekebb a' petersburginál, alakjára még csodásabb. Ez ide az égből szakadhatott, mert itt ezen egy darabon kívül semmi egyéb kő nincs. — De Ternaljára égből szívek szállottak alá, nem kövek.

15.

Rima - Szombattól Miskolczig gyönyörű völgy húzódik, 's az út rajta Jánosin, Rima - Szécsen, Bánrévén, Putnokon, Dobicsányon, Kazinczon, Szent - Péteren keresztül fut, eltöltve mindig Gömör vármegyei szekerekkel, melyek a' miskolczi gazdag piaczról oda életet visznek. A' völgy nem széles, de termékeny, 's hegyei sok és jó bort adnak.

De az örömben gazdag út' színe már Miskolczon borulni kezd, Szerencsen pedig már világosabban értünk, hogy Szemere Péter főszolgabíró Tokajt be akarja zárni, mert a' Máramarosból sőt szálakon hordó oroszok az indiai epemirígyet (c h o l e r a m o r b u s) oda is elhozák, 's két ember közülök és egy harmadik, kivel dolgok volt, egyszerre összerogyott, 's meghaltak; hogy a' nyavalya Tisza - Ujlakon, Ugocsán 's Zemplényben Tárkány, Agárd, és Czigánd helységekben kiütött; 's ezek zárva vannak. Nem merénk hinni a' szót 's Patakig hajtánk. Ott bővebben 's bizonyosabban halánk a' hirt, 's képzelvén mi fogna történni, ha Szemere bemenne ugyan Ungvár vármegyébe, de oda

záratnék; mind én, mind professor Somosi 's Kézy és Nyíry urak kérénk őtet, hogy fordulna meg mindjárt Patakról, 's magát a' veszélynek, legalább a' bajnak ki ne tegye. Engede tanácsunknak 's junius' 30-d. egymástól elválánk. Már másnap Ujhely is elzáratott és ha huszonnégy órával később jövék, elvoltam volna rekesztve házam' népétől. A' pataki professorok, képzelvén melly elakadásba jutna az ifjuság, ha a' julius' 10dikére rendelt examenek' napjáig fentartatnék, julius' elsőjén szét ereszték azt, és hogy a' tett, bölcs tett volt, mutatta a' következés.

ERDÉLYI LEVELEK.

1816.

G. DESSEWFFY JÓZSEFHEZ.

ELŐBESZÉD.

Magyarország nem ismeri Erdélyt. Megszokván nyugotnak venni útunkat, valamikor honunkból kiindulunk, felejtjük hogy kelet felé egy rokon nép lakik, melyet ismernünk sok tekintetekben illenék. 'S e' föld felől utazóinktól sem vehetjük, a' mit érteni óhajtanánk; mert gróf Teleki Domonkos Erdélynek kevés lapokat hagyta, gróf Batthyáni Vinczének pedig kisdéd részén méne keresztül útja, 's nem a' nevezetesbiken. 'S a' lelke, tudományai, mint külső fénye által tiszteletes író' dolgozásának az a' nemes tartózkodás adja egyik méltóságát, melly sok említést érdemlő dolgokat elmellőz: midőn én, azon ügyekezve, hogy földieimnek a' testvér hont, a' később Erdélynek a' mostanit, minél hűbben és bővebben festhessem, még keresém a' mit elhagynom lehetett és kellett volna; kész valék vétkesnek találatni, hogy olvasóm mind vegye a' mit óhajt és én adhatok. Egy gáncs fog érni igen méltán: hogy míg gondjaim apróságokon múlatoz-

nak, mélységet keres olvasóm hiába; hogy sok holmin elégnek tartám könnyebben elsiklani. De a' tapasztaltak magok kelnek majd mentségemre, 's a' bajnak némelly nemei közzül csak hibás lépések fejthetik ki az elakadtat.

Mindenek felett azt ügyekezém kerülni, hogy hireim nem valóknak, vagy a' mi nem sokkal jobb, sokszor rosszabb, félig-valóknak ne találtathassanak, 's dolgozásomat olly férfiakkal olvastatám meg, kik Erdélyt ismerni tartoznak és ismerik. Ezért maradt el illy későre megjelenése. Az idegen szem és kéz itt kérdésen kívül sokat javíta; de van valami, a' mit ronta is: oda az a' szabad, az a' meleg öntevény, mellyel a' legelső dolgozás magát némellyeknél megkedveltette volt. Az helyett tördelt darabokat adok, tartalékkal, bár hiven, hibás és sokszori forrasztásokban. Engednem kelle a' parancsoló kéréseknek, 's első dolgozásaim' csomóit tűzbe löktem.

BEVEZETÉS.

Gondosabb utazóink e' földre Karacsnak Lipszky után négy táblára metszett magyar- és erdély-or-szági abrosza nélkül megindulni nem fognak. Szükség ezenfelül, hogy Benkó Józsefnek Transil-vania című munkájával (Bécs, 1778. két köt. 8.), a' Bethlen János, Farkas, Miklós cancellariusoké-val (ezen utolsó áll a' Histoire des Revolutions de Hongrie VI-dik köt.), Rumynak Monumenta Hungarica, Práynak Epistolae Procerum Hungariae, gróf Bethlen Eleknek Ansichten von Siebenbürgen című dolgozásaikkal, Engelnek és Fesslernek magyar történeteikkel, 's báró Hormayr József udv. archivárius úrnak Oester-reichischer Plutarch-jával, 's ennek és a' tiszteletet olly nagy mértékben érdemlő baró Med-nyánszky Aloys úrnak Historiái Zsebköny-veikkel megismerkedjenek; beérvén pedig ide az Erdély' tiszti-kalendáriumát, honnan sok világossá-got fognak meríthetni, megszerezzék. Hogy olva-

sóinkat azoknak értésére, a' miket itt lelmi fognak, elkészítsük, mi itt tésszük le kijegyzésinknek egy részét; és ha ezek igen szűkek is, és csonkák, minthogy a' hely bővebben kiterjeszkednünk nem engedé, úgy hisszük, hogy már a' történetek' évszámainak halmozva felhordott sokasága által is nekik nem nyújtánk kisedet szolgálatot.

Erdélyt három nemzet teszi. A' magyarok Árpáddal jövének Európába 889 eszt.; a' székelyek magokat az ide Balamberrel 374. kijött hunnok' maradékinak hirdetik; a' szászokat II. Gyéza 1142. hívta elő Saxoniából és Flandriából. A' három egyesüle (Tordán 1545., és legújebben az 1744-diki törvénczikkely által), de megtartván mindenike saját szabadságait, szokásait. — A' föld' neve 1130-ig Erdélyia. vala, tovább Transilvania, mivel királyainknak túl fekvék a' Szilágyságon. — Nagyfejedelemségre Maria-Therésia emelé 1765. nov. 2-d. (a' diploma Bénkónél, az eml. h. I. 38.) — A' magyar nemzet' czimere sas, emelkedő szárnyakkal; a' székelyeké nap és hold; a' szászoké hét vár, 's innen az egész föld' neve az ő nyelveken,

A' Magyarföld vármegyékre és vidékekre van osztva: 1. Felső-fejér (Comit. Albensis Superior). 2. Alsó-fejér, 's ez a' legnagyobb; 3. Küküllő; 4. Torda; 5. Kolozs; 6. Doboka; 7. Belső-szolnok

(Interior); 8. Közép-szolnok (Mediocris); 9. Kraszna; 10. Hunyad; 11. Zaránd; és a' két districtus: 1. Kövár' vidéke, és 2. Fogaras' földje (Distr. Kövár, és Distr. Terrae Fogaras). — A' vármegyék' főtisztviselői itt is főispánoknak mondatnak, a' két districtusban főkapitányoknak.

A' Székelyföldnek székei (Sedes) vagynak: 1. Udvarhely, cum filiali Bardocz; 2. Háromszék, egygyé forradva a' Sepsi, Kézdi, Orbai székekből; ennek leánya Miklósvár; 3. Alsó és Felső Csik, 's Gyergyó és Kászon; 4. Maros; 5. Aranyos; 's ezek deákban is megtartják magyar neveiket. — A' Székelyföld' kormányzói, főispáni ranggal, főkirálybíráknak vagy főtisztteknek mondatnak.

Székei vagynak a' Szászföldnek is, és districtusa: 1. Szebeni (Sedes Cibiniensis, Hermannstädter Stuhl); 2. Segesvár (deákul és szászul Schässburg); 3. Brassói (Distr. Coronens., Kronstädter); 4. Meggyesi (Mediens., Mediasch, három rövid vocalissal az idomtalan nyelven); 5. Besztercze (District. Bistricens.); 6. Szász-Sebes (Sabaesens.); 7. Nagy-Sinki (így deákul is); 8. Szeredahelyi (Mercurensis, Rossmarkt); 9. Kőhalmi (Rupens., Rips); 10. Újegyházi (így deákul, szászul Leschkirch); 11. Szászvárosi (szászul Brosser Stuhl.)

Erdélynek kiterjedése a' Határszélekkel, ezerkétszáz négyszög mértföld; népessége másfél millió. Városai 's nagyobb 's kisebb 's legkisebb

helyei, egyetemben, kétezer ötszáz tizenhárom. A' Határszélek' népessége állott 1810. száz harminczhat-ezer száz harmincznégy lélekből. A' fegyverfoghatók két székely és egy oláh gyalog-, és egy székely lovas regimentekre osztatának. A' kiállított sereg, együtt a' felkölt nemességgel, 1809. teve ötvenezer főt.

Erdélynek adója 1822. 's conventionális pénzben, egymillió ötszázkilenczvenhatezer hétszáz hatvanhat for. hét kr. volt; 1823. egymillio ötszázhatvannégyezer száz ötvenegy for. tizennyolcz és fél kr.

ERDÉLYORSZÁG' ADÓJA.

Convention. pénzben.

V Á R M E G Y É K.		1822d. eszt.		1823d. eszt.	
1. Felső-fejér.	Első kir.				
	Perceptor . . .	35917	40	35132	34
	Második . . .	27390	52	26824	20
2. Alsó-fejér.	Első kir.				
	Perceptor . . .	75000	27	71788	32
	Második . . .	57741	30	56251	41
3. Küküllő. . .	Első kir.				
	Perceptor . . .	37684	56	36518	41
	Második . . .	43543	50	42294	22
4. Torda. . . .	Első kir.				
	Perceptor . . .	41133	9	38720	1
	Második . . .	34187	5	33650	12
5. Kolozs. . . .	Első kir.				
	Perceptor . . .	52333	52	50493	42
	Második . . .	23574	46	23166	1
6. Doboka. . .	Egy kir.				
	Perceptor . . .	26388	42	26167	47
7. Belső-Szolnok	Első kir.				
	Perceptor . . .	26837	32	26670	53
	Második . . .	32069	48	31422	1
8. Hunyad. . .	Első kir.				
	Perceptor . . .	38254	18	37022	22
	Második . . .	32541	35	31495	4
	Harmadik . . .	18967	31	17134	—

V Á R M E G Y É K.		1822d. eszt.		1823d. eszt.	
9. Közép-Szol- nok	Első kir. Perceptor . . . . Második . . . . Egy kir. Perceptor	22922 20421 25382	42 13 9	23013 20053 24777	24 9 17
10. Kraszna. . .	Egy kir. Perceptor	30029	48	28436	29
11. Zaránd . . .	Egy kir. Perceptor	28249	5	28357	19
12. Kővár' Vi- déke	Egy kir. Perceptor	730572	30	709389	51

S Z É K E L Y S Z É K E K.

1. Udvarhely. .	Első Perceptor. Második	25356 25746	41 2	24371 23486	29 23
2. Maros. . . .	Első Perceptor Második	27541 29131	41 52	26559 27909	24 32
3. Háromszék .	Első Perceptor. Második	16654 12029	30 49	16081 11751	49 54
4. Csik.	Első Perceptor. Második	9689 3296	39 37	9490 3237	50 45
5. Aranyas. . .	Egy Perceptor.	13870	2	13379	2
		163361	57	156268	8

SZÁSZ SZÉKEK.		1822d. eszt.		1823d. eszt.	
	Első				
1. Szebeni. . .	Perceptor . . .	62894	42	62282	29
	Második. . .	71043	41	71017	39
	Egy				
2. Segesvári. .	Perceptor . . .	39433	44	39658	27
	Egy				
3. Meggyesi.. .	Perceptor . . .	65076	26	65131	54
	Első				
4. Nagy-Sinki. .	Perceptor . . .	46407	25	46033	35
	Második. . . .	23532	54	23685	40
	Egy				
5. Kőhalmi . .	Perceptor . . .	21385	44	21365	40
	Egy				
6. Szász-Sebesi.	Perceptor . . .	27414	58	27054	29
	Egy				
7. Szeredabelyi	Perceptor . . .	26480	53	25934	29
	Egy				
8. Újgyházi . .	Perceptor . . .	22464	34	22189	26½
	Egy				
9. Szászvárosi .	Perceptor . . .	25723	7	25590	3
	Első kir.				
10. Brassói . . .	Perceptor . . .	75041	48	73997	54
Districtus . .	Második. . . .	65001	20	65354	17
	Egy				
11. Beszterczei .	Perceptor . . .	45507	11	46039	47
Districtus . .					
		617408	27	615535	49½

		1822d. eszt.		1823d. eszt.	
Fogaras' Földje	Egy Perceptor	33348	32	32034	52
TAXÁLIS HELYEK.					
1. Kolozsvár és Felek salu .		24732	14	24481	21
2. Maros-Vásárhely . . .		9769	13	9703	52
3. Károly-Fejérvár a' zai- dókkal.		5292	53	5049	39
4. Ebesfalva		4603	22	4254	41
5. Szamos-Újvár		7715	59	7433	5
		52113	41	50922	38
ÖSSZESZÁMÍTÁS.					
1. Minden vármegyék. . .		730572	30	709389	51
2. Minden székely-Székek .		163316	57	156268	8
3. Minden szász-Székek. . .		617408	27	615535	49½
4. Fogaras' Földje		33348	32	32034	52
5. Minden taxális helyek . .		52113	41	50922	38
Erdélynek egész adója		1596760	7	1564151	18½

ERDÉLYNEK TÖRTÉNETEI.

Erdély a' legrégibb időben Dacia Mediteranea nevet visele. A' mi a' Tisza, Duna, Maros közt fekszik, Dacia Ripensis volt, 's Alpestris a' mi Erdély és a' Fekete-Tenger közt. A' dák nép Nagy-Sándor' idejében Sarmis királytól függé; tovább Cotisótól, Boeribistától, Dornaneustól, Decebáltól. Ez megveré Domitiánt, 's Rómát adózójává tévé. Traján letörlé a' szennyet, Chr. szül. ut. a' 102. eszt., 's Decebál orgyilkosokat küldé rá. Az előjőve Moesiából (a' Duna' jobb feléről), 's a' megvert Decebál kardjába ereszkedék.

Erdélyt a' kereszttyén időszáml. 274. esztendőjéig dákok és gothok bírák, ezentúl hunnok a' nagy Etelye' haláláig (454.). Az ő meghasonlott három fiát (Ellák, Dencsik, Hernyák) Aldorich gepida király elkergeté, míg viszont (554.) az avarok, kiket Alboin longobard király szállított vala segédül ezek ellen, a' gepidákat tolák el.

Midőn a' magyarok 889. az Urál hegye 's a' Volga, Jajk, Tobol folyamok' tájairól Európába jöt-

tenek, Erdélyben Gyelo uralkodott. Tihó *) elfoglalta országát, 's Arpád, kit a' nép már Munkács mellett fővezérnek választotta meg, 's polgári kormányzónak és bírónak (fejdelemnek) egyszersmind, neki hagyta a' nyert földet, de hogy ő és maradékai a' nép' köz fejdelmétől függjenek. Tihó után fia Horka vevé által az országlást; ettől fia, az idősb Gyula; a' szerint, a' hogy Árpádot (Alomnak fiát, Elődnek unokáját, Ögyögnek kisunokáját) fia Zoltán követé; ezt Tas (Toxus); ezt Gyéza; ezt fia Vajk, keresztyén nevével, István.

Horka fejdelemnek Zombor második fiától született unokája, az ifjabb Gyula, nem tűrhette, hogy István király a' népnek, melly Ázsiában és itt a' természet' nem ismert géniuszát források körül tisztelgeté, mivel az áldását, a' mindeneket táplálót, ott bugyogtatja ki kebeléből világosan, európai vallást ada, 's magát királynak tituláztatá; 's fegyverre kele az újító ellen. Elfogatott, 's István őtet, 's Bua és Bukna fiait, megkeresztelteté, Erdélyt pedig az ifjabb Zoltán' igazgatására hagyta. Ennek követői; ha királyi vérből eredének, Dux, ha a' nép' nagyai közzül választatának, Vajvoda nevezetet viseltenek.

---

*) A' magyar hangot leírni nem tudók Tihó vezért Tuhutumhá változtatták el. Lehet-e valaki Tuhutum?

Így állanak a' dolgok ötszáz esztendeig, 's vajda Erdélyben II. Lajos alatt Zápolya János vala, akkor a' legtekinteteseb magyar. Nemzetsége már a' Nagy-Lajos' korában fő méltóságokat visele köztünk, 's mind az atyja, István, mind ennek testvére, Imre, nádoraink voltak. Atyját Mátyás királyunk kormányzójává nevezé a' fegyverrel megvett Bécsben, és midőn rendeink egyet nem tudának érteni, hogy Mátyás után királynak kit válasszának, a' kérdés' eldöntése Zápolya Istvánra bízott. Anyja Jánosnak Hedvig tescheni herczegasszony, testvére pedig (Borbála) hitvese Jagello Zsigmond lengyel királynak, a' mi Ulászlónk' testvérének. Birtoka, itt és a' külföldön, temérdek; Magyarországon hetvenkét vár és urodalom vala övé, 's néhány királyi város, 's ránéze az igen gazdag Ujlaki Lőrincznek minden kincse, minden jószága. Gyakorlott katona, ki már tizenkilencz eszt. korában vitézfél harczola, 's nem mint altiszt, hanem mint vezér; 's olly kimiveltetésű, ki polgári kormányra is alkalmasnak ítéltetheték *). A' Dózsa György' pórhadát ő nyomta el, 's e' nagy szolgálatért neki ígértetett a' korona.

---

*) Vbranchich (Verantius) fennmarasztá beszédét, melyet Zápolya János az ő jelenlétében tartá a' rendekhez. — Engel ötet még rossz katonának is szeretné tartatni, a' hogy megvetéssel tótnak nevezi.

Szolimán jöve a' maga kétszáz ezerével, 's Zápolya János parancsot veve, hogy népeit hozná a' király után; hova? azt neki meg nem izenék; de hogy útjában fogná venni az utasítást, merre fordáljon. Ez ment, 's még Szegeden sem lelvén a' várt rendelést, követet indította a' királyhoz. Igazságtalan és meg nem gondolt vád, hogy ő akarta késétt. Sőt inkább, mivel egész sereg nem haladhat sebesen, szekérre akara ülni, hogy legalább maga vehessen részt a' tanácsban és csatában. De Tomori és mások nem látták szükségesnek bevárni Zápolyát, a' negyven ezer erdélyi néppel, és Frangepán Kristófot, a' tizenöt ezer horváttal; 's még késik vala a' követ, midőn Zápolya a' köz hírből tudá meg, hogy hadaink (Mohácsnál 1526. augusztus 29d.) meg vagynak verve, és hogy a' király elvezett.

E' hírre a' vajdában nem leheté azon gondolatnak nem támadni, hogy magát királylyá tétesse. Gracchus-Verbőczy a' rákosi és hatvani kármás dietán 1505. végzést hozata, hogy idegen többé királylyá ne választathassék, 's azoknak száma, kik nem szereték, a' mi szomszédunkban szövődött, igen nagy volt. Ellenben az egy részről IV. Friedrich és I. Maximilián császárok 's más részről a' Dobzse-Ulászló között 1491. nov. 23d. költ alku és az 1515. jul. 22d. a' bécsi, Szent-István' templomá-

ban véghez ment házassági kötés szerint *) koronánkat Ferdinand a' legnagyobb igazsággal kívánhatá; 's hogy a' mi boldogságunk is azt kíváná, mutatják a' boldogtalan idők, melyekben birtokunkért a' két hatalmas szomszéd mindig versenye **).

---

*) Maximilián császár, az az örök nagy díszje az austriai felséges háznak, úgy akará, hogy Filep fiától született unokáinak egyike vagy másika, az ötödik Károly és első Ferdinand, vagy ha ezek nem, maga ő, ezeknek nagyatyjok, vegye a' Dobzse-Ulászló Anna leányát, Lajos pedig, az Anna' testvére, Máriát, a' Károly és Ferdinand' testvérét; még pedig azon kötés mellett, hogy ha a' kölcsönös sógoroknak egyike mag nélkül találna meghalni, a' fennmaradott ennek birtokaiban is örökösüljön. Az alku és kötés a' Bonfin' magy. történe. mellé fel vagyon véve, Istvánffy pedig beszéli a' VI. könyvben, mik következének. Wiedemann Beatusnak irását: *Iustificatio quod Ferdinandus et conthoralis eius Anna sint et esse debeant legitimus Rex et Regina, heresque Coronae Hung.* lásd Praynál, Ann. T. V. p. 134. Pray ugyan azzal épen nincs megelégedve, de annak vétkeit jóvá tervék a' később idők, nevezetesen az I. József' megválasztatása, még pedig az austriai ház' férfiágán örökösen; 's a' Pragmatica Sanctio VI. Károly alatt.

**) Imhol az egész rokonság: Ferdinandnak nagyatyja és nagyanyja: első Maximilián császár és Mária, örököse a' burgundi herczegségnek. — Atyja és

II. Szolimán sieté Buda felé, 's Zápolya úgy hitte, hogy annak temérdek és győzelmében szilajkodó hadait, a' köz riadásban 's kiseded sergével, el nem fogja akaszthatni. Nem ennek elébe mene tehát, hanem fel Tokajba *), melly az ő birtoka volt, hogy itt hadat gyűjthessen, 's azokkal a' kik itt,

nagyanyja: Filep, a' szépnek nevezett, castíliai király, és Joanna, ki szüléitől, Ferdinandus catholicus arragoniai királytól és Isabella castíliai királynétól az egész spanyol monarchiát vevé örökségül. — Testvérei és sógorai: 1. ötödik Károly római császár, spanyol király; 2. Mária, a' Mohácsnál vesztett II. Lajos magyar király' gyermektelen özvegye. 3. Isabella, Christiernus dán király' hitvese. Ezen utolsónak Christierna leánya ment Ferencz lotharingiai 's barrii fejdelemhez, kinek ismét Ferencz nevű unokája törzsatyja leve a' rajtunk dicsőségben uralkodó habspurgi-austriai-lotharingiai háznak.

- *) A' kik tagadják, hogy Zápolya Tokajba felkerült, meg vagynak czáfolva Zápolya Jánosnak onnan Bártfa városához küldött levele által. Ex Tokaj, in festo B. Galli Confess. 1526. Joannes de Zápolya Wajvoda Transilv. Paul. de Warda Episc. Agriens. Petrus de Perén, Comes Temesiens., ceterique Dni et Nob. in Conventu in Opp. Tokaj constituto congregati. — Anton. Szirmay Notit. Hist. Cott. Zemplin. p. 49. Ex Originali Civit. Bartphens.

mint egyetlen menedékökhöz fognának futni, mind a' hon' védelme, mind a' királyság eránt végezhesen. Várdai Pál egri püspöknek az esztergomi érseki széket igéré meg, ha őtet megkoronázzandja, a' koronaór Prényi Péternek az erdélyi vajdaságot, 's öröklevelet a' pataki várra 's urodalomra *), ha neki a' szent koronát kiadja. Míg itt mulat, Szolimán elhagyá Budát; mert közelíte a' tél, 's kitakarodék az országból. Zápolya ekkor sieté Fejérvár felé, a' Lajos' testét, melly a' Csele' patakjában lovával együtt megtaláltatott, eltakarítatá, magát novemb. 10d. királylyá megválasztatá, 's más nap Várdai Pál által a' szent koronával felékesíteté.

Ecsedi Báthori István nádor, régi engesztelhetlen ellenje Zápolyának, törvénytelennek hirdeté a' fejérvári dietát azon oknál fogva, hogy azon a' nádor, azaz ő, jelen nem vala. Más dietát hirdete tehát, és azon, Pozsonyban, Ferdinandot királylyá választatá, 's 1527. nov. 3d., ismét Fejérvártt, ismét

---

*) Patak, Zemplény várm., ma Regéczi Breczenheim Ferdinand herczegnek, a' Károly - August' idős fiának, lakja, egykor szab. királyi, régebben királynéi város, a' Bodrognak partos jobb szélén, a' Mohácsnál elesett gyermektelen Pálóczi Antal zemplényi főispán' birtoka volt. Prényi Péter, Pálóczinak rokona, azt fegyverrel foglalta el, 's sánczokkal és bástyákkal megerősítette.

Várdai Pál által, 's ismét a' szent koronával, megkoronáztatá. Ferdinand is érsekké tévé Várdai Pált, 's Prényit megerősíté a' pataki urodalom' birtokában.

Frangepán azt tanácslá János királynak, hogy csapna haladék nélkül Austriára, 's Ferdinandnak adna dolgot a' maga földén. De János látá a' mik következhetnének, 's a' helyett egy szál kardra hívá ki Ferdinandot, hogy a' pör csak kettejük között igazítassék el, a' mit ez, királyi méltósága szerint, el nem fogadhata. Az ellenségeskedések elkezdődének, 's János verve vala. Testvérének férjéhez futa által, de az nem akara fegyvert fogni Austria ellen; 's a' megfutamlott veszve volt volna, ha Laszky Jeroním a' törököt nem bírta volna pártfogásra, egy magyar születésű paulinus pedig, ekkor prior Censtochowban, a' magyarokat *).

---

*) Ez Martinúzi György vala. — Eredetével önmaga ismertet meg bennünket (Pray Annal. T. V. p. 271.). Született egy croátiai fő házból Kamisacz várában. Atyja Utisenics György a' török ellen harczolva esék el; anyja Martinúzi Anna, velencei patríciusnak gyermeke volt. Nyolczadik éve után a' tizenharmadikig Vajda-Hanyadon vesztegeté el idejét a' gubernátor-vajda Hunyadi' udvarában: mert anyjának kanonok testvére pirult maga körül tartani a' neveletlen gyermeket. Onnan Zápolya Istvánnéhoz, az em. techeni herczegnéhez méne

Szolimán hozá a' kívánt segédet, 's a' német hadak visszatolatának, 's maga Bécs is ostrom alá juta, honnan Szolimánt nem fegyver hajtá el, hanem a' beállott tél. Kitakarodván innen, Budát, az elfoglalt helyeket, és a' Prényi Péterrel együtt elfogott szent koronát, pártfogolt barátjának hagyá.

Ezt az anyaszentegyház' villáma sujtá meg, mivel keresztyének ellen hitetlenek' segédjével éle, Ferdinand pedig nép, pénz, és főképen katonai tűz nélkül, igen is hajlandó vala, békélni. Váradon (1538. febr. 24d.) egyike királytársának ismeré a' másikat, 's megígértetetéek Jánosnak, hogy ha meg fogna házasodni, 's fia lenne, annak nő ada-

---

által, bízhetőleg mint cseléd. Elúnván élte' terheit, paulínussá leve, a' mint a' szerzet' előljárói hitték, hogy örökké fráter maradjon; de négy évig élván egy tudós szerzetes' oktatásával Sajó-Ládon (Borsod várm.), olly előmenetelt teve, hogy pappá szenteltetheték, 's a' szerzetben ragyoga. János király az ő kezeibe akará letenni némelly drágaságait, de Martinúzi azokat el nem fogadta. Ellenben három utat teve Magyarországra, tölben és gyalog, 's itt a' papságot, a' nemességet, a' föld' népét tüzelgeté, ne hagynák a' magyar születésű királyt. — A' szerzeti fráter nevezet átméne testvérére 's ezeknek maradékaikra, 's az Érkeserűi Fráter família ma is fenn áll Biharban, Szabolcsban, Nógrádban.

ti a' felséges austriai házból, 's hogy a' Zápolya-ház' birtokai ennek hagyatnak szepesi herczeg titulussal: ellenben a' János' halálával Erdély, az általa bírt vármegyék, és a' szent korona, Ferdinandra szálljanak.

János most elvevé sógorának a' lengyel királynak Sforzia Bonna második hitvesétől született Isabella leányát, 's az neki Budán 1540. jul. 7d. István fiat szüle (a' gyermeket Szolimán atyjáról Jánosnak, anyja anyai - nagyatyjáról Zsigmondnak nevezék, 's a' János - Zsigmond név eltola amazt). Jánosnak bal tetemeit megüté a' guta; 's ő Szászsebesen gyógyítgatá megbomlott egészségét. Öröme a' vett híren még betegébbé tette, 's megholt ott július' 21dikén.

Ferdinand most a' váradi kötésre emlékezteté az özvegyet. De Martinúzi, már váradi püspök, királyi kincstartó, minister, 's a' király' testamentoma által Isabellának corregense, János - Zsigmondnak gyámja, tagadá, hogy az országról az országnak hirtel nélkül végezni lehetett, mert az ország nem birtok, hanem a' királyság csak hivatal; kikíséré a' testet Székes-Fejérvárra, azt a' királyok' sirboltjába eltemetteté, 's a' gyámlott csecsemőt szent koronánkkal megkoronáztatá.

Láták a' Ferdinand' emberei hogy a' pap-corregenssel boldogulni nem fognak, 's gyanússá tévék azt a' hiu és hiedékeny asszony előtt, 's vele ti-

tokban alkudozának. Martinúzi látá, hogy ez magát és a' gyermeket elveszti; az asszonyt szobáiba elzárta. Rogendorff álgyúztatá Budát nagy tűzzel, de Martinúzi által elűzetett. Árulásra bírta a' várbelieket, 's német beszédű katonáit éjjel a' várba fellépdelteté, vagy nem bizván a' magyar Révaihoz, vagy ettől a' fényt irigylvén, 's a' német szó fel-fedé a' fortélyoskodást, 's azok leszabdaltatának. A' pap-generális lóra ült, 's maga vezeté mészár-lásra seregét, 's a' megfutamlott Rógendorff vett se-beiben Komáromnál hala el.

A' hírre Szolimán megtelepedék Pest mellett, 's elaltatván a' rettegve bizó asszonyt, a' várost lézengve felment katonái által elfoglaltatá, nem hogy magáévá tegye, a' mint mondá, hanem hogy János - Zsigmondnak megtartsa. Ezt, anyját 's a' corregenst Erdélybe küldé, hogy Isabella és Martinúzi azt a' gyermek' nevében kormányozzák. A' háza így három részre vala tépve: Erdélyt a' János' özvegye, Budát és alsó Magyarországot a' török, a' felső részeket 's az Austriával és Stíriával határos vármegyéket Ferdinand bírta.

Isabella 's gyáva tanácsosai, 's kivált Petrovics Péter, Zápolyának rokona, tanácsnoka, 's generálisa, meg nem emésztheték, hogy az a' szerzetes-barát, ki magát leveleiben pauper et egens monachus-nak szereté nevezgetni (Pray Epist. Procer.) egy sorban áll egy király' leányával, egy

király' özvegyével, egy király' anyjával, 's fenntebb mint ők: ez viszont nem, hogy az ő elmellőzésével alkudozgatának az ő hazája 's azon ország eránt, mellyet nagy réazben ő szerze és ő tart meg, mellynek kormányát a' gyermek' felnevekedéséig királyi barátja az ő ismért hűségére 's Ferdinand által is csudált és irigylett nagy lelkére bizta. Vádloinak van-e igazok, Martinúzinak-e, nem ezeknek azidalmaiktól illik felfüggeszteniünk; az emberek előtt mindig az vétkes, a' ki veszt; hanem a' dolgoknak nyugalmas és bátor végig tekintéséből. Nincs kétség, hogy a' szakadások vétkesek voltak, hogy török vazallá lenni irtóztató vala. De minekutána Martinúzi a' János' felén áll, 's corregens vala és gyám, neki minden vétke abban fog állani, hogy a' gyermeket a' haza' felkent urának, még pedig valóban kegyes urának, fel nem áldozá. Pray (az eml. h.) közli azoknak Martinúzit terhelő vallásait, kik neki barátjai nem voltak, és hogy azok nem voltak, még dicsekedve is említik: szabadlelkű historiographusnak kötelessége volt volna azt is közlelni, a' mit baráti vallának, és a' mit maga felől ő monda, ő mondhatta. Király akara lenni; azt mondják. Mintha, név nélkül, az nem volt volna! 'S mi kívánhatta egyéb lenni mint volt? corregens, gyám, minister, kincstartó, generális. — Midőn Petrovics és a' rendek tiszteletlenül bántanak vele, 's őtet a' gyulafejevári várba beereszteni nem

akarák, 's amaz a' falakat addig álgúztatá, míg a' kapuk megnyittatának, nem ereszté-e szabadon Petrovicsot és a' szent koronát? nem eléglé-e meg, hogy ezeket itt, Isabellát Szász-Sebesen hatalmasan megdorgálá, 's őket és a' királynét, hogy neki mivel tartoznak, emlékezteté? Mi könnyű vala neki akkor Petrovicsot, Isabellát, a' gyámoltott gyermeket feláldozni, 's a' koronát magának fejére tenni. Kedvetlen dolog az a' török udvarnak épen nem volt volna *).

De végre látá, hogy a' török' óltalmához keveset bízhatni; hogy a' lelketlen aszony örök tétovázásaiból meg nem tér; hogy ő öregszik; 's a' mit mindeddig ellenzett vala, most maga tevé meg; hűbb a' gyermekhez e' lépésében is mint anyja, kit nem szűne meg kérni, inteni: alkudoznék szemesen. Erdély, a' túlatiszai vármegyék (a' Dunáig), 's a' szent korona átmenének Ferdinandra, 's az özvegy királyné 's a' gyámoltott gyermek Kassára költözének, 's a' szegény Opúliába: Martinúzi, most már esztergami érsek, primás, cardinális, váradi püspök egyzersmind, veszteg marada. Azonban János - Zsigmond, Martinúzinak undok veszte után **), ismét

---

*) Ez hosszas kitérés a' rövidre font előadásban, de a' kajánság' vádjait szükség vala felvilágosítani.

**) Történt az 1551. decemb. 17d. hajnalban, Pray szerint e' környülményekkel: Martinúzi Lippának

előjöve, 's Ferdinand a' töröknek harminczezer aranyat fizete esztendőnként. — Isabella megholt 1559. septemb. 15d.; János - Zsigmond, nő nélkül, 1571. mart. 13d.

Erdély a' tavalyi alku' következtében, szabadon választhata vajdát, 's II. Maximilián, Ferdinand-

ostroma alól, hol a' német vezérnek ő a' török felé látszott hajlongani, Alvinczre ment. Castaldo, a' fővezér, beszállott nála. A' cardinális más nap Maros-Vásárhelyre készült, dietát tartani, 's kapuja virradtakor megnyittatott, hogy konyhaszekerei induljanak. A' Castaldo' titoknokja, Marco Antonio Ferrájo, bejelenteté magát a' cardinálisnál, ki még csak félöltözött Vas Ferencz szolgájával olvasá breviáriumát, azt ürdgyelvén, hogy siető levelei vagynak, mellyeket aláíratni kíván. 'S a' mint Martinúzi a' papiros felibe hajlik, a' gyilkos nyakszirtjába veri a' tört. „Jesu, Maria! kiált ez; o Domine, quare hoc mihi?” (Mások szerint az izmos öreg megragadá a' nyavalyást, 's azt földbe szegte). Sforzia Pallavicíni berohan, 's ketté hasítja fejét; a' sok olasz, a' sok spanyol összelövéldözi, összeszabdálja. Annak jeleül, hogy a' tett el van követve, egyik fülét, mellyen hajas szömölcs vala, siető követ vitte Prágába. — Castaldo ezt írta Nádasdi Tamásnak: Placuit omnipotenti Deo Illrm. Dn. cardinalem varadinensem felicia recordationis ad aliam vitam ducere, morte quadam repentina. ... Ex Zas-Sebes d. 17. decembr.

nak előszülötte 's követője *) , e' méltóságot Békési Gáspárnak óhajtá. A' rendek Somlyai Bathori István váradi kapitányt választák 1571. máj. 15d. ; a' török nem késett ennek átküldeni a' vazalli czimert (kucsmát, buzogányt, kardot, zászlót, paripát), 's így azt Maximilián sem tagadá meg; de Báthori kénytelen vala esk alatt tenni ígéretet, hogy méltóságáról lemond, mihielytt az neki parancsolva lesz. A' császár Békésit pártfoglá Báthori ellen. Ez megverte a' pártfoglottatt, 's a' vele tartó hiteszegett székelyeket orr és fül nélkül ereszté haza. Meg-

---

1551., 's az utóírásban; Marcus Antonius primus inter omnes pugione in gutture bis trafixit Andissimum. — Ezek az emberiség' mocskai még játékot űzenek istennel. Ampringen így írja Zemplénynek, hogy lángoló könyörgéseket fog isten elébe önteni a' megye' boldogságáért.

- *) Ferdinandnak második fia a' tudományok' és mesterségek' szeretete, az ambrászi szokorgyűjtemény' alkotása, 's a' Welser Philippine' szerelme által elhíresedett Ferdinand főherczeg vala. A' császár, érezvén hanyatlását, Nádasdi Tamás nádort 's némelly nagyainkat Bécsbe szólítá, hogy választanák meg Maximiliánt. Ezek dietát kívánának, 's megígérék, hogy rajta lesznek, hogy Ferdinand főherczeg királynak választassék. Nádasdi azon eszt' 1562. máj. 4d. meghala, 's a' nádori szék 1608ig üresen hagyatott. Oláh Miklós primás helytartó leve, 's kivitte a' mit az udvar óhajtott.

halván az utolsó Jagello (Zsigmond), a' lengyelek Báthorit hívák, országlásokra. Ment ő, 's Erdélyt testvérbátyjának Kristófnak hagyá, ennek kilenczévű fiát pedig, Zsigmondot, erdélyi fejedelemmé választatá. Született a' koronát viselt Báthori, a' vajda Istvántól *) és Thelegdi Katától 1553. septemb. 27d.; megkoronáztatott Krakkóban 1576. máj. elsőjén, megholt 1586. decemb. 16d.; gyermeket a' magánál tizennyolcz esztendővel idősb Jagello Anná-

---

*) Zamosci lengyel cancellárius, a' Báthori Kristóf Griseldis nevű leányának férje, hitvesének nagyatyját, azaz a' király Báthori István' atyját, ennek sírkövén palatinusnak nevezé; és ez megtéveszthetné a' vigyázatlanokat, hogy a' királyt a' santa Báthori István' fiának vegyék, ki Ferdinándot Zápolya ellen királynak választatá. A' santa nádor, a' Báthori ház' ecsedi ágán, Andrástól és Drágfi Júliától vette életét, 's ez az András testvére vala a' kenyérmezei hős Istvánnak, 's 1535. hala meg; ellenben a' király' atyja a' Báthori ház' somlyai ágáról erede, 's hű Zápolyához mind halálig, melly 1534. történt, Zamosci a' palatinus nevezettel a' nemzetnek első tisztviselőjét (a' vajdát Erdélyben) jegyzette. — Ez a' nagy Lajos, nagy Mátyása a' lengyeleknek, már első beszédében, mellyet koronáztatása' innépén tartott, kimutatá nagyságát: „Honesto loco natus libertatem meam semper amavi, quam nunc etiam tueri est animus. Volo itaque regnare, rex esse, non fictus, pictus, sed verus; bonis bonus, malis malus.”

tól nem hagyott. — Kristóf meghala 1581. máj. 27d.; élete' 51d eszt.

Báthori Zsigmond már gyermekkorában sok gondot csinála nagybátyjának, a' királynak. Nyugalomban maradni a' versenygő hatalmas két szomszéd közt, legtanácsosabb volt volna; de Zsigmond hírre vágyott, és hogy a' törököt biztosabban támadhassa meg, Rudolf felé szíta, 's a' kik tartóztaták, rakásra öldöstette. A' nagy és gazdag Erdélyt elcserélé a' kised és szegény Opuliával 's Ratiborral, 's úgy hitte, jól cserélt, mert Illustrissimus titulust kapott toldásúl, 's Sacri Rom. Imp. Princeps czímet, 's az aranygyapjat, 's nőül Maria Christiernát, az I. Ferdinand' fiának, Károly stiriai herczegnek leányát, a' II. Ferdinand' császár testvérét. Kötését Rudolfal azonban először, másodsor, harmadszor, negyedszer megszegé, Erdélyt elhagyá 's meg visszajött; lemondá méltóságáról, 's arra ismét felesküdü; szép és tiszteletes nőjét haza küldötte, 's midőn az már indult, letartóztatta; cardinálissá vágyott lenni, megvarratá a' skarlát bibort; 's magának tetszve jára fel és alá tűkrei előtt. Vármi püspök cardinális Báthori Andrást, kit elébb halálra azánt vala el, a' hogyan ennek testvérét Báthori Boldizsárt kötéssel végeztette vala ki, előszólítá Lengyelországból, neki a' fejdelemséget átadta; de ennek veszte után (agyon veretett 1599. novemb. 3d.) véletlenül megjelent, hogy a' kétségbe esésig sa-

nyargatott Erdélyt a' Rudolf' helytartójának, Mihály moldvai vajdának, 's vezérének Bászta Györgynek kezeiből kiragadja, 's első dolga az volt, hogy ezeknek alkuképen ereszsze által. Ekkor Rudolffhoz vevé magát Prágába 's 1602. oltá haláláiglan (1613. mart. 27d.) ott tartaték szabad fogságban. Szül. Váradon 1573. aprilis holnapban.

Székely Mózes fejdelemmé kiáltatá ki magát 's a' városokat egymás után szedé vissza, de a' had' kockája hamar megváltozék; győze Radula vajda; maga elesett, 's nagyai 's ezek közt Bethlen Gábor Magyarországra vonultak ki. Bászta Erdélyben, Belgiojosa Kassa körül, most annál szabadabban 's dühösebben dúltak, fosztottak, vérengyeztek. A' köz elcsüggedésben mindeneknek azemei Kis-Marjai Bocskai Istvánra *) fordúltanak; de ezt semmi kérés, semmi erőszak nem indíthatá meg, hogy a' hon' felkentje ellen fegyvert ragadjon (l. testamentomát, Rumynál). De midőn Belgiojosa az ő birtokát is foglalgatá (Kerekit és Szent-Jóbot, Bihar-

---

*) Testvére vala Erzsébetnek, a' Báthori Kristóf fejdelem' nőjének. Magyarországi jószágiba vonta vala ki magát, kitiltva Erdélyből generális Csáky István által, mivel ő egyike vala azoknak, kik Báthori Zsigmondot Opúliából 1600. visszaszólították. Magtalan nője Hagymási Kata Varkucs Miklósné vala.

ban), és most már személye után ólálkodék, fejdelmé kiáltatván ki, a' Magyarországra kivonakodott erdélyiek által (Szerencsen, Tokaj mellett 1605. april. 17d., és osztán Meggyesen, Erdélyben, septemb. 14d.), fegyvert ragada. Bethlen Gábor a' Székely Mózes' maradványival, a' két Balázs, Lippai és Német, a' hajduvárosok' erejével, mellé állának, 's Kassa a' nyomorgatott, szabadítóinak megnyitá kapuit. Mehmet budai basa koronát nyujta neki, 's magyarországi királynak kiáltatá ki. Ő és hada a' polgári 's vallásbeli szabadságért küzdének. A' háborgást megszünteté a' bécsi béke, megkötve a' Rudolf' részéről Mátyás főherczeg, a' Bocskaiéről Illésházy István nádor által 1606. aug. 6d. — Bocskai ezen eszt. hala meg Kassán, decemb. 28d. a' mint hitték, méreg által, mellyért cancelláriusa Káta Mihály ösazekonzoltatott.

Bocskai az erdélyi rendeknek, testamentomában, a' lelkes, gazdag, ifju Homonnai (Drugeth) Bálintot ajánlotta. Azok Homonnainak ipát, a' beteges, öreg és fősvény Rákóczy Zsigmondot választák meg, ki Erdélyt, Bocskainak harczolásai alatt, mint ennek gubernátora, bölcsen és szelíden igazgatta volt. Rákóczy a' fejedelmi méltóságot fel nem akará vállalni 's sirva eskedteték fel, 's azt, 1608. mart. 3d. le is tette, 's kincseivel kiméne Felső-Vadászra, Abaujban.

Somlyai Báthori Gábor, fia Istvánnak, a' cardinalis - fejdelem' testvérének, Rákóczytól pénzen vásárlott méltóságát elébb igen dicséretesen viselé, továbbá igen gonoszúl. Bevádoltatván a' török udvarnál, követeket küldé oda, kik mentenék; 's Géczí nem menté, hanem vállá, Bethlen Gábor pedig, ki neki, míg jó vala, leghűbb barátja volt, ki is téteté. Báthori rettegván a' feje felett függő veszélyt, ellenségének Mátyás császárnak segédjéhez folyamodék, 's Váradra szökött ki, hogy ott múlasson, míg a' német sereg megérkezendének. Egy nap (octob. 27d. 1613.) a' meleg fürdőbe kocaizott ki, 's két megpiszkolt ifju férj által szekerekben agyon vagdaltatott.

Fejdelemmé, a' melly nap Báthori elére a' mit érdemle, Bethlen Gábor választaték meg, az Erdély' thrónusának legnagyobb disze, dicsősége. Nőtt a' vallásbeli gyűlölködés, itt, mint a' németeknél, 's azért is nőtt, mert az szent cím vala a' polgári tekintetek' elősegelésére, 's kevés akara emlékezni az I. Ferdinand' és II. Maximilián' országlására, hol nem vala panasz, mert nem vala nyomás. II. Lajos alatt 1525. végzés hozaték, hogy a' ki lutheránus, elevenen égjen meg, 's a' gonosz tanácsnokok 's a' gazdagodni szerető vezérek elfordíták a' jó fejdelmekről a' népek' szívét. A' tüzes Bethlen segédre szólítva a' magyar és cseh panaszkodók által, tizenennyolcz ezer emberrel (1619. septemb.) átjőve a'

Meszesen, megcsalá a' császári sergeket, 's Kassa, a' bányavárosok, Nagy-Szombat, Pozsony, és itt a' szent korona, annak őrijeivel, Révai Péterrel és Pálffy Istvánnal, 's Forgács Zsigmond nádorral, kezébe esének, 's hadai Bécsig nyomultanak elő. Octóbr. 11d. Pozsonyban Magyarország' fejedelmének választaték meg, 's az itt hozott XXIV. törvényt Kassán 1620. február. 24d. írta alá. Ugyanazon eszt. aug. 25d. Besztercze-Bányán (Zólyom várm.) Magyarország' királyának kijálatott ki, 's elkeзде élni a' nevezettel, a' szent koronát azonban fejére nem tette, okosságból inkább, mint szerénységből. A' háborgásoknak, közötté és II. Ferdinand között, a' nickelspurgi béke vete véget 1621. decemb. 31d.; a' második nickelspurgi 1624. júl. 4d.; a' harmadik nickelspurgi 1626., 's ezen utolsót Bethlen Lőcsén írta alá decemb. 28d. — Bethlennek nagy hasznát veheténk vala, ha engedte volna gyűlölködés és irigység. Ajánlást tőn Ferdinandnak, hogy a' törököt kiűzi Európából, csak engedtéssék vallásbeli szabadság itt és a' külföldön; a' mit közös erővel a' Duna' jobb felén nyerendének, legyen Ferdinandé: ő Erdélyt tartja meg, dáciai király nevezettel, de kiterjesztve a' Fekete-Tengerig. Esterházy Miklós nádor tanácsosabbnak vélé a' levelet a' töröknek megküldeni, hogy az lássa kit pártfogol. Bethlen írást és pecsétet az ő vesztére kötölnak hazudá (Kemény' antobiogr., Rumynál.),

's Esterházy, Bethlennek engesztelhetlen ellenje, a' töröknek hajta igen nagy szolgálatot. — Meghala Bethlen, vízkórságban, 1629. novemb. 15d., élete' 49d. eszt.; 's magzatok nélkül ez is, mind Károlyi Susánnától (ez mh. 1622. jún. 2d.), mind a' brandenburgi Katalintól. (Menyekzője ezzel Kassán; l. Rumyt.).

Közelgetni látván végét, második hitvesét még 1626. máj. 24d. fejdelemné választatá meg. Ez most 1630. január. 15d. felkenetett, mellé adatván Bethlen István, Gábornak testvére és gubernátora; tizenkét tanácsnokkal. De a' kolozsvári dieta még azon eszt. septemb. megfosztá méltóságától az özvegyet, megbántva az által, hogy Csáky Istvánt férjül óhajtotta, 's neki titkon szült.

Bethlen István alig merte reményleni, hogy a' Katalin' levetése után ő választassék meg, 's meghívá Sáros-Patakról Rákóczy Györgyöt, a' fejdelem' fiát, hogy a' méltóságot keresse. Ez jött, 's útjában megérté, hogy Bethlen megválasztaték. Segesvárt újabban voksra ereszteték a' kérdés, 's Bethlen bukott.

A' négyszer kötött béke meg nem szünteté a' panaszokat, 's Rákóczy frigyét köte a' Németországban harczoló svédekkel, 's Morvaig hata. Megkötötték az ötödik is, Linzben 1645. septemb. 16d., 's kilenczven templom visszaadoték a' panaszkodóknak. A' háboru' szerencsés vége úgy remélteté Rá-

kóczyval, hogy a' lengyelek nem lesznek idegenek őtet választani királyoknak Ulászlójak után, 's Varsóba küldé Bethlen Ferencz hívét, hogy neki vásároljon barátokat; de a' halál kiforgatá nagy reményeiből.

Fia, II. György, még atyja' életében, 1642. febr. 19d. erdélyi fejdelemnek vala kikiáltva, 1649. pedig, január. 23d. méltóságába nagy fényvel be is iktattatott. Ez egyetemben bírá a' mit országlóban óhajtanak: lelket, tüzet, gondosan művelt elmét, ifjúságot, a' legdelibb termetet, igen szép arcot. Atyjától 's anyjától örökségben, a' Bethlen Gábor' özvegyétől ajándékban, sokat veve; 's még többet nőjével; 's vitézsége adózóivá tette a' moldvai 's havas - alföldi vajdákat. Erdély ragyogni kezd az európai hatalmasságok' sorában, 's ennek fejedelmei Rákóczyt követségeik által tisztelgeték. De a' legszebb remények eltűnének, mint egy arany álm. Király vágya ő is lenni, 's kéretlen vive segélyt a' lengyeleknek, kiket ott a' svéd, itt a' kozákok és perekopi *) tatárok háborgatának. A' lengyel király Rákóczynak Ferencz fiát gyermekének fogadá, és sok magyart meghonosította. De Rákóczy megcsalva nézé magát a' lengyelek által, 's most ellenségeiknek kele segédjökre,

---

*) Perekop a' krímiái félsziget' torkában. Innen írónknál a' prekopita - tatár nevezet.

kik össze szelídültenek. Elvesztve, huszonöt ezeréből húszat, alig vergődheték Ecsedre, hol háza népét hagyta volt, 's az utána omló bosszús lengyelek Munkács' és Patak' táját pusztították, a' tatárok és kozákok Erdélyt.

A' török tiltotta Rákóczyt e' hadtól, 's megtörténvén a' azerencsétlenség, parancsolá, hogy Erdély válaszszon új fejedelmet. A' rendek engesztelőket küldének Konstantinápolyba, 's ezeknek visszaérkezésekig a' kormány máramarosi főispán Rhédey Ferenczre bízáték. Ez hűség' eskére kényszeríté a' várbeli őrizeteket, nem csak a' honnak; hanem személyének is, 's Gyulai Ferencz váradi kapitány; egy római lélekben nevelt 's tudós férfiú, azt tevén, a' mit honjának szabadsága 's a' nemzeti becsület parancsola; 's a' nagy példát követé Ujlaki Lőrincz jenői várnagy. Rákóczy, bizva ezekhez éjjel üte a' Meggyesen dietázó rendekre, 's Rhédeyt haza kergeté, 's újra átvette a' kormányt (1658. jan. 24d.).

A' török Barcsai Ákóst hirdetteté ki fejedelemnek, 's tolongva jövének hadai megalázni a' vakmerőt. A' csata Gyalunál tartaték 1660. máj. 22d. Kolozsvár és Fenes táján. Rákóczy veszte; de ragyogó dicsőségben. Tizenhét törököt szaba le saját karjával; alóla négylő löveték ki, az ötödikén menté meg életét, átlöve jobb oldalában, bal oldalában átlöfve, három veszedelmes sebbel fején. Ajúlások közt viteték Váradra, 's orvosai feje' csont-

jait felnyitották, de életét meg nem leheté tartaniok. (Oertelius.)

Kemény János kiváltá magát krími fogságából. Barcsai elébe küldé, 's megkínálá méltóságával. A' rendek Keményt fejdelemnek ismerék Szász-Régenben 1660. decemb. 24d. Ez tartá, nehogy a' török Barcsait vissza kívánja állítani, 's orgyilkosai által megöleté.

Ali Apafit öltözteté a' nyusztos kaftányba. Kuczuk basa megviva a' németek által segélt Keménnyel 1662. január. 23d. Nagy-Szőlós mellett. Kemény lefordula lováról, 's a' nagy tolongásban eltapostatott.

Apafi nem láta semmit tanácsosabbat, mint Erdélyt Leopoldnak óltalmába ajánlani. A' kötés Bécsben készüle meg titokban 1686. jún. 25d.

Később Károly lotharingiai herczeg 1687. octób. 27d. köte egy másikat, 's ennek következtében a' császári sergek Erdélyt ellepék. Végre 1688. május 9dik. jelentés küldeték fel Caraffa által, ki magát az eperjesi mézszárlás által 1687. olly híressé tette, hogy Erdély a' Magyarország' királyának kormánya alá visszakivánczik, csak polgári 's vallásbeli szabadságaik tiszteltessenek. Leopold elfogadá az ajánlást, jún. 17d., 's Erdély elére valaha boldogságát. Apafi meghala 1690. april. 15d., élete' 58d. eszt. Fia, a' II. Mihály, az erdélyi fejedelem' titulusa helyett a' római sz. birod. herczegét

vette fel, 's esztendőnként tízezer forintot vona. Meghala ez Bécsben 1713., hitvése, a' gyermekeken Bethlen Kata, 1724.

Gróf Késmárki Thököli Inre újra megzavará a' csendet. Láng és vér ömlék el a' szerencsétlen hazán, melly több inséget kül ellentől sem szenvedhetett volna. Gallyakat kötöztetvén a' lovak' farkaikhoz, példátlan merészséggel a' legmeredekebb tetőken jöve által Förcsvárnál, 's hős tettét a' nemzet' legcsillogóbb tettei közzé kellene számlálnunk, ha magunk ellen nem volna elkövetve. Oly szerencsével viva meg 1690. aug. 21d. Zernyestnél (Brassó' táján), hogy Leopoldnak majd minden vezérei vagy elhullának, vagy elfogatának. A' dicsőség' mezején tette le életét Teleki Mihály is, Apafi alatt ország' generálisa, ki maradékinak a' római sz. birod. gróf nevezetet hagyá, melly fénynyel a' sz. birod. megszűntéig (1806. aug. 6d.) egy magyar házunk sem ékeskedett.

A' Rákóczy ház nem feledheté egykori nagyságát, és még voltak, kik szerették volna, hogy az újra fejedelmi méltóságára emelkedjék, mert még igen is közel vala az iszonyatos Ampringenek', Ccobok', Spandauk', Caraffák' emléke. De Erdély el vala idegenítve a' Rákóczy névtől, 's kormányra soha ők többé nem juthattak.

Ferencznek özvegye Zrínyi Heléna (a' Németújhelyben 1671. april. 30d. hóhérpallos által vezett

Zrinyi Péter bán' és Frangepán Kata' leánya) 's két gyermeke, Juliána és a' II. Ferencz Munkácson 1688. január. 14d. elfogatának 's Bécsbe vitetének, 's a' két gyermek cardinális Kolonics Leopoldnak és generális gróf Csáky Istvánnak felvigyázása alatt a' római egyház és az Austria' hátségében nevelték. De Ferenczet elkeseríté a' történetek' emléke, 's hogy Bécsből ki nem vala szabad lépni, hogy meg nem házasodhaték, hogy herczégnek nem hívatott. Buzditva itt a' békétlenek, kívülről a' mindent ígérő 's keveset tevő XIV. Lajos által, fegyverhez készüle nyúlni. Levelei, mellyeket Longueval francia születésű austriai kapitány által Párizsba küldött, ettől Linzben elvették, 's így Rákóczy sárosi udvarában Eperjes mellett *), 1701. apríl. 18d. elfogatott, 's Német-Újhelybe vitetett. Kiszökve onnan Lehmann kapitány' segédjével novemb. 8d. és

---

*) Rákóczyus non longe Tokajino diversatus, cum Steph. Szirmay et Adamo Vay 29. Maji comprehensus... mond Pray. — Rákóczy nem a' Tisza körül, hanem generális Solari által Sároson, a' helységben, nem a' várban (Hist. des Revol. de Hongr.) fogatott el, és nem csak e' kettővel, hanem Vay Lászlóval és Mihálylyal is, apríl. 18d. mond maga az elfogott Szirmay. Rákóczyt nem fogák el később mint társait. Szabolcsban a' három Vay fogatott el, Szirmay István Szent-Mihálytt, Sárosban.

9d. között, Lengyel országba futott által, 's ott vá-
rá szándékainak megérését. Végre 1703. július' 7d.
Munkácson ereszté ki manifestumát (Recrudescunt),
's fővezére 's helytartója széki gróf Bercsényi Miklós
egy másikat Tokajban, 's a' tűz lángot vete. Azt a'
szathmári béke (april. 22d. 1711.) oltá el, örök bi-
zonyságúl, hogy a' békétlenségek' elfojtásában az
egyenesség és kegy többet ér mint minden erőszak.
A' történetek' feledése ki vala terjesztve Rákó-
czyra is; de ő azzal élni, a' maga 's háza' vesz-
tére, nem akara.

A' RÁKÓCZYAK.

A' ház' törzse Bogáth-Radvány. IV. László alatt éle Gyapoly, és ennek fia Pál, 1278.; Mátyás alatt 1464. Benedek, Mihály, Gábor, Rakonczy, Lászlónak fiai, 's András, Pál, Gáspár, Menyhért a' Rakonczy Istvánéi; II. Ulászló alatt Ferencz és Zsigmond. Ezen utolsóbb megvevé Felső-Vadászt, Abaujban, 's a' hely a' Zsigmond' maradékinak előnevet ada, a' Ferencz' maradékai magokat tovább is Rákóczról nevezék.

Zsigmond nemzé Györgyöt és Jánost. György 1526. viceispánja vala Zemplénynek, 1542. pedig a' nádori méltóság' helytartója. János nemzé Ferenczet, vice-ispánt ott 1583—88., ki Lipóczi Keczcz Dorotheától Jánost és az erdélyi fejedelmet Zsigmondot.

Zsigmondnak, a' fejedelemnek, hitvesei: 1. Alaghi Judith; 's ettől leve Erzsébet, Homonnai Bálintné (lásd ezt feljebb Bocskay alatt). 2. Gerendi Anna, kitől György fejedelem, és Zsigmond és Pál. 3. Thelegdi Borbála, a' magtalan. Ez özvegyen ma-

radván, Pál mostohafiát a' római hitben nevelé. — Pál sárosi és tornai főispán, 's ország' bírása mh. 1636. mart. 12d. Ennek Hetesi Pethe Annától László, sárosi főispán, és Anna-Mária apáca. László a' váradi vár' kapuja előtt esék el 1664. májusban, 's Bánffi Erzsébettől csak Erzsébetet hágyá, két Erdődyek' hitvesét, 's így a' Pál' ága kiszárad. — A' fejedelem Zsigmond megholt 1608. decemb. 5d. élet. 64d. eszt., és Szerencsen temettetett. Ritka érdemei emelék előbb szendrői, tovább egri kapitányságra, borsodi főispánságra, erdélyi gubernátorságra.

Fia György, az elsőbb, erdélyi fejedelem, Bethlen Gábornak egyik lelkes vezére, mh. 1648. octób. 11d. Gyulafejevártt, élete' 55d. eszt.

Serkei Lórántfi Susánától, a' pataki vár' gazdag örökösétől, nemzé a' II. Györgyöt, Zsigmondot, és Ferenczet. Ferencz élete' 5d., 'Zsigmond házasságának, a' palatinátusi fejedelem' Henrietta leányával, első eszt., 1652. febr. 2d. múlta ki kimelőben.

A' II. György dicső sebeiben hala meg, 1660. junius' 7dik.

Menyekzőjét Báthori Sóniával Fejervártt tartá 1643. febr. 3d., 4d., 5d. napj. Megholt ez az asszony 1680. jun. 14. Patakon, élete' 51. eszt., 's Kassán temett: a' maga és fia által épített templomban. (Rumy, T. 1.)

Ferencz, a' II. Györgynek egyetlen gyermeke, szül. 1645.

Fejdelemmé még atyja' éltében 1652. febr. 18d. megválasztaték, de a' czimet csak üresen viselte. Menyekzője Zrínyi Helenával Zborón 1666. mart. elsőjén. Megholt ugyan ott 1676. jul. 8d.

Ferencz hagyá a' II. Ferenczet és ennek néni-jét, Juliána-Barbarát, generális gróf Aspremont Ferdinand Góbertnét, kinek e' nevet viselő utolsó maradéka Maria, gróf Erdődy Györgyné maga tartja fenn szerencsétlen őseinek bús emlékezetét.

A' II. Ferencz szül. Zemplény várm. Borsi nevű faluban, Újhely mellett 1674. sept. 4d. — A' széchenyi gyűlés ötét 1705. septemb. 16d. a' confederatio' vezérének, a' maros-vásárhelyi dieta 1707. mart. 28d. erdélyi fejedelemnek megválasztotta, 's mint ilyen jelene meg sergének legszebb férfia, deli 'szálas termetben, lobogó fekete hajjal, bajusszal, szemekkel, lilomfejérségű homlokkal, rézsapirosságú orczával, az ónodi dietán (1707. májusban), Miskolcz mellett. Megbukván itt Beresényinek és Forgács Simonnak visszázkodásaik miatt leginkább, Lengyelországba, Angliába 's Párizsba méne által; itt hosszabb ideig mulatott, 's megírta hazája', háza', 's személye' történeteit (Hist. des Revol. de Hongrie. Amsterdam 1736. négy és nyolcz réth., így VI. amúgy II. köt.). Jól eltalált képe a' könyv előtt áll. Megholt Rodostóban a' Marmo-

rai tenger' nyugoti szélén 1735. april. 8d., nagypéntek nap.

Carolina-Amália Hessen Wanfriedeni herczegasszonytól születének neki József és György (ez másoknál Ferencznek mondatik) 's atyjok az ifjabbat makoviczai herczegnek nevezteté. Mind ketten Bécsbe vitetének, 's familiai nevek Józsefnél Markgraf von Sankt-Karl, Györgynél Markgraf von Sankt-Elisabeth nevekre változtatott el. Szökve hagyák el Bécsot, 's József a' török-földről kezde mozgani VI. Károly ellen, mellyért XII. Kelemen kirekeszté az anyaszentegyház' kebeléből. Megholt Csernavodán, Bulgariában, 1738. novemb. 18d., élete' 38d. eszt. György elvevé Párizsban Marquise de Bethünt, 's magzatokat nem hagyva dőle ki 1739.

Zrínyi Heléna, előbb Rákóczy Ferenczné, tovább Thököli Imréné, fogva tartaték Bécsben, 's cserébe adaték ki a' Pörcsvárnál elfogott' marsal Donatus Heisler Heitersheimbi grófért. Férjét kísérte bujdosásiban. Megholt Nicomediában 1703. febr. 18d.; maga Thököli ugyan ott 1705. septemb. 13d. — A' két utolsó Zrínyi, testvérei Helenának, Péter és Boldizsár, fogságban holtanak el; emez Gréczben, Péter Kufsteinban, 's ez fogsága' 24d. eszt.

Kihala a' Rákóczi-Rákóczy ág is, Andrásban, a' Fúzi Mária' férjében 1754. Rákóczon, Zemplény várm.

A' BÁTHORIAK.

A' német Péter' királysága alatt egy Guthkeled nevű svéviai vitéz jöve közzénk. Ennek egyik maradéka vala Bereczk 1310., Andrásnak fia. Bereczknek leve 1. János, 2. András váradi püspök, 3. Lewkes (Lucas).

Jánosnak leve László, az I., 1351ben szabolcsi főispán. Ennek hitvесе Somlyóval gazdagitá a' Báthori ház' birtokait, 's fiok Szaniszló elkezdé magát Somlyai-Báthorinak írni. Fia István 1422. erdélyi vicevajda, 1458. királyi asztalnok.

Istvánnak fia István 1529. erdélyi vajda, hive Zápolyának. Megholt 1534. élete' 57d.; hitvесе Thelegdi Kata; mh. 1547. élete' 55d.

Ezeknek nyolcz gyermekeik közzül itt elég hármat nevezni: 1. Andrást, mh. 1562.; 2. Kristófot, 's 3. Istvánt, erdélyi fejedelmeket, kik közzül István egyszersmind lengyel király is vala.

Andrásnak Mailáth Margittól leve 1. Boldizsár, kit az eszelős Báthori Zsigmond 1594. hurokkal vesztete el; 2. András, a' cardinális - fejedelem 's vármí püspök; 3. István.

Ezen Istvánnak, Pelsőczi Bebék Sóniától, Gábor a' fejedelem; második hitvesétől, Kosztka Sóniától, András; ennek pedig Zakreska Anna lengyel asszonyságtól 1. Hedvig, Lupstovski lengyel úr' özvegye 's később apácza, és 2. Sónia, Rákóczy II. György' hitvесе, az I. Ferencz' anyja. — A' fényes, Somlyai-Báthori ház férfiágon Gáborban, a' gonoszban; leányagon, Sóniában, a' nemjében dőle ki. — Következnek az Ecsedi-Báthoriak.

A' legelőbb említett Lewkesnek Péter fia osztályban Ecsedet kapá, 's innen a' név.

Péternek fia, János, 1400 nemzé Istvánt, ország' bíráját, ki Varnánál 1444. elesett.

Istvánnak fiai 1. István, a' kenyérmezei hős, erdélyi vajda és országbíró, mh. nőtelen 1493.; 2. András, az ecsedi vár' megújítója; 3. Miklós, 4. László váci püspök, kit Galeottus Martius emleget; 's leánya Margit, horogszegi Szilágyi Mihály gubernator' nője.

Andrásnak nevezeteseb fiai: 1. István, a' sánta nádor; mh. 1535. Egyetlen gyermeke-Klára, Károly Münsterbergi herczeghez vala mátkásítva, de menyekzője előtt elholt. 2. András belgrádi bánnak neveztetett ki, de Enyingi Török Bálint oda be nem eresztette. Főispánja vala Szathmárnak.

Ez az András hagyá 1. Andrást (más névvel Bonaventúrát) Szathmár és Szabolcs várm. fő-

ispánját, tárnokot és ország' biráját; mh. 1566. octób. 4dik.; 2. Györgyöt; 3. Miklóst, 1568. országbíró.

Györgytől és Somlyai-Báthori Annától születék István, ország' birája, Somogy, Szathmár és Szabolcs várm. főispánja; mh. 1605. jul. 25d., élet. 56. e. Testvére ennek Erzsébet, Nádasdi Ferencz fő lovászmester' hitvese, ki ismeretes vérfürdeje miatt örök tömlőczre vala kárhoztatva, 's 1611. august. 21d. hala el.

Mint a' Somlyai-Báthori ágon utolsók Gábor volt, a' fejedelem, és Sónia, Rákóczy II. György' özvegye: úgy valának az Ecsedi-Báthoriak között utolsók István, és testvére Nádasdiné.

Ezen utolsó István, Gábort, a' fejedelmet, még gyermeki esztendeiben azon ígéret alatt fogadá gyermekének, ha a' római hitet elhagyja, 's az övére átmegy; a' mit az bátyjának temérdek gazdagságáért megtenni annál készebb vala, mivel atyja István, rettegván hogy testvérének Boldizsárnak sorsára juthat, Erdélyből Lengyelországba szökött-által, 's megfutamlása miatt elszegényedett.

KIRÁLYAINK

AZ AUSTRIAI DYNASTIÁBÓL.

Első Ferdinand, szül. Alcalában 1503. mart. 10d.,
mh Bécsben 1564. jul. 25d.

II. Maximilián, fia I. Ferdinandnak és a' magyar Annának, szül. Bécsben 1527. aug. elsőjén;
mh. a' régensburgi diétán 1576. octób. 12d.

II Rudolf, fia II. Maximiliánnak és Mariának,
az V. Károly' leányának, szül. 1552. jul. 18d.; mh.
Prágában nőtelen, 1612. jan. 20d.

II. Mátyás, Rudolfnak testvére, szül. Bécsben
1557. febr. 24d.; mh. ugyan ott 1619. mart. 20d.
Hitvесе Anna, a' tyrolisi Ferdinand főherczeg' gyermektelen leánya.

II. Ferdinand, a' stiriai Károly főherczeg' fia,
szül. Gréczben 1578. jul. 9d.; mh. Bécsben 1637.
február. 15d. Hitvесе Anna, bajor herczegasszony.

III. Ferdinand, fia a' II. Ferdinandnak. Szül.
Gréczben, jul. 13d.; mh. 1657. april. 2d.

IV. Ferdinand, III. Ferdinandnak és a' tyrolisi
Leopold főherczeg Leopoldina leányának fia. Meg-
holt atyja előtt 1654. jul. 9d.

I. Leopold, IV. Ferdinandnak testvére, ennek halála után nem leve többé pappá, a' mint készült vala. Szül. 1640. jun. 9d.; mh. 1705. máj. 5d.

I. József, Leopoldnak és Eleonóra Magdaléna Theresia palatinátusi herczegasszony' fia; szül. 1678. jul. 26d.; m. 1711. apríl. 13d. himlőben, fimagzat nélkül.

VI. Károly, Józsefnek testvéröccse, koronázott spanyol király. Bátyja' véletlen halála után viaszatére Barcellonából Bécsbe. Szül. 1685. octób. els.; mh. 1740. octób. 20d., fimagzat nélkül. Benne hala ki a' habspurgi-austriai ház.

Maria-Theresia VI. Károlynak és a' braunschweig-lüneburgi Elisabetha - Christina' leánya. Szül. 1717. máj. 13d. — Férjül vette Ferencz lotharingi 's barrii herczeget, toscánai nagyfejedelmet, ki 1745. római császárrá koronáztaték, 1736. február. 12d., 's anyja leve a' dicsóséggel uralkodó felséges austriai-lotharingi háznak. Megholt 1780. novemb. 29d.

II. József Theresiának és Ferencznek fia. Szül. 1741. mart. 13d.; mh. 1790. febr. 20d. Bécsben. Magzatjai nem maradtak.

II. Leopold, Józsefnek testvére, 's ennek haláláig toscánai uralkodó fejedelem. Szül. 1747. máj. 5d.; mh. 1792. mart. 1jén.

I. L E V É L.

Alig hagyám el Szalárdot, Biharban, hol gróf Csáky Antalnál, nemeslelkű szép hitvesének, báró Vécsey Annának, fortepianója 's rajzasztala mellett, egy kedves napot élék, és ime minden nyomon kezdém érzeni, hogy útam egészen új világba vezet. Vége itt azon temérdek síknak, melly Tokajtól, a' máramarosi, nagybányai, erdélyi hegyekig, 's Belgrádig, Pestig, sohol meg nem szakadva terjed, egykor a' Magyarország' tengere. Vége azon buja mezőségnek, mellyen útam Ér-Semlyéntől, születésem' és gyermekéveim' kedves honjoktól, a' kevély Nagy-Váradig, a' diószegi, jankai, vajdai, pajtákkal és ságár olasznyarakkal játékosan elhintett szőlő-, nem hegyek, hanem halmok alatt elméne. Vége azon szép kertnek, mert a' kies táj érdemel kertnek neveztetni, mellyen Anarcs és Petneháza, Levelek és Mária-Pócs, Szakoly és Debreczen körül, 's a' magyarságnak ezen népes, gazdag anyavárosától, Vámos-Pircs hajduvárosig és Ér-Semlyénig, hol gazdag holdmezőken, hol egész órákig eltartó ligeteken keresztül, jövék, mellyeknek szent éje a'

napnak égető melegében, az útast enyhítő menedékbe fogadja. Vége a' nyíregyházi pusztáknak, Tokajtól, Debreczenig, hol a' szem égnél és szántott vagy legelő homokföldnél, a' számtalan kisebb 's nagyobb, sárcsákkal és csévékkel 's líbiczekkel körülörpkedett tavaknál egyebet nem lát, és a' melly homoktengert a' Zemplény' Tokajának szép foka — dél és éjszak felől tekintve mint valamelly könnyű lebegésű aetheri test; keletről tekintve mint egy óriási összeomlott pyramis; nyugotról tekintve, mint egy magát elnyeltesett formátalan vulkán, — 's a' Hegyaljának mérföldekre terjedő kék láncozatja, 's távolabb az unghvári 's máramarosi hegyek, veszik körül. E' nagyszépségű tájak helyett itt egy szemet 's szívet összeszorító sivatag tánt fel előttem; kivagdalt, de ki nem irtott erdőség, kákás holdak, semlyékes kaszálók; világos jelei a' testi lelki szegénységnek. Fél nap jöttem, 's két lovast és három oláh szekeret találtam elő. Az oláh ugrék talyiga-szekeréről, mihelytt bennünket megpillanta, 's verte marháját, hogy az út szabadon maradjon a' kocsinak. Azt a' bihari 's szabolcsi magyar is megteszi; mert az elsőbbség' érzése természetnek érzése, mint az idősb koré. De midőn azt az oláh ijedésből, a' magyar jó kedvéből teszi, a' kettő között van különbség, 's igen nagy.

A' szepes-vármegyei német, a' sárosi tót, az abaúji 's zemplényi, és osztán a' bihari és sza-

bolcsi magyar, 's végre itt az oláh között, milly szembe tűnő különbségek! — lélekben, testben, nyelvben, öltözködésben, gondolkozásban. Kifogások vagynak mindenhol és mindenben; de valóban nép és nép úgy hasonlatlanok, mint személy és személy, 's ezt lesni, a' fő, a' középszer, a' legalsóbb rendnél, gyönyörűség; és leginkább az utolsóbbnál, melly a' saját szint, nevelés és társalkodás által, nem veszti mint a' két elsőbb. A' reggel olta estig szent énekeit mondó, 's a' szűk föld által munkássá, takarékoszá tett német, 's a' debreczeni zömök, inas, jól élő, költeni szerető magyar nem látszanak azonegy Ádám' maradékinak; 's midőn az összeszorult szívvel siet napi munkájára, ez lihegi a' viadalt, mint a' maga erejében szilajkodó bika, vagy elterül a' földön, míg a' mezők' munkája ismét dologra szólítja; nyájas, ha nyájas vagy hozzá, 's láng és tűz, ha ingerled.

Midőn Debreczenből kijövék, egy tizennégy esztendősz legényke szekerem mellett méné el, fekete fürtös gubácskájában, és mezítláb, mert az eső csepegett, 's vállán vitte fékjeit. Gyönyörködve nézém a' gyermek' könnyű járását, és a' tömött, inas lábikrákat. „Hova mégy?” monda neki inasom, a' mint mellette elhajtánk. „Hova megyek? arra ni!” felele ez, 's egyet löke állával maga elibe. Mindnyájan elneveténk magunkat a' gyermek' büszke feleletén; bántotta a' bátor megszólítás. Ko-

csisom valamit igazíta hámjain, 's a' legényke ismét elballaga mellettünk; 's itt én szólítám meg. Legényke, mondtam, te nehezen vevéd cselédem' megszólítását; haragszol még rá? Nekem mereszté tüzes fekete szemeit, feketévé sült szép ábrázatjával, 's hallgatott. Folytatám az ingerkedést, 's ismét mosolygott és hallgatott. Ha nem volt elég az inasának, ezt fogta gondolni, itt az urának is majd adok egyet. Hallgatása tiszteletét mutatá, az a' szép csendes mosolygás szabad lelkét, és hogy ön becsét ismeri. Lovaihoz ment vala ki, melyek a' mezőn legeltek.

Ugyan e' tájon egy állásba hajtaték, melly a' liget' közepén áll. Az tele vala a' csárdás' hat ökrével. Őrzőjök azonnal ott terme, 's felveré kérődzésekből. Bagaméri születésűnek mondotta magát. Te tehát oláh vagy, kérdém tőle. „Oláh vagyok?” felele, elrettenve feltétemtől; „nem én, uram, mert én igazi kálvinista.” Látni akarám, mennyire érdemli a' kevély hangzású epithetont; de csak hamar tapasztalám, hogy az ő vallása úgy van inkább szívében mint fejében, mint az enyém. Abba hagytam tehát a' kátézást, 's szüléi 's testvérei felől tettem neki kérdéseket; tudni akarám, nem vitték-e katonának. „Oda is ember kell”, monda. 'S te embernek tartod magad'? hiszen még bajuszod sincs. „De lesz!” felele, 's szája felé kapott, mint-ha látni akarta volna, ha azt megpederheti-e már.

'S ha katona volnál, 's háborúnk volna törökkel, tatárral, szánnád-e? hiszen azok is emberek. „Igen biz én szegényt”, mondá; épen annyi malitiával, mint a' mennyivel a' kérdés téve volt; mert a' csárdából kiáltották. Mozdulása, 's a' bunkó, mellyett kezében tartott, 's a' hang, mellyel az utolsó szót ejtette, egészen mondák, mit tenne, ha kellene. — Kicsinységek; de a' psychologusnak érnek annyit, mint a' botanicusnak egy új csemete, vagy a' mit ismer ugyan, de kedvelve néz, valahol találja.

Magyarországot a' Szilágytól, Erdélynek pitvarától, Széplak bihari és Ip krasznai helységek között, a' Berettyó vize választja el, melly itt egy Tusza nevű erdőben fakad. A' lefektetett buja fű, a' melly völgyben a' kised folyam elfut, mutatá, hogy e' tájon sok eső jára, míg nálunk majd megaszánk; lovaim összedőlengézének a' sárban. Ez, 's Kraszna' kiáradásaik, 's a' kerülés, mellyet e' miatt Zovány és a' Bánfiak által lakott Nagyszalu között tennem kelle, elkéslelének, hogy ámbár ide Szalárdról egy nap elérheték vala, cs. kir. kamarás és majór Nagy-Ajtai Cserei Farkas barátomat, 's hitvesét gróf Haller Christínát, a' thesaurárius Gábor' leányát, és a' Telemach' fordítójának, Lászlónak, unokáját, ebédjeknél találtam, midőn más nap ide érek.

Házi gazdám kevés hetek előtt inhidegéből gyógyula fel, mostan pedig szemeire szenvedé, 's e' miatt még az ebédől kénytelen volt ágyba menni. Orvosai eltiltának társaságától. Hogy időmet a' szakadó esőben kényem szerint használhassam, a' grófné átvive nappaliába, felnyitá előttem férje' fiókjait, 's magamra hagyta, elfogva gondjai által kedves betege körül.

Égtem ismét látni, ismét illetni a' szelenczét, mellyben a' nagy Friedrich hordá zsebjeében orvosporát, 's a' grófné előnbe tévé azt. A' szelencze egy kised papagáj, 's fenekén a' prussiai korona a' Fridericus Rex monogrammal. Benne a' kised kalán is, mellyel a' por merítetik. Azt referendáris Cserei Farkas, az én barátom' atyja, egy magyar cancellariai referendárius tisztársától vevé ajándékban, ki viszont egy huszár rokonától, 's annak bizonyóságaként, hogy teljesíteni igyekezett bátyja' óhajításait. Feledve a' dicső ifju' neve, ki hazánknak e' fényt nyeré, 's nincs a' ki tudassa, a' szelencze hol leve zsákmányunk.

Kiélvén magamat a' szobák' festésinek és rezeinek nézeltekben, mellyek között a' Balechou által mesteri kézzel metszett Vernet' zivatarát is tájáltam, de nem csendét is (Calme), 's Fittnek két kised tábláját, vaddal, madárral (rajta a' név is, 's nem hazudva, 's az eszt., 1636.), a' metszett-kövek' gyűjteményét vettem elő. Nagy szépségű darabok.

Tovább azon rendes edénykéek mulattatának, mellyek a' Wedgewood' nevét viselik, 's a' római hamvcsuprok, az etruszk és herculánumi maradványok, a' tengeri herbárium, a' nemeskövek' gyűjteménye, mellyet egy nemnemes lopás nagyon megfogyasztott, 's a' két India' termései, kemény téasztában, természeti nagyságokban 's színekkel, a' hogy az európaikat Sickel öntögeti. Keveset értek mind ezekhez, nagy réazint épen nem; de ismerezim terjedének, 's a' mesterség' darabjai gyönyörködteték szememet, lelkemet.

Bibliothecáját első ittlétemkor a' tűrhetetlen hideg, most barátom' szenvedései miatt nem tekinthetém meg; azonban a' grófné még is lele egy két szabad pillantatot, hogy oda is, elvezethessen. A' könyvek' száma lehet négyezer, 's itt van, valamit a' híres Kaprinay, a' referendárius' házi nevelője, birt. Sokat ez is vásárla, 's még többet fia Lőrincz, német- és franczia-országi útazása alatt, hol, nagy kárára a' hazának, már vőlegény a' Broglie háznak egy szép gyermekével, elholt.

A' gyűjtemény bír incunabulákat, princepeditiókat, kéziratokat. Itt a' Bethlen Farkas' historiájának keresdi kiadása, a' cardinalis és fejedelem Báthori András' breviáriuma, a' Don Quixot' első spanyol kiadása.

Az én barátomnak egyik kedves foglalatossága a' kertészkedés, 's kertje ritkaságokban gazdag.

D. Baumgarten, tudós szász hazánkfia, Erdélyi Flórájában az eddig nem ismért csemetéknek magyarokról ada nevet, 's egyike ezeknek a' **SILENE CSEREIA** nevet viseli. Mihelyt az eső megszűnt, bejártam a' kertet, és álmélkodám gazdagságain, nem mint értő, hanem mint mind annak, a' mi szemét gyönyörködteti, kedvelője. Klaproth és Wildenow, Berlinben, levelezének Csereivel, 's ez, és Regnaut, Párizsban, gróf Canál, 's prof. d. Nowodworsky, Prágában, 's a' Brasiliából gazdagon visszatért Maximilán Wied - Neuwiedi herczeg, sok termésekkel szaporitják a' krasznai kertet, 's a' *xeranthénum bracteatum* ide a' Josephina császárné' malmaisoni kertjéből jött. Erdély nagy részben Krasznáról vette, a' mit kertjeiben már most mindenfelé nevel.

II. LEVÉL.

Perjéig, másfél órányira Krasznától, nem jövék bajjal; az út szántott és dombos, de nem meredek földön méne. Horváti, a' most elholt gróf Teleki Lajos rendek' előlülőjének birtoka, balra maradott, nem messze az úttól. Cserei embert küldött vala előre; hogy engem ökrök várjanak; mert lóforspon-tot itt nem találni, sőt sohol nem Erdélyben, a' székely és szász földet kivéven. A' tisztviselők azt találnak a' magyarföld' praetoriális helyein, hol e' végre a' vármegyéknek fizetett kocsisaik tartatnak, 's hámos lovaik.

A' hely felejtett szegénység' képét viseli. Hoszszan nyúlt el, noha nem nagy, 's dombjairól, talán ugyan csak esős időben, zuhogva omlanak a' patakok a' nagyobbba, melly végig futja a' falut. Fekünnék Helvetziában, Geszner nem pirult volna felvenni rezei közzé, 's Perjét ismerné egész Európa. — Befogák ökreinket, a' nélkül hogy mi az oláhokhoz 's az oláhok mihozzánk szólottanak volna; mi, mert látni vala képeiken, hogy nyelvünket nem értik; ők rettegettségök miatt.

A' mint a' hegy emelkedék, kiszállottam szekereimből, 's eltelve gyönyörűségekkel nézém mindenfelé az erdőség' szép szakait, 's vissza meg vissza tekinték a' kedves fekvésű falura, 's azon nekem kedves helyre, melly olly kincseket, olly lelkeket rejteget kebelében. Egy Bánffi - Hunyad felé igyekező lovas utól éré szekeremet, leszálla lováról, 's tolmács leve közötttem és oláhim közt. Haszontalan vala minden mesterségem; lehetetlen vala kikapnom némaságokból.

A' szót, hogy Erdélyben olly magasságú hegyeket fogok megmászni, mint az újhelyiek, nagyításnak vevém elindulásomkor, olyanokkal szólván, kik Erdélyt látták. Előre nézven itt a' bércz felé, 's Kraszna felé hátra, nagyításnak nem vehetém; nagy nagyítás ugyan épen nem vala. Csak hogy ez a' bércze a' Magyarországot és Erdélyt elválasztó Meszesnek a' maga csúcsai' sorában áll, 's így a' szem, alólról tekintve, fel nem veheti magasságát. 'S meredeksége még inkább érezteté velem magát az ereszkedőn, hol sok helyt veszélyben forgottam, összezúzatni. Leányom' enyelgéseai közt, ki kendőjét tele szedé virágokkal, 's anyja' 's testvérei', 's vele egykorú barátnéja' nevét a' tetőn elsikoltozá, feledém a' mi szemeimet ijesztgeté.

Hah, melly rezzentő pillantat! Előttem fekvék egész Erdély. És bár eléggé érezhetőleg önthetném szóba a' mit láttam! De ha a' tájfestés szóval, és

nem ecsettel, 'mindig sikertelen is, minthogy a' beszélő egymás után számlálgatja a' részeket, 's az egészet egyszerre nem adhatja, vagy a' mint az iskolások szólnak, minthogy az efféle leírások nem az Ür', hanem Idő' tárgyai: ha majd leveleim, a' mint azt, tisztelt kedves barátom, elindulásom előtt te kívánád, nyomtatásban jelennek meg, ez a' czikkely segíhetni fogja azoknak érzéseiket, kik ezt itten olvassák meg. Megfordulék sarkamon, 's valamerre tekinték, éjszakról keletig, 's onnan tovább dél és nyugot felé, dombot láték és völgyet; 's úgy dombot és völgyet minden lapály és megszakasztó hézag nélkül, mint midőn a' kertész spallérjának tetejét sínór után nyírdeli. A' Karpát' ága, melly Kézsmárk mellől Máramaroson, 's tovább osztán a' Székelyföldön, lemegyen, Fogaras mellé, a' távol miatt elvesze szemeim elől, elveszének az abrudbányai és hátszegi rengetegek is. Egyedül a' Blagyasza üté ki magát, a' merre Belgrádot képzelhetém, a' dombok', völgyek' örök síkjából, 's a' hó még most is fejezlett oldalán. Szótalan állék. Úgy tetszett, mintha valamelly istenség egy magas partról nézellette volna sok ideig a' habokban hánycódó tengert, 's tündérbotjával egyet ütvén, épen most parancsolta volna, hogy a' víz azon alakjában változzék földdé, de már benőve erdővel, mellyben egy percz előtt hánycódott. 'S előtttem még meg nem vala teremtvé az új föld' embere, még nem

állatai; mert innen nem vala látnom semmi falut, semmi tornyot, semmi kalibát. A' táj ember nélkül, nyáj és marha nélkül, madár nélkül volt; mint egy szép halott.

Láttam én hazámnak sok nevezetes tetőit, 's nem könnyen fosztatám meg magamat azon örömtől, hogy a' legmeredekebb bérczeket is megmászván, rólok körültekinthessek; 's ismervén a' különbséget azok és ezek között, elmondhatom, e' látvány egyetlen a' maga nemében, 's planetánknak talán semmi más pontján nem találtatik. A' királyi Táttra, a' budai, a' pozsonyi, a' tihanyi, a' tokaji, 's csak az újhelyi tetők is, szebb tájat terjesztenek el a' szem előtt; ott nagyobb és kisebb, csúcsosabb és dombosabb hegyeket, ott messzére elnyúlt síkot, ott városokat, falukat, legelő nyáját, utazó vagy munkás embereket látni, a' hajókat 's szálakat vívő Dunát 's Tiszát, az árkaiból szélesen kiömlött Bodrogot; 's így a' festés ott staffirozva van. Itt mind ezekből épen semmi; itt egyedül valék, lovaimmal, szekeremmel, cselédimmal. A' mi rémítő ezen érzésben vagyon, még nagyobbodék az által, hogy a' nap rejtve volt, 's az ég' boltozatját felettem bús fellegek vonák be mindenfelé.

Temérdek távolra terjede horizonom, 's képzelhetni, mint veszett el a' kék szín a' veresen sárgáló fejeig, hol azt a' szem az ég' színétől meg nem különböztetheté. Ha a' mit itten láték, tárgya

lehetne a' művész' ecsetjének, óhajtanám, festené valaki. De e' sötét, bús egyenlő, minden változás nélkül, vásznan, annál inkább rézbe metszve, nem tehetne kívánt hatást; mint egy csendes tenger nem, part és szikla, hajó 's légi perspectiv nélkül, 's a' Claude-Lorraineket és Verneteket, kik egy könnyed rándítással mérhetetlen messzeséget tudnak átvinni darabjaikba, kifárasztaná. Itt magát kell látni az egyszerű, pusztá, nagy természetet, 's illy bús fellegetek alatt.

Útam Nyíres olta hegynagyságú 's meredek dombokon, 's olykor söppedékes vápákon inkább, mint völgyeken, méne, 's annyi baj és inség közt az az örömem sem vala, hogy szemeim szép tájt láthassanak. A' dombok' oldala parázs föld, alja kemény agyag; 's így midőn a' felső föld, ősszel és tavasszal, magába szedi az eső- és hóvizet, a' domboldalak, a' tetőn kezdve le lábaikig, 's olykor félórányi távolra, megindúlnak, 's grádiqsos repedésekben lesipadnak a' völgybe. A' szem pusztulásban látja Erdélynek igen sok részeiben a' természetet, melly nálunk a' maga szépségében és épségében jelenik meg, vagy a' hol a' sebes Hernád, Kassa mellett, a' szőlődombokat szaggatja is, bokrokkal rejtí el pusztításait. Az útas itt azt érzi, a' mit az ellenség által feldúlt tartománynál fogna,

Nagy-Almás, özvegy gróf Vas Sámuelné, szül. gróf Bethlen Rosáliának lakójával, szűk völgyben

fekszik. A' hely' asszonyát, Erdélynek egyik legnagyobb tekintetű leányát, nem leltem; más jószágokban mulatott: de híres istálóját 's fedett-iskoláját megnézém. Itt Bucephál a' fő dísz. A' szög Zultán' nagy termete 's kevés tüze gyanút támasztta bennem hogy az Erdély' nem magas, de tüzes kanczái tunya német ménekkel házassítatnak össze. Nem fogom a' grófné' embereire a' mit nem tudok, de ha gyanúm meg nem csalt volna, ezt világos tévedésnek kellene nevezni, legalább míg a' jobb természet az idegent feledtetné; 's ennek hitelére annál inkább érzem vonatni magamat, mert én az almási istálónak néhány neveltjeit ismerem, melyek valóban szépek voltak.

II. József, tekintetbe vévén egyik útja alatt a' herczeg Grassalkovics' istálóját, intést ada lovászmesterének, ki nálunk cseh fiakat akara nevelni, hogy a' seregnel huszároknak is van lovakra szükség, nem csak vasasoknak. — Idvezséges tanács, 's egynél több tekintetben; 's még a' neologusnak is.

A' tájt egyfelül a' kisdéd vár' romja ékesíti, egy domb' hajlásában. Az hajdan a' templom' vitézeié vala, a' mint hirdeti a' monda; később Bebék vajdáé, 's vejéé Balassa Inréé, 's erről a' Csákyaké, kiktől a' grófné is ered. Más felül azon szép emlék ád díszit neki, mellyet a' hely' gazdag és lelkes asszonya, közel a' kolozsvári úthoz, egy szomszéd hegyecske' oldalán, megholt férjének emele.

Valóban szép; 's azért is szép, mert nem hasonlít kertjeink' és temetőink' bábjátékaikhoz; nagy, mint a' ki emelte és a' kinek emeltetett, mint a' veszteség és fájdalom: — egy félbe tört, vastag diameterű, hornyolt oszlop; 's azon a' hamvveder, állólve, a' tartósság' symboljával, a' kigyóval. Gyászfűzek veszik körül három oldalát, 's ezek ki fognak vagdaltatni. Felírásait a' piedestál' két oldalain gróf Haller Gábor excell., a' kincstartó, dolgozó: az első táblán, és az utolsón, az enyéim állanak.

III. L E V É L.

Bácsnál vidúlni kezdte a' vidék, 's egy szőlővel beültetett dombon túl szélesb völgyet láték nyílni, mint a' mellyen útam eddig jöve. Azt várhatám, Kolozsvárt a' völgy' közepében látom meg, és hogy a' nagyon elnehezedett útban is ott lehetek sokára. Azonban előfordulván a' szőlőhegyecske mellől, előttem fekvék a' Traján' VI. gyarmatának Clusa nevet viselt városa, mellyet az oláh még ma is Kluzsnak mond; az, mellyben a' nemzetnek egy nagy királya, Erdélynek egy kevés ideig élt nem tunya fejedelme, született. A' szőlőhegy a' fellegvár' dombja volt, 's lába alatt fekszik a' semmi nevezetes épülettel nem ékes külváros a' Kis-Szamos' bal szélén, Kolozsvár pedig, körülkerítve magas falakkal, a' jobbon. Túl rajta, 's olly közelben, hogy a' városnak egyik széle ennek lábát lepte el, ismét magas domb kél.

Kolozsvár nem nagyobb a' nem nagy, da hasonlíthatatlanul szebb Kassánál, 's koránt sincs olly pompásan, olly szerencsésen épülve. Három legszebb utczái T formán vonúlnak; tágasak, vidámok, de

nem hosszúak; oldalútczái keskenyek, görbék, 's még nem bír sok házat, melly figyelmet érdemelhetne. Mióltā a' gubernium Szebenből (1790) ide költözék, kiköveltetének nevezetesb utczái. A' középutcza előtt, mellynek kapuja, a' maga őrházával, 's nagyabláú órájával, a' németországi városok' kapuira emlékeztet, tágas piacz vagyon üresen hagyva, hogy vásárjai kívül tartassanak; ne tovább is a' városban.

A' nagy-templomot, az említett három utczának csaknem közepében, Zsigmond királyunk építetvé 1342; János - Zsigmond félkirályunk pedig a' maga felekezetének adá. Az építmény nagy sztilű, de nem czifra; 's így annál szebb. Festés, faragás, a' mit a' mesterség' barátja látni óhajthatna, sem itt nincs, sem a' piaristáknál, kiknek kettős tornya, rézzel fedve, nagy díszére van a' városnak. A' reformátusokénak külsője elijeszti a' szemet. A' collégium' kisded bibliothecája ennek rekeszében tartatik; szűk, sötét, mocskos; 's grádicsain nem volna nehéz kezet lábat törni. (Azolta szépen elkészült.) A' lutheránusokénak akkor rakák talpfalait, midőn ott járék, a' Híd- és Magyarutcza' szögletében. Az unitáriusoké, az azzal együtt álló collégiummal, új izlésű, csinos. Harsogott orgonája a' zsoltár mellé, midőn egy délután ott elmenék. Belül a' templomban e' felírás áll: Az egyetlen egy isten' tiszteletére; kívül: IN HONOREM SOLIUS DEI. MDCCXCVI. Templomnak felírás nem

kell; kiki tudja, micsoda, és ki' tiszteletére épült, 's bölcs parancsa volt a' bölcsnek, hogy az a' gyakor és szükségtelen emlegetés által ne profanáltassék: de itt az építetők még örvendének a' pleonasticus szólásnak; 's ki akarhatná őket nem olcsó örömekben megháborítani? De hány templomainkon áll ugyan az nekünk is, minden más normáu keresztyéneknek, 's nem kevesebb igazsággal? Sőt az egyet hívó, a' polytheista görög és a' pantheista bölcs is; az elsőbb sok istent azért mondván, mert az egy' munkáját, meleg képzelete' szép tévedésiben, többek között osztotta fel, a' másik mindent mondván, 's felejtven, hogy a' minden is egy. — De tiszteljük a' tanításokat, ne feszegessük.

A' gubernium az Erdélyben, a' mi nálunk a' helytartó - tanács; de nevezetes különbségekkel. Illyen az, hogy Erdélynek nincs septemvirátusa, 's a' királyi - táblán elítelt pörök ide hozatnak, fenntebbi megítélés végett, némelly nemű pörök a' cancellariára is. (A' gubernium 1820. két részre oszlott: politicumra és juridicumra; 's ez miatt consiliáriusai megszáporítottak, 's a' gubernátor mellé egy vice - praeses rendeltetett, borbereki Fabján Daniel excell., egykor consiliarius az erdélyi cancellarián, tovább a' Maros-Vásárhelyen ülő királyi-tábla' praesese.) — A' gubernium még most is megtartja hajdani fényét, mellyben a' honi fejedelmek alatt országló - tanács vala, 's consiliárusainak ti-

tulusa ez: Illustrissimus Excelsi Gubernii Regii Consiliarius Actualis Intimus. A' consiliáriusok' fizetése 2000 for.; a' tizenkét elsőbb titoknoké 1200, a' két utolsóé 1000. Két concipista 800, nyolcz 600 forintot von.

Az országgló - szék I. Leopold által Gyula-Fejérvárra vala rendelve. Fia Károly Kolozsvártt mutatá ki állandó lakását. Az ország' gyűlése 1743. Szebenben tartatván, a' kormánysház is oda költözött, 's elmúlván a' dieta, ott felejtetett, míg a' háboru alatt 1788. a' levéltárnak egy részét tanácsosnak találák a' szélekről beljebbre szállítani. Erdély is II. Józsefnek köszönheti tehát szerencsáját, hogy kormánysháza ott vagyon, a' hol lennie illik; mint Magyarország, hogy a' helytartó - tanács az ország' régi kívánságai szerint, 1784. Pozsonyból Budára hozatott által.

Gubernátor gróf Bánffy György, fia a' pompaszeretetről híres Dienesnek és Barcsai Ágnesnek, egyiránt kedvelteték udvar és haza által, hűsége, szerénysége miatt. Nem nyoma senkit, 's nem felejté, hogy a' magái között élt. Kedvesebb vala neki szeretve látni magát; mint rettegve. Úgy beszélék előttem, a' kik azt tudhatták, hogy ő és cancellarius Teleki nem szerették egymást, 's annál szebb, hogy mind ketten szeretvén a' mit szeretniük kelle, magányos indulataikat a' köz' dolgaiba által nem vitték, 's annak mind ketten boldogító géniusai vol-

tak. A' szent István' csillaga, és ez alatt a' szent Leopoldé, 's ezen czifrákon kívül a' polgári arany kereszt villogának prémetlen fekete mentéjén; 's hajatlanságát nyírt paróka fedé, fodorítások nélkül. Szájából nem hallék egyéb hangot mint magyart; 's megholt hitvese, a' herczeg Palm' leánya, olly jól megtanulta nyelvünket, hogy azon folytában szólhatott, 's igen jól írt. De e' földön nem is hallani más beszédet; 's midőn ezen álmélkodva örvendék, barátim, kevélykedve erdélyiségökön, biztatának, ezt fogom mondani, midőn a' tokaji hegyet ismét meglátom is. És valóban beteljesedék a' mivel biztatának: magyar ember, magyar asszony és leány, velem egész útam alatt más nyelven nem szólott; 's ezen szólott a' szász nemzet' legfőbb tisztviselője is, Tartler úr, 's olly tisztán, mint te, vagy én; így szólának némelly idegen földről ide-
szakadtak is. Egy asszonyság szólott; de az Magyarországról ment oda, 's régen; 's magyarul még sem tud.

'S itt a' társasági együttlétekben is valami szívesebb, melegebb, jobb vagyon, mint nekünk némelly korcs tájainkon. A' tizenhárom magyar és öt székely megyékből álló kis országban mindenek ismerik egymást, nagy részben rokonok, 's 'a rokonok nem felejtik mint mi, hogy rokonok. Atyám, apám, anyám a' nevezet, mellyel gyermek szüleihez szól, 's együttlétökben szünetlenül cseng a'

mélcsás bátyám vagy öcsém uram, 's mélcás né-
ném vagy húgom asszony. Az igen bátor bátyám 's
öcsém uram, 's a' hideg uram öcsém 's rettegő
uram bátyám, így meg vagynak nemesítve, vagy
elkerültetnek.

Csak vallást kell tennem előtted, hogy Erdély-
ben két három helytt álmélkodva hallák, hogy én
magyarországi magyar olly jól tudok magyarul,
mint ők, 's ezt egy fiatal tisztviselő nekem com-
plimentként mondotta. Ha nem láttam volna, hogy
soha sem hallotta nevemet, elmondottam volna, hogy
azt némelly társaim nem vallhatják; de az a' gon-
dolat, hogy én is könyvgyártó vagyok, elnémit min-
dig. Szomszédja az asztalnál megillanté könyöké-
vel, 's képzeled, melly zavarodásba jutott. Most,
minekutána a' nagyon előregedett, elgyengült gu-
bernátorról halála után, szabadabban szólhatok, el
lehet mondanom, hogy ez is csodálkozva hallá, hogy
magyarul öltözött lengyel vendége olly derekasan
megtanulá nyelvünket; pedig felvezetém nevemet
-nszky végzet nélkül ejtette. De a' püspök, hazánk-
nak tiszteletes primása, midőn nála, itt és Fejérvártt,
udvarlásomat tevém, tudta, melly ügyet szolgálók.

Gróf Teleki Józsefet, a' koronaőr József' fiát,
a' jó ügy' nagy kárára elholt septemvir és somogyi
administrátor László' öcscsét, végre örömem vala
megláttni. A' cancellarius, és a' mi itt még több,
maga anyja is, Királyfalvi Róth Joanna, egyik nagy

dísz asszonyainknak, 's ez épen cincinnátusi szép keyélykedéssel, olly képét festék előttem, hogy útamnak egyik legbecsesb szerencsáját ennek meg-látásában keresém. A' collégiumból jöve, melly-nek inspector - curátora, 's kezénél fogva hozá véle nyájaskodó kiskoru fiát. Maga ő a' legkomolyb ifju-férfi, kit valaha láttam; 's borúja, ha nem tudám vala kit látok, és ha hasonló komolyságú atyjára nem emlékeztem volna, vissza fogott volna tolni. A' gyermek' játéka tehát, 's az az atyja' 's gyer-meke' együttmenése, kézen fogva 's az utcán, egés-szen festé előttem lelkét. Kilencz holnap múlva azu-tán halála' hírét hallám. Élete' utolsó napjait az 1817diki példátlan éhségben a' szükölködők' táplá-lása által tevé ragyogóvá; néhány ezret áldozza e' célnak, 's példája társaságba fűze másokat, kik osztán a' Rumford' leve-se által érdemlék meg a' polgári koronát.

Teleki birtékosa azon háznak, 's én itten va-lék nála, mellyben fejedelem Bocskay István szüle-tett. Atyja és anyja fogva tartatának Zápolyánál, mert az ausztriai ház' hűségétől elállani nem akartak. Egy régi kő, deák versekben, hirdeti annak a' szü-letés' szerencsés péntekét, Bocskaynak egyéb ne-vezetes péntekait, a' ki itt belép. A' kő, hogy sza-bad ég alatt el ne máljék, itt tétetett falba.

Közel ehhez álla, 's Heltai szerint szemben azon utczával, melly az ó várba vezet, így tehát a'

mostani ispotály' helyén, hol Horogszegi Szilágyi Gereb Erzsébet az erdélyi vajda 's magyarországi gubernátor Hunyadi Jánosnak 1440. mart. 27dik. szülé. Mátyás fiát, 's hazánknak egy sok gyengeségű igen nagy királyt, a' világnak egy kora felett lelkes embert.

Kevés lépésekkel áll innét o' kettőn, ablakaival a' nagy-templom felé, az, mellyben 1772. II. József szállásola; 1817. pedig a' gubernátor Bánffy' már említett palotáját éré azon szerencse, hogy mostan uralkodó fejedelmünk, felséges hitvesével, Carolina Augusta bajor királyi herczeg-asszonynyal, abban töltsön néhány napokat.

Az Erdélyi Múzeum' barátjai felgyülekezének, 's így örömem vala együtt látni ügyem' férfait, és ezek között kettőt, kiknek egyike a' pályát régen elhagyá, a' másika oda most lép fel: Báró Naláczi Józsefet, ezelőtt zarándi főispánt; és kormányászéki titoknak nagyvárad i Inczédi László urat. Amaz együtt szolgálá a' testőrző seregnél Báróczival, Barcsaival, Bessenyeivel, Czirjék Mihálylyal, az Abelárd' és Helóiz' czifra leveleinek czifra-beszédű és hosszú-beszédű fordítójával; ez Göttingát látta, és Párizst, 's azon nevezetes időszakban, midőn az első consul májusban 1804. császárnak kikiáltatott. Az öreg Naláczi még eléggé erősnek érzi magát, az ifju Wesselényi' kezéből, ki most veszen leczkéket a' szabdalkozásban, kivenő a' raptért,

's végig tartá vele gyakorlását. De a' ki a' vad-bajuszú öreget meglátja, vastag gyászában, és ez miatt durva prémjével, ki hihetné, hogy ez egyike vala nemzetünk' szép ifjainak a' Therésia' palotájában, és hogy Euphemiát ez szólaltatá meg magyarul? A' lelkes öreg előttem nem szikráztatá tüzet: de egy két szava fenn fog maradni emlékemben, míg az tőlem egészen el nem távozik. Jó fej, jó lélek.

Erdélynek szabad dicsekedni, hogy literatúránk' gyümölcsei annak felvirradásában itt termé-
nek, és nem nálunk: nekünk, hogy a' jobb izlést 's nyelvünk' igazi csinosodását nem ők adák, hanem mi, ha tudnillik a' számból Báróczit és Baróti-Szabót, ezt a' rómaiak', azt a' francziák' követésében, kiveszem. Némelly házak' férfi és leány gyermekei fordítgatának, nevelőiknek 's szüléiknek felvigyázások alatt, 's olykor ezeknek segédjekkel is, 's atyáikat nem tartóztatá fonák szégyelés, a' gyermeki próbát sajtó alá ereszteni. Belisairt ketten fordíták; itt adá Czidet Teleki Ádám; itt kesergé atyjának 's kedves testvérének halálát Teleki József, egy felejtethetlen elegiában, melly legalább folyó szép beszéde, könnyen ömlő versei, 's philosophiai 's political leczkéi által érdemlé, hogy közönséges tapssal fogadtaték; 's Teleki sok ideig első, sőt egy verselőnknek tartatott, 's az idegen íz' gyűlölnél a' 'Czid' fordítóját is elhomályosított-

ta; Gyöngyösi János itt írta rimes disticheit, míg nálunk, a' szép' nemében alig találtaték egy két író, kit a' nemzet ismerni akara. 'S az erdélyiek, hívek a' szokáshoz, úgy hitték, még mindig van valamelly hiánya nevelésöknek, ha gyermekeiket a' külföldre ki nem küldik, a' mit mi igen kis számban cselekvénk. Az erdélyiek így, ha nem tanultak is, láttak, hallottak, könyveket hoztak haza, olykor rezeket, metszett köveket; fitogtatásúl talán magokra nézve, de másoknak nagy hasznokra.

Kenderesi, egykor főbírája Hunyadnak, e' hivatalában, 's tovább megyéjének követé az 1790-diki dietán, olly fényt vona magára lelke, tanulása, ékesen-szólása, munkássága, szent érzései által, hogy a' kormányshoz előbb titoknoknak, majd tanácsosnak nevezteték. Azolta ő is kihala. Egyenessége, melly nem mindig jár sajátságok nélkül, olykor, a' mint vádoltaték, az élességig ment, 's a' lelkes férfi magát új meg új összeütdésekben látta mindennap. De a' szertelen érdem itt is meghaladá a' kedvetlenségeket, 's Kenderesi közönséges tekintetben állá, és még azoknál is, kiknek ellene méltó panaszok volt, A' jót, kivált a' mi fényt hozza nemzetünkre, segélé teljes ereje szerint. Innen az, hogy őt Kovachich annyira tisztelte; hogy Fessler levelezett vele Sareptából, 's történeteink' megírásában tőle kért majd segélyt, majd világosítást; hogy Benkő, 's Erdélynek egyéb tudósai, őtet

barátjoknak, védőjöknek, boldogítójoknak tekintették; de épen ez által olykor el is hitették vele, hogy a' jót elég szeretni. Poetai ihlet és poetai izlés neki nem jutott nagy mértékben, mint mélység nem, hogy a' Kant' tanításait bírálhassa; és még is ebben és abban tiszteltetni akará ítéleteit, 's meg nem foghatá, hogy másnak lehessen igaza. Ellenben nem épen ő ismeré-e meg Virág Benedeknek érdemeit előbb minden másoknál Erdélyben, 's talán inkább is minden másoknál? nem ő tüzelte-e az Erdély' ifjait, hogy verseiket, mint a' magyarországiak; dolgozzák görög és római schémák szerint? Az Iliász' fordítására ő nyerte meg Vályi-Nagyot; ő támogatta, segélgette, ő hozta tekintetbe a' jobb főket; ő hintegette fáradhatatlanul a' jó' magvát, melly később fog, de bizonyosan fog, virágra fakadni. És a' mi egyike az ő legszebb érdemeinek, híven szerette felekezetét, 's távol vala azoknak hamis játékoktól vagy tévedésektől, kik, nem akarván igazságtalanoknak tetszeni mások eránt, magok eránt lesznek azok: de felekezetének szeretét a' jó' szeretetének gyönyörködve volt kész mindenkor alája hajtani, 's a' ruha' színét az emberen soha nem tekintette. Megholt az Erdélynek felejtethetlen férfin 1824. april. 26d. Született 1758. novemb. 17d. Képét Nagy Sámuel metszette, mint a' gróf Teleki Józsefét, és a' Telemach' fordítóját is, 's mind ezek, a' festő által, nincsenek rossz

szül. eltalálva. A' melly képe a' Tudom. Gyűjt. egyik kötete előtt áll, úgy Kenderesi, mint te vagy én.

Kolozsvárnak van mestere a' franczia és olasz nyelvben, muzsikában. A' rajzolásban, tánczban, szabdalkozásban. A' rajzolásban kettő van: prof. Neuhäuser, a' normális iskola mellett, testvére Ferencznek, a' szebeni professornak, kit 1805. Zsibón találtam, a' szálát festve, 's a' szobákat, 's ezeknek egyikét vászonra, olajjal; 's az épen említett Nagy Sámuel, a' reform. collégiumban. A' portrékban rég olta bővelkedő Erdélynek arczfestője most nincs, 's azt neki Bergmann ad, és Avenariusz, vagy ha valamelly utazó ide érkezik, 's Erdélynek ezen egykori szerelmét nem kellene felejtetni; ez az első lépés a' mesterség' gyarapításában. Prof. Nagy Enyeden született 1783. febr. 7d. a' mesterségnek csaknem minden ágát kilémez esztendeig tanuló Bécsben; az nem művészségre vezet, hanem művészi polyhistorságra, minél nincs veszedelmesebb; nem, mivel maga akará úgy, hanem mivel tőle az kívántatott. Mivé nem válhatott vala a' lelkes ügyes férfit, ha egy ágnak adhatta volna magát! Most a' calligraphiában ad leczkéket; 's midőn Bécsből megérkezik, kénytelen vala falakat márványozni, hogy élhessen.

Schmelzer szobrokat ügyesen farag, 's még ügyesben fogna, ha tőle nem csak szobrok kívántatnának, hanem szép szobrok is. Ellenben Szimon

olly gyűrűköveket ad, antikok és réztáblák után, mellyek a' legmiveltebb, legkényesb izletet is ki-
elégíthetik. Egy épen nem nagy carniólon, mely-
lyet Petersburgból vett levél után metsze egy
nyargaló lovanczot láttam nála, franczia, körül-
írással, melly azt hirdeti, hogy a' gyűrű' német
birtokosa

Lelkét istenének,
Életét urának,
Szívét kedvesének,

tartja. Ló, lovancz, az igen apró 's igen olvas-
ható betűk nem lehetnek szebbek. Bohó perigraph-
ja nélkül irigyeném a' követ orosz-német-franczia
birtokasának.

Typographiája a' helynek kettő van, de arról
1816. még nem volt jó szólni. El van törölve e'
szenny is, 's egy magyarországi írónk nem mond-
hatja többé, a' mit egy Erdélyben nyomtatott mun-
ka' megpillantására monda, hogy ez a' föld nagyon
szereti az „antiquitást.” Az 1823diki tiszti-kalen-
dáriom már szép metszésű betűkkel van kiadva, 's
a' chirurgus és protocollum többé nem chyrurgus és
nem prothocollum itt; Anacharszisznak utazásai pe-
dig, ha heterographiajára szemeinket néhol behúny-
juk, még szebben. Ennek fordítója 's kiadója pol-
gári koronát érdemlettek. Jobb könyvet alig bírunk,
's nagy vétek, hogy kevesen bírják.

Tielsch galanterie - áros tudta, hogy némelly könyv úgy bujálkodás' czikkelye mint a' fichúk, bijouk, 's fejér és piros kenőcs, melly felől a' rossz nyelv azt beszéli, hogy az Erdélyben is nagyon kél, 's egyesíté a' test' és lélek' szükségeit. Rendes látni nála, hogy a' shwalponyvákkal, ingbodrokkal, porcellánnal és fayansszal mint állanak baráti szomszédságban a' nagy halom elegánt kötésű áhitatoskönyvek, a' sok velínre nyomtatott német fabricai románok. Magyar könyvet? azt Tielsch nem árult még akkor. — Most már talán igen.

Színjátzóí Kolozsvárnak csak télben vannak. Theatrumát visszajőve tekintem meg. Nagy, 's közelget elkészüléséhez.

IV. LEVÉL.

Gyönyörúségeim, Kolozsvártt, úgy tolták, üzték egymást, mint a' mágiai lámpás' festései; idő kell rá, míg azokat magamban elrendelhetem, tisztára hozhatom. Ez a' hét nap valóban életem' legszebb napjai közzé tartozik, 's vádlom sorsomat, hogy a' jó földet hamarabb nem láttam.

Ha miközzénk jönne egy vendég, mit tennénk mi vele? Hideg nyájassággal fogadtatnék; a' ház' ura eszébe juttatná magának tánczmestere' leczkéit, 's mit Madame Etiquette első nevelőjétől tanúlt; ebédünkre, kávénkra, ozsonnánkra, 's kártyázni, kocsizni hívnánk meg 's inkább kívánánk láttatni vele magunkat, mint őtet mulattatni. Engem itt sem a' Herr Tanzmeister', sem a' Madame Etiquette' tanítványa nem kínzának el; az helyett itt az a' szerencse ére, hogy nagyok, kicsinyek, felvidult arczczal jöttek felém, midőn náluk magamat fölvezettetém, vagy, a' mit még örömebb teszek, a' hol a' rend nem tiltja, magam nevezem meg magamat; 's egy indulatos megölelés, egy meleg kézszorítás, ellenére a' tánczmesteri

leczkének, azt mondotta nekem, hogy régen ismerjük egymást, hogy keblünkben egy láng ég. Így fogada Kenderesi, már leveleink által rég olta barátom; így a' tiszteletes öreg Fricsi Fekete Ferencz, egykor bírása a' királyi táblának; így egy nagy tekintetű ember, ki az én Daykámmal együtt neveltetett a' pesti semináriumban, 's az én Daykám szerette; így egy tiszta fejű, tiszta lelkű más férfi, barátja Sípósnek, a' bölcsnek; így egy más tudós, kit szeretetre méltó szerénysége úgy ajánl, mint mély és széles ismeretei; így egy nagy tekintetű asszonyság, ki előtt kevélykedve omlanék térdre, hogy elmondjam neki mint imádom lelkéért 's atyja' nagy fényéért, ha azt tiszteletem engedné.

Wesselényi, Velenczéből jövéen 1814., felém kerüle az ő Patakiával, kit ekkor láttam legelőbb, 's feleségem, elnézvén a' két nem tanítót és tanítványt, hanem egymásra olly igen méltó barátot, őket Carlósznak és Pózának nevezte el, 's a' kettő elhűlve 's örömmel elhűlve fogadá el az igen szerencsés elnevezést. Alig menének el tőlünk, midőn vesszük a' hírt, hogy Pataki elhala, 's könyek siratták a' szeretetre méltó ifjú férfit. Tiszttemnek ismerém most rég olta ágyban sinlő, 's igen érzékenyen megbántott atyját megtisztelni látogatásommal, 's a' szenvedés által még tiszteletesebb öreg' ágya körül eltöltött óráim religiói tett vala; nem a' szenvedőnek adtam vigasztalást, hanem szívem-

nek táplálatot. Örvendve jegyzem meg a' még akkor ifjú Wesselényiről, hogy ő a' testet Kolozsvárról Zsibóra küldé ki, 's megnyerte nagylelkű anyjától, hogy nevelő barátja atyja mellé temettessék; örvendve, kevélykedve jegyzem meg, hogy a' korporsót Erdélynek első emberei vitték a' szekérhez, és hogy azt sok fényes szekerek kísérték a' határig. Mit teve egy nemes lelkű a' megszorított ház' egyik tagjával, azt elmondanom nem szabad. Az illy jelenések ismét életet adnak a' misanthropiára hajlani akaró szívnek.

Döbrentei négy ökröt fogata szekerembe, 's felvonatá a' feleki tetőig, melly a' város' végén kél. Mi négyen, ő és Gyulai 's én és a' lyányom, a' Gyulai' hat szép szürkéjén hagyánk oda Kolozsvárt. A' kapaszkodó nagy, 's száraz időben is alkalmatlan. A' hegy' oldalát szélesen felvagdálák a' szekerek, mint az alföld' nedves lapályain, hol az út' szélessége olykor harmincz ölet, 's még többet foglal el.

Felek, olly közel Erdélynek fővárosához, a' sippadozó hegy' ormán fekszik, 's annyira szegény, millyennek a' Blagyasza' tövében álló falukat képzelhetni, kiknek lakosai csikónyi kisdedségű lovaikon hordják széssel Debreczen' táján dézsáikat; mert a' zordon vidéken ez minden keresetök. A' falut oláhok lakják, és innen szegénysége. A' melly nép nem ismer boldogságot a' maga kedves páln-

káján kívül; mellynek a' lélek' szükségei felől semmi képzelete, századok' multával sem fog előlépni; 's a' feleki oláh az első csapszéken hagyja, a' mit hétivásárjában béveve. Kivált midőn elkeseríti a' böjt.

Míg túl Feleken egy Kolozsvártt magamhoz vett írást olvasgaték, lyányom figyelmessé teve, hogy útunk mellett szokatlan alakú kövek termenek, magoktól simulva henger és gömbölyű formákra. Ezekből szeletnek az oszlopok, 's innen az almási emlék is. Jobb és bal felé gazdag erdőségek vonulnak el, 's gyönyörű szakokat csinálnak. A' táj, domb és völgy, 's völgy és domb mindenfelé, el van borítva kaszálókkal 's gazdag tengeri-földekkel; 's nagy fogadókat találtam, 's szekér-állásokat, de Tordaig, melly Kolozsvárhoz két posta, nem semmi falut.

Torda kieszen fekszik egy szőlődomb' nyugoti lábainál, 's templomai 's egyéb épületei sokat ígérnek távolra. Római birtok alatt neve Salinae volt, már akkor is gazdag sóbányáiról, mellyék a' lapos tető' ormán nyilnak. Piacza nagy, mind az itt kétfelé szakadó országút, mind a' sóbányák, mind az abrudbányai rengetegekre nézve; hova a' sivatag hegy szekérútát sem enged.

Predik. Gyöngyösi János urat, leoninistáink' antisteszt, szerencsés valék meglátni. Az embert látván magam előtt, hihetém, hogy azokat a' rossz

izletű verseket, mellyeknek azonban könnyű ömlését lehetetlen nem csodálni, ez terjesztette légyen el. Ezt még iskoláiban kezdé, 's azért rimezé meg hexameterreit 's pentameterreit, úgy ír nekem egyik levelében, mert ugrást tenni semmiben nem tanácsos; és mivel látá, hogy kocczanói, a' hexameternek még azok között is szerzenek barátokat, kik azt; e' kocczanók nélkül, versnek sem ismernék. 'S ezen alaptalan állítását még szent példák által is támogatá, meg nem sejtven, hogy azok épen az ellenkezőt, az ugrás' tanácsosságát, bizonyítják. Behúnyám szememet a' szeretetre méltó öreg' gyengeségére. Valljuk meg, füleit még akkor gyönyörködteték a' rimes distichék, 's tet-szett magának, 's nem ok nélkül, hogy a' nehézséget úgy győzte meg, a' hogyan azóta sem még senki más; 's pirúlhat-e ő, hogy izlése egykor megtévedett? De nem igen szép-e viszont, hogy a' nyolczvanadik évének indult öreg, látván mások mit csinálnak, ámbár még mindig találkoznak, kik csodálják dolgozásait, 's tőle illyeket kívágnak, elég erővel bírt megtenni a' mit illet, 's rimeket többé görög szchémajú verseihez nem fűz? Én Gyöngyösitől valóban olly érzésekkel jöttem el, mint ha a' legszebb verseket írta volna. Egy igen tiszta bőrű, még most is lángarczú, kisdéd, roskadt öreg. Bergmann híven adá képét, versei előtt. De a' ki rezét látja, azzal a' sok fűrtű parókával 's ab-

ban a' kínos feszességben, magának az embernek jámbor szerény lelkét meg sem álmodhatja. Szül. Krasznán, hol atyja predikátor volt, 1741. novemb. 4d.; megholt Tordán, 1818. mart. 14d. Leánya nem neveltetett poetriának, és még is az leve, de verseivel nem kérkedik; 's hosszúságára atyjának, újabb poetáink' dolgozásait, 's még a' Daykáéit is, és a' Poetai Berek' darabjait, könyv nélkül tudja. Atyja ezeket nem kedvellé, — mert idegen izlésűek.

Barátim az unitáriusok' collegiumába vezeték el. Ha annak kisdéd, földbe sülyedt, képzelhetetlenül rossz épületéről szabad volna következtetni: úgy e' tudományos intézet felől sok jót mondani épen nem lehetne. A' XVI. század' szurdékai! templomok új, 's izlés nélkül épült, sőt izlés ellen. Az unitáriusok' tornyaikon, valamint a' két más rokon felekezetéin is, az egész Erdélyben, kakas, csillag, vagy kereszt helyett, nincsen egyéb egy tekénél. Mintha egy rövid rúd' végére almát szúrtak volna fel.

Rector prof. Abrudbányi Szabó Sámuel úr akkor jöve hozzánk, mert nem találtuk vala házánál, midőn épen fekünni akaránk; egy lelkes, szíves kisdéd öreg, kinek arczán látni vala, a' mi lelkében lakott. Éltem az óra' kedvezésivel, 's egyéb dolgom lévén Kolozsvártt mint hogy dogmák eránt akarhattam volna tenni kérdéseket, kérem, nézne

annak, ki, bár mit halland, megborzadni ugyan nem fog, 's beszélné elő, felekezetemet az övétől melly tanítások választják el. Teljesíté kérésemet zelótai lángolások 's theologiai tudományosságának fitogtatása nélkül. A' mit monda, nekem nem látszott egyességben azon professióval, melly itt e század' eleje körül magyar nyelven 's negyed részben nyomtattatott; 's rector - prof. úr úgy adá feleletét, hogy egy két pillantat mulva bizvást egyéb tárgyak felől szólhatánk. Talán nem tanultam tőle egyebet mint azt, hogy a' sociniánus név nekik nem kedves, az antitrinitárius még kevésbbé; és hogy ők Erdélyben, beszédben és írásban, unitáriusoknak neveztetnek.

Sokat dolgozott magyar nyelven, 's első ifjúsága óta. Fordította Marmontelnek Enkáit (Incas), és a' Mezei Éjeket; mellyeknek sem egyike sem másika nem volt soha kedves olvasásom. Dolgozásai mind kéziratban maradának. Szül. Abrudbányán 1756. karácson' elsőjén; Göttingát 1791. látta. Felejtetlen előtte a' nap, mellyben Berlinben Spalding préposthoz rettegéssel lépe, titkolni akarván, melly felekezet' tagja, de a' kitől még is örvendezve jött el; mint nekem az, melly engem egy más szint hordó, de jó ember' ismeretségébe juttatott.

Torda alatt a' nem nagy, de sebes Aranyoson akkor zsindelylyel, most cseréppel fedett harminczöt lépésnyi szélességű, lábatlan híd vagyon átalvet-

ve; egy erdélyi születésű, 's külföldet nem látott ács' munkája. Útunk itt balra tért, 's annyira el-
ázott lapályon, hogy a' kaszálót fűzekkel kelle be-
ültetni. Két kisdéd és szegény falu, e' kövér föl-
dön, 's a' sokat emésztő Torda' szomszédjában, tu-
datá velem első megpillantására, hogy lakosai oláhok.

Egyiknek végén sátorokba verekedett cigány-
hadat láték. Legényei, leányai, nagyobbak, aprób-
bak, szaladának, mihelytt meg valánk pillantva, 's
forgatni kezdék kerekeiket, 's tánczolgattak, félig
vagy egészen meztelenül. Az első szekérből pénz
röpüle feléjek, de intéssel, hogy hagyják abba. Egy
másik csapat melletttem mutogatá mesterségeit. Be-
fogám szemeimet, 's semmit nem adtam. Cselédim
urabbak voltak uroknál; adtak, 's intének, hogy
mesterségeiket úznék tovább. Az inas embertelen vala
akkor buzdítani őket, midőn előre látá, hogy elkap-
va a' forgás által, pocsolyába esnek, 's ekkor kez-
dődék aztán a' hahota. Talán enyhítheti a' dolgot,
hogy a' cigány ezt Francia- és Németországban
is teszi, és hogy ott is találkoznak, kik ennek lá-
tásában mulatságokat lelik. De hogy rút máshol
is esik, nem ok, hogy mi azért ne pirúljunk, a' mi
nálunk esik.

Erdély gondoskodott, hogy az emberiségnek
ezen megvetést és szánakozást érdemlő faja a' kó-
borlástól elvonattassék, 's helyt parancsola nekik,
hol megtelepedhessenek, 's az uraságok gyerme-

keiket, cselédeknek nevelik, 's haszonnal. Mi fel-
akadunk ezen, 's rendesnek leljük a' sötét bőrű
cselédet. Ha a' gőg gyönyörködve nézi, hogy őt
szerecsen szolgálja; a' nemesebb gondolkozású
ember gyönyörködve nézhetné, hogy őtet félsze-
reccsen szolgálja, és hogy egy teremtetést megne-
mesített.

Az Aranyos egy temérdek dombnak itt egészen
elmosta felét; látni martján, hogy az századok, ez-
redek előtt a' jobbra maradt dombokig ére. 'S most
nyílni látám a' völgyet, hol Traján végképen veré
meg Decebált; azt ma is Traján' Rétjének ne-
vezik, az oláh Ritu-Trajánulúnak; 's teljese-
dni a' mivel Kolozsvártt biztattatám, hogy itt,
a' mezőségen, egyenesb tájakra jutok. Úgy re-
ménylém, e' mezőség az lesz, a' mit mi nevezünk
annak: erdőtlen gazdag nagy térség; de tévedésem
nem tartta sokáig; Erdély nem tudja mi a' lapály.
Gerendnél, melly Kemény-birtok, és a' mellyet Ke-
mény Jánosában Gyöngyösi István is emleget, át-
menék a' vizen, 's az út Kecze oláh falunál mere-
dek kopasz hegyek közzé csavarodott.

E' hihetetlen magasságú tetőket mezőségnak
nevezik, mert rajta úgy nem látni egy rózsá-, vagy
galagonya-, 's kökénybokrot is, mint Tokaj és
Nyíregyháza között. Fel nem legelve állott a' he-
gyek' oldalán a' kövér fű. Kaszáltatik az, 's sze-
kereken hordják fel a' szánt, mihelytt a' széna fel

van gyűjtve. A' megrakott szánon egyet taszítanak, 's az a' völgyig fut, hol aztán kazlak rakatnak. A' tavali kazlak most is ott állanak még.

Hosszas és alkalmatlan útunk után, előttünk lapúla el Ludas, körülfogva egy kisded tengertől, 's barátim a' gubernátor' menyének, generális gróf Bánffy Györgynének, házánál, behajtatának.

A' tágas és alkalmas alház, a' maga sok oldalépületivel, csűrével, sok és hosszú göréival, (tengeri - kas) mutatja a' birtok' nagyságát, mert ez a' tenger az ezidei esőzések' munkája. Pedig a' helyt nem maga bírja a' grófné. Erdély kevés falut mutathat, mellynek több urai nem volnának; a' testvérek, lyány, férfi, itt, kivevén a' székelyeket, egyaránt osztoznak; hívebbek a' természethez, mint a' hol egyedül a' legidősb fiu nevezheti magát atyja' gyermekének. Erdélyben majorátus és senioratus egy sincs. De a' gazdag udvarház és a' szegény falu! Ez azonban nem a' bánás' következése. Robotáz a' bogártelki lakos is; és még is a' kinél hálék, nem vala szegény. Csűre mellett négy igen szép ökörborju fűvelgete, 's a' munkás gazdaszornynak nagy halomban állanak pokróczai, magának, lyányainak, menyeknek kezek' munkája.

A' ház' falai tele valának rakva portrékkal; rosszúl festettekkel ugyan, de az ilyenek historiai tekintetben még többet érnek mint az idealizáló művész' dolgozásai. Illyen a' gróf Kemény Farkasé,

ki rendek' előlülője volt, 's fia Lászlónak, a' gubernátornak, és a' kinek viszont egy gyermeke Anna, a' hely' mostani gyermektelen asszonya. Illyen a' fejedelem Keményé is, irtóztató mázolatban. De a' nagyszámú igen rosszak közt egy cardinálisi főt találtam itt, ellepve porral, mocsokkal, pókhálóval, a' legcsillogóbb, legpajkosabb ecsettel festve. Senki nem tudá megmondani, ki' feje. A' sovány arcz, a' lenszinű haj, és minden vonás, német születésre mutatnak. Én római munka' másolatjának gondolom.

V. L E V É L.

E' táj' lakosai nem emlékeznek illy özönre 's a' Maros' kiáradása harmad napig zára Bogátra bennünket. Hasonlít ahhoz, mellyet 1813. Abaujban a' Hernád, Sárosban a' Tárca tévének, hol amaz kazlakat emele fel, 's ott tette le, hol partosabb hely költ a' viz' tükre alatt, még pedig emberekkel, 's egy boglyát, mellyen egy farkas találta menedéket; a' Tárca pedig a' vastag falu kastélyt és templomot, august. 26dikának éjjelén, úgy elhordá, hogy midőn a' lakosok felvirradának, nem tudák megmondani, egyike és másika hol állott.

Gróf Gyulai Lajos, ki Bogáton vendéglőnk leve, mert a' mult májusban özvegy és magzatok nélkül elholt nagybátyja, István, itt házat hagyta rá, huszonnégy embert rendele, hajtani a' hidast, és vonni. 'S minthogy útunk a' Maros' szélén víz alatt álló réten méne, bivalyokat fogata szekerinkbe. Menésünk a' fekete elefántokon valóságos amadiszi menet vala.

Míg itt mulatánk, ki-kijárák a' ház előtt elfolyó viz' szélére, 's leülék a' fedett lóczán a' kis

kapu mellett, hogy Kutyalvára tekintgethessek, melly az előttem elterült tenger' szélén Bogát felé egy kies vouwvermanni táblát ada. A' hely téren fekszik, de megette dombok és távolabb hegyek kelnek, 's a' szerény lakóház kedvesen láttatja magát a' hosszúan elnyúlt sűrűség' végében, mellyből messzére szökellének fel az olasznyarak, 's annál szebben, mivel nem nagy számban, 's nem úntató monoton sorokban. Szendergő lelkem szerete átszállongani, 's kedves kis világot teremte ott magának. Midőn végre Bogátot elhagyánk, alig váram, hogy közelebb jussak a' helyhez, 's megismerkedjem fektével. De az áltatás' játéka elenyésze, 's a' megkedvelt hely közönséges, dísztelen, mocsáros faluvá vála előttem. Bár az erkölcsi világban ne látnánk ily csalódásokat! sohajtám; az keservesebb.

Nem sokára azután Radnót tűne fel előttünk, játékos épületeivel, mellyeknek fő szakokon egy vilámhárítónak gondolt rúd nyulék fel, de környülkerítve a' Bethlen ház' kígyójával. Túl ezen újakon áll a' régi kastély, Bethlen Gábornak építménye; pusztán ez is, de míg azok az újak már öregek, ez az öreg még ifjú, 's a' lelkes utas örül e' jelenésen. Ebben egyszernél többszer tartatának diéták; 's Radnót onnan is nevezetes, hogy Bátori István fejedelem itt veré meg Békési Gáspárt 1575., ki miatt, olly tüdődelmes és fölemelkedett lelkű külön-

ben, ellenének hite' sorsosait, az unitáriusokat, sa-
nyargatni meg nem szűnhete.

Estve volt, midőn Vásárhelyre beérénk. Cancellárius gróf Teleki Sámuelnek háza egy távol fe-
dő szőlős domb' oldalából tündökle felénk a' város'
déli részén. Bibliothecája annak keleti szárnyát fog-
lalá el, elválasztva szomszédjától egy keskeny kert
által. A' rajzolat elmés, 's érdemli hogy fesselem.

Bémenetel ide az alsó sor' folyosójáról esik.
Ajtaja felett e' szerény felírás: MVSIS PATRIIS GRA-
TISQVE POSTERIS D. D. SAMUEL S. R. I. COMES TE-
LEKI; az év' megjegyzése nélkül. Itt egy előszoba,
's ez mellett egy cabinet, az ő'r' szükségére, a' kert
felé. Az előszobából a' bibliotheca' hajójába van a'
bémenetel. Azt alul, felül, kar veszi körül mind
a' négy oldalai felé, 's a' felső karba balfelé viszen
a' grádics az ajtónál. A' hajó egészen üres; azt
egyedül képek ékesítik. Az ablakok' erányában,
pilaszter és pilaszter között, vas rostély könyöklők
hagyattak, 's így a' hajó elég világot kap. A' köny-
vek sárga réz drótból font ajtók megett állanak a'
karokban, hogy a' könyvek' czímeit látni lehessen,
's a' szép tolvajság megelőztessék.

Altalellenben az ajtóval áll a' nagy 'alkotó'
képe, a' Szent-István' nagy-kereszteseinek in-
nepi öltözetekben, Tusch Jánostól. Illyen vala a'
szálas, vékony testű, barna hajú 's szemű Teleki
egészen, 's a' festés egyesíté a' szépséget a' his-

toriai hűséggel. Igen hű képe az is, melly Váradon, Bihar vármegyének kisebb szálájában függ, a' híres portraitoló Hickel Józseftől. Orosházi Czetter Sámuel, most professora a' maga mesterségének Petersburgban, ezen utóbbi után metszé azt, melly a' cancellárius' bibliothecája' catalogusa előtt áll. De a' Czetter' keze még akkor gyakorlatlanabb volt, mint hogy dolgozásával meg lehetne elégedni.

Alatta ennek az első két pilaszter előtt áll, szembe egymással, a' cancellárius' melyképe, érczből, és a' cancelláriusnéé, szül. Iktári gróf Bethlen Susánáé, fekete márvány polczozaton. Rajtok a' művész' neve: F. Thaller Tyrolens. Vindob. 1806. A' cancellárius el van találva, a' grófné nincs, mert büszkje halála után készült, egy régibb festés után.

A' jobb soron függenek, félttestben, ismét a' cancellárius, académiái útja alatt; gróf Festetics György, a' Georgicon' alkotója; gróf Széchényi Ferencz-, a' nagy, a' nemes; gubernátor báró Bruckenthal Sámuel; a' bal soron a' cancelláriusné; Mátyás, a' király; Bethlen Gábor, a' fejedelem; Eugénus, a' sabaudiai herczeg — tudományok' pártfogása által megszentelt nevek.

A' püspök Batthyáni Ignáczé, ha az a' lacktestszin meg nem esal, Bergmanntól, 's nem eléggé híven, és hidegen, 's a' koronaór gróf Teleki Józsefé, kezek nélkül, a' felsőbb karban tartatnak. Telekit Kreutzinger is festette, 's olly szépen és

igazán, hogy nem lehet érteni, miért nem ezt tették le itt; Kohl ezen aláírással: *Non est mortale, quod opto*, a' Kreutzinger' festését metazette. Az előszobában függ Teleki Mihály, albai azakállal; Apafi Mihály; a' nádor Weaselényi Ferencz, kinek szép lelke el van öntve szép arczán; nyírt fővel, borzas üstökkel, zöld bársony bőv újú dőlmányban; és mások. — Csak hamar azután hogy Erdélyből visszajöttem, ide küldém a' Baróti Szabó Dávidét, olajban festve, Kassán 1788., hogy a' halhatatlan székely a' Székelyföldön fogadja el a' neki olly méltán tartozott tiszteletet; de meg kell jegyeznem, hogy az cagliostroí görbült fej, melyet a' képnek a' festő, Klímes Tamás, ada, sem nem a' festő' vétke, sem nem a' Szabóé, sem nem az enyém, hanem egy más valakié, ki, távollétemben, a' festőt mesterezé. — Mi lehetne ez a' ház, ha az erdélyiek ide küldenék be nemzetségeiknek nevezetesebb tagjai' képeiket! De a' festés' vásznára, hátúl, fel kellene jegyeztetnie, 's olvasható betűkkel, a' személynek nevét, hivatalait, szüléit, lakását; születése' 's halála' napjait, hogy a' támadható kétségek eltávoztassanak. E' gondot sok tekintetek tanácsolják.

Az én 1826. junius 7d. megholt igen kedves barátom Igaz Sámuel az 1821diki zsebkönyvet Mátyás királynak képevel ékesíttette. Az az ő Mátyása, és a' melly itten függ, két egészen különböző arcz-

ra mutatnak. A' Telekié arról vététt, mely a' strassburgi prof. Schöfflin' bibliothecájában függ, és a' mely mindenben hasonlít ahhoz, melyet maga Mátyás ajándékoza a' Német-Ujhely' magistrátusának: az Igazé német arc; soha magyar ember olly arcot nem viselt. Erdélyi Leveleim' kötetét a' Teleki' Mátyása ékesíti.

Bibliothecárius Szabó András úr, kevéssel előbb házi-tanítója Wesselényi Miklósnak, Zsibón, nagy készséggel, sőt örömmel rakta előnkbe a' bibliotheca' kincseit. Azok után én akarám gyönyörködtetni szemeimet, a' classicusoknak vagy legrégebb, vagy királyi pompáú kiadásaikkal. Itt találám a' Bodóni' Virgiljét, Horátzát, a' Don Gabriel' spanyolra fordított Szallusztját, a' Piranési' Rómáját, a' Museum Pro-Clementinumot, a' herculánumi régiségeket, melyek, ha ismerjük is már, mindig érdemlik, hogy lássuk, a' hol láthatjuk. Az útas ne feledje előmutattatni magának Tacitust, 's Catullust és Propertiust, a' Mátyás' budai bibliothecájából.

Servétusnak Restitutio Christianismi, 1533. czimú munkáját, a' cancellárius II. Józsefnek ajándékozta az udv. bibliotheca' számára; magának Vitéz József cancellistája, később udv. agens által iratta le. Murr tudta hogy a' könyv itt megvagyon, 's lopva mását vétette, újobban kiadta.

Telekire öseiről semmi könyvek nem maradának. Maga fogott a' gyűjtéshez 1759., midőn László testvér bátyjának fiával, a' cancelláriusnál egy esztendővel ifjabb Józseffel, később koronaőrrel, tanulás végett Helvetziába, Párizsba, Hollandiába, kiment. A' könyvek' száma, az nap, midőn én itt valék, harminczhat ezer kilenczvenhat kötetet tevé, ide nem számlálván, a' mit a' cancellárius magánál tartott. Számokat naponként szaporította, ez lévén egyetlen szenvedelme. Hitvесе osztozni akara férje' érdemiben, 's a' magyar munkákat ő gyűjtötte, mint Rádayné is férje mellett; az ásványokat korán elholt Domonkos fiok, a' cancelláriusnak igazi mása.

A' kincs mint fidei commissum ment által egyetlen fiára Ferenczre, egy itten vett roppant ház' jövedelmével, hogy a' könyvek, maradékinak terhe nélkül, mindig szaporíthatassanak, 's őrzők fizetethessék.

Szabó úr bennünket most még a' reform. collégiუმéba vive által. Melly kicsinynek kelle most ennek tetszeni ama' másik után!

Midőn menni akaránk, még egyszer kívánám látni a' cancellárius' képét, még egyszer illetni a' bronz büsztöt. HONC OINOM PLVRIMEI COSENTIONT DVONORVM OPTIMOM FVISSE VIROM, mondám, azon szavakkal, mellyeket a' 493. esztendőbeli consul' Scipios' sírkövére barátjai metszetének, 's ez vala há-

lám azon kegyeiért, mellyekkel erántam harmincz esztendőnél régebben viseltetett. Maga Horácznak e' szavait vetteté Orosházi által metszett képe alá: *Secundis temporibus, dubiisque, rectus*; 's pecsétjére Seneca után: *Recte factorum merces est fecisse*; 's ki ismerte a' valóban tiszta 's nagy embert, a' ki utána nem esküszí, hogy igazán esküdött? Illyennek ismeré Therésia, József, Leopold, Ferencz; Albert sax-tescheni, lengyel királyi herczeg, egykori helytartónk, Maria-Theresiának veje; Károly főherczeg; Dahlberg németországi prímás; Hohenwarth bécsi érsek; Erdély. és Bihar, 's egész nemzetünk.

VI. L E V É L.

E' levelem, tisztelt, szeretett barátom, egy vét-
 kes, de neked kedves digressiót tész. De ha az
 az írója a' régiségnek, a' kit én minden prosaicu-
 sok közt leginkább csodálok, örök, vétkes, de
 szép, kitérései által mentségemre nem kelne is, 's
 arra nem tanítana, hogy a' szép vétek jobb mint a'
 nem szép pem vétek; merném azt, mert tudom, hogy
 valaki ezt olvasni fogja, ezt kiáltja: bár leveleim
 sok illy vétkekkel kevélykedhetnének! Hallj végig
 csendesen tehát, 's emlékezzél egy barátod' nagy-
 ságára, kit hamvaiban tisztelsz.

Vásárhelyről oberster báró Szent-Kereszti Sám-
 uel úrhoz akarám vinni Gyulait és Döbrenteit,
 megújítani egykori ismeretségemet; mert az ober-
 ster, akkor hadnagy egy vasas-seregnél, Zemplény-
 ben feküdt. 'S a' mint Szent-Benedek mellett el-
 menénk, egy kéktalárisú pap, bajuszszaal és szakáll
 nélkül, hermelin kabaláján, hasonlón cselédje is,
 megáll a' Gyulai' szekere mellett. A' kék taláris
 Magyarországon sem szokatlan, valamint a' bajusz
 nem némelly papoknál, szakáll nélkül; de nem ér-

tém azt az ismeretes, biztos bánást. 'S íme most a' pap sarkantyút ada lovának, 's sebesen jöve felém, a' mit még inkább nem értettem. Egy férfi vala, kit szerencsém volt mind leveleiből ismerni, mind dolgozásaiból: Kozma Gergely úr, szent-gericzei unitárius predikátor, a' Gályarabok' fordítója.

Még beszélénk vele, midőn egy cseléd jött, 's kére urának nevében, térjünk be, akárkik vagyunk; a' vizek elhordák a' hidakat; veszélyes árkokon fognánk átmenni, 's estve van. — Szállást adni az idegennek keresztyéni 'jóság, 's Erdély örömmel fogadja a' vendéget: de valóban, a' ki Gróf Toldalagi Zsigmond úrnak e' meghívását hiedegen vehette volna, érdemlé vala, hogy az elhordott hidak' veszedelme megtanítsa. Megfordulánk.

Kozma úr kínosan vála el tőlünk; halaszthatatlan dolgai voltak. Rágondolá magát útjában, 's dolgait cselédjére bízta, maga jött, 's társaságunkban tölté az estvét. Megillete jósága, 's úgy felejtém kék talarisát, 's bajuszát szakállá nélkül, mint hitét, melyre semmi gondom. Szeretem a' meleg vért, a' meleg érzést; több az mindennél.

A' hold teljes karimájában kele ki, 's a' számos társaság csoportokra osztva járt a' kertben. A' ház' gyermekei és az enyém, a' clavírmester' és a' házi tanító' violínje 's hárantsípja mellett táncznak eredének. Nem képzelhetni szebb estvét.

A' grófné Vay leány, Krasznáról. Minthogy a' septemvir Vay József' fia, Ábrahám, (1825. elsőbb al-ispanja 's dietai követe Borsodnak) házasságban az atyám' testvérének, Péternek, Sophie leányát tartja; a' grófné ezen rokonink felől teve kérdéseket, 's a' septemvirről, 's ennek testvéréről generális báró Vay Miklósról. Lelkem felmelegült emlékezetekre, 's melegen beszélém a' meleg szívű hallgatók előtt, valamit felőlök tudtam. Egyike megkért, hogy ezt önteném papirosra, hogy legalább másolatokban maradjon fenn emlékezete, 's itt teljesítem azt. Olvasóim gondolják hogy ezt nem olvassák, hanem a' gróf' vacsorája mellett hallják, 's digressióm mentve lesz.

Biharnak restauratiojára 1803. szeptemberben, a' generális is megjelene Nagy Váradon, 's engem Dienes testvér öcsémnek házánál lele *). Megjelent

---

*) Egy szót emlékének: szül. 1761. február 22dik. Biharnak 1784 óta előbb vice, majd fő notáriusa, 1803 óta 1811ig második viceispanja leve, 's megsajtván a' guta által, lemondta szolgálatjáról, 's consiliárius nevezettel tiszteltetett meg. Megholt Váradon, 1824. ápril. 30d. nő nélkül. 1808. követ vala a' pozsonyi dietán, 's megyéjében tapsolt szóló, mint egykor ott élt nagyatyánk Bossányi Ferencz.

ott státuum praesidens gróf Teleki Lajos exc. is, fiával, Józseffel. A' generális úgy akará, hogy míg Váradon mulat, tőle el ne maradjak, 's én, a' ki soha beszélgetésből többet mint tőle nem tanultam, igen is kész valék teljesíteni kívánságát. Vágytam, hogy szóljon ismét útazásai felől, de tartottam, hogy azt végre elúnja, vagy itt alkalmatlannak találhatná.

Ezen kétségeskedésimben legjobbnak látám megkérni gróf Teleki Józsefet, hogy azon pillanatban, midőn leülünk a' vacsorához, kezdené a' beszédet Vayval, útazási felől, nehogy más tárgy által megelőztessünk. A' gróf örömmel ígéré azt, de nem teljesítette. Rettegvén hogy más tárgy kezdetik, én szólalék meg, 's Telekitől kérdém, melly esztendőben látá Angliát. — „Angliát?” mondá a' generális, meg nem sejtven fortélyomat; 's olly hallgatók közt, mint a' tudományokat szerető cancellárius és gróf Teleki Lajos, nagy bosszúságára másoknak, az egész vacsorán végig, Anglia 's Franciaország felől folyt a' beszéd; 's én, a' ki mindig raktam a' fát a' talán hamvadzani kezdő tűzre, nem gondolék vele, hogy a' beszélni is, enni is szerető generális éhen fog felkelni.

Midőn mi két Teleki Józsefek, én és a' sógorom (a' koronaőr' fia, guberniális consiliárius, a' Lajos' Sophie leányának férje) Londonban Herschel-nél és az instrumentumok' csinálásáról elhíresedett

Ramsdennél, magunkat felvezettetének, megértvém egyike és másika, hogy magyarok vagyunk, első kérdések az vala, ha ismerünk-e egy báró Vay ingénieur - kapitányt, mondá a' gróf; 's hallván, hogy nem csak ismerjük, hanem vele atyafiságban is állunk, nincs az a' neme a' szívességnék, melyet erántunk teljesíteni készek nem valának. Vay Ramsdent nem az által kötelezé le, hogy tőle sokat vásárolt, hanem azzal inkább, 's azt Ramsden maga hirdeté, hogy Vay ada neki problémákat új szerek' feltalálására, 's a' világszerte ismeretes művészt algebrai számolgatásiban segítgette. Így történheték, és így történt, hogy Vay olly portékákat hozza hozzá, melyeket a' Ramsdené sem bír. A' göttingiaiak Zsolczáról (Borsodban) kértek egy illy szert kölesön 1793., hogy valamelly experimentumot tehessenek, és azt Vaynak ismét visszaküldötték. — Midőn Vay másod ízben hagyá el Londont, 's a' Klostock' látásaért, kit az angolok mind poetai érdemei, mind egyszerre antigallicánussá változott gondolkozása miatt annyira tisztelének, Hamburgnak vevé útját, 's onnan Göttingába méne le; az akkor ott tanuló két királyfi, tudván miket hoz hazájokból, őtet, és az ő kedvéért az egész professori kart, ebédre hívá meg. Ebéd után kérdést tévének, ha nem lehetne-e látniok, a' mit Vay Ramsdentől hoz. A' Londonból hozott hintó tehát előállá a' tömött magazinnal. Egy más ebédnél kérdés téteték, ha ezek

közzül nem engedne-e által a' göttingaiaknak némely darabot. — Hazánk csonkaság nélkül bírja a' kincset.

Vay tudta, hogy nincs neme a' tudományoknak, melly tekintetet és tanulást nem érdemlene; de azt is tudta, hogy jót csak attól várhatni, a' ki el nem szórja erejét, 's körültekint ugyan az egész nagy mezőn, de egynek fekszik. A' mi által használni akara, a' mathesis volt, és a' gazdaság' tudományai A' szépmesterségekre nem terjedének ki gondjai; sőt midőn azt vitatgatá, hogy fonák dolog festésen 's faragásokon gondoskodni, míg jól épült házaink nincsenek, kénytelenek valánk emlékeztetni, hogy az úgy nevezett solidus tudományoknak a' poesis és társai készítenek utat. Ő tehát Londonban a' gazdaságot, Párizsban a' chemiát tanulta, 's azokkal társalkodék leginkább, a' kik e' kétőben voltak nagyok. Erszénye kész vala minden áldozatot tenni, 's ezzel ollykor tiltott lakatokat vert le; mert a' tudományok' kincseihez az egész emberiségnek van jusa, 's az nem feltalálójáé. Landsdownnál heteket tölte falusi jószágában, hogy lássa is a' mit a' mesterektől hallott. Banksnek szoros barátságát nyerte meg. Londoni elsőbb útjával nem csak a' fonószer' modelét hozta ki, hanem órákat, pisztolyokat, kardokat, apróbb és nagyobb késeket, ekét, kapáló boronát, kerti és mezei vetőménymagokat, 's ezeknek nagy részét mahagóni

gerendákból összerakott ferslágokban, minthogy a' betűt tisztelő ország' törvényei szerint, a' fától vámot fizetni kelle, de a' ferslágtól nem kelle; 's ezek Fiuménál rakatának ki a' hajóból. A' hétszáz forint árú magok kicsiráztanak a' tengeri hosszú út alatt, vagy míg Fiuméből Pestre tétetének által; azok most báldog szelenczékben hezatának meg, 's tengelyen. Kevés haszna lett az ekéknek is. Jelen valék, midőn béresei legelsőbbben szántának az angol ekén, 's zúgolódva. Ezt két ökör vonta, a' szokottakat hat. Vay előttem veré széllel az ekét, 's ismét összeraká, 's a' béres' panasza megszűnt. Az ökörnek könnyebb, mondá ez, de az én karomnak nehezebb. És minthogy a' béres nem az ökör' könnyebbségét nézi, hanem a' magáét, mind ezek végre is haszontalan próbákka levének.

Vay Patakon tanult, egy időben velem. Elszökött az iskolából, mert praeceptora Celláriussal kintzotta. Visszahozák. A' mathesis miatt el nem szökött. 1776. Bécsbe ment, a' leimgrúbeni akademiába. Eszt. múlva meglátogatám. Egyik tanítója, rojtos karddal és kalappal, a' grádicson talált. Csizmát látván lábaimon, midőn a' németek czipőben jártak, szóba erede velem, 's elbeszélé, melly álmélkodásra ragadtatának ők, midőn a' kit keresek, kezeik alá jutott, 's exáment ada itt. Ezt viszont én mondám el Vaynak, kertjekben. Gyanítám, monda, hogy velem valamennyire meg valának elé-

gedve; 's kérdésekre, hogy ezt hol tanultam, kevélykedve honommal azt felelém, hogy a' Bernoulli' tanítványától és Patakon. Ez Szilágyi Márton vala, a' debreczeni superintendens' fia. Vay soha sem felejté a' hol illet, hogy ő magyar.

Himlő által kisdéd korában elgyengült szemét Belgrád alatt az éjszakázások és erőltetett munka még inkább elgyengítették. A' bécsi orvosok nem merék biztatni. Így 1790. Párizsba utazott, 's Leopoldnak frankfurti koronázására jelent meg. Beteg szemét végre is kénytelen vala kivétetni.

Párizst előbbben 1786. látta, a' téli 's tavaszi holnapokban. Elkíséré XVI. Lajost Cherbourgba ő is, megtekinteni a' révet. Onnan lement Languedokba, a' csatornát szemlélni. Ekkor is látta Londont, 's Bécsbe 1788. júniusban ére vissza. 1792. dietai követje vala Borsodnak, 's 1796. a' szabolcsi felkölteket vezérlé, mint obersterek; tudva van, serge melly előmenetelt teve a' hadi gyakorlások' megtanulásában, 's kevés hetek alatt. 1805. generálissá neveztetett. Az ország' gyűlése rábízta a' 'Tisza' folyamatjának jobb intézetét.

Az asszonyi szerénység kevésbbé tűri a' kitélt, mint a' férfi nem, 's a' hasonlíthatatlan felől szólani tiszteletem tilt. Atyjának testvére fő-vadászmester a' bádeni nagyherczegségben, mint nálunk az illynemű foglalatosságokról elnevezett ország' nagyjai, 's báró Adelsheim Johanna azon

udvarnál neveltetett, hol az orosz császárné, svéd és bajor királynék. Két gyermekeket, Miklóst és Lajost, maga ez a' nagy lelkű, 's érzésiben és nyelvében egészen magyarra vált asszony nevelte, 's a' Patakon, Heidelbergben, és Pestalozzinál tanult Szilvási Szabó János úr.

A' septemvir Vay József' idősb fia, József, hét esztendőt töltött Göttingában, Angliában, Franciaországban, 's egy gyilkos inhideg előtt, Párizsban, a' hon' nagy reményeit. Banks a' fiatal embert nem tartá érdemetlennek szoros barátságára; Campe pedig, Hamburgban, nem áttallá hirdetni, hogy az az ifjak' nagy ideálja, kit ő írásiban feste, Vay József.

Generális Vay nincs többé. Május 11d. 1824. Pesten hala el. Született 1756. septemb. 6d., Ábrahám atyától és Czegei gróf Vas anyától. Nemesb gondolkozású, nemesb érzésű halandó kevés volt, kevés lesz.

Ezen hosszú episódionom után, de a' melyet olvasóim nem igen fogtak elűnni, ha az, a' mit beszélék, Erdélyi Leveleim közzé nem tartozik is, kísértetbe jövök egy más magyart ismertetni meg velek, ki fényt nem keres, de fényt terjeszte.

Pallásthy Márton, házi tanítványa a' piarista Koppi Károlynak, hervadozó ifjúságában letette szolgálatját a' cancellaria mellett, de Bécsben lakott, mind mivel ott orvosait válogathatá, mind barátjaiért, kiknek számokban a' nagy Széchényit és a' nagy Pászthoryt is látta. A' nyári hónapokban olykor tudós utazásokat teve. Svieten, az ifjabb, tudományok' ministere II. József alatt, ismerte fejét 's lelkét, 's felhatalmazá, hogy Németországban a' nevezeteseb embereket igyekezzék az austriai monarchiának megszerezni. Pallásthy Jénában E...t, Göttingában Hissmannnt, az erdélyi születésűt, erre megnyerte. Hissmann megholt, minekelőtte útnak indulhatott; E... pedig megváltoztatá szándékát, azért, a' mit beszélni fogok.

E... késett jelentést tenni a' weimári herczegnél, kinek szolgálatjában állott, 's a' szándék hírbe ment. A' herczeg megtevé a' rendelést, hogy Jénában várják ebédre, 's meghívátá a' professorokat. E... meg vala zavarodva. Az ebéd' vége felé a' herczeg kérdést teve, ha való-e a' hír, hogy Bécsbe szándékozik. Ez vallást teve, 's jelenté, hogy épen esedezni akara már eleresztetéséért. A' herczeg tudni akará, melly fizetés mellett? Elmondá az alkudott pénzt, és a' mellett a' consiliáriusi titulust. Professor úr, mondá a' herczeg, az én erszényem nem mérkezhetik össze a' császáréval; da tudja az úr, hogy valamint az én gyermekeim

volnának, ha meghalnék, az úrei, úgy ha az úr meghalna; az úr' gyermekei volnának az enyéim; a' consiliariusi titulust én is megadom az úrnak, 's megjavítom fizetését; kérem az urat, maradjon veszteg! E... sirva szólala meg, 's ígéretet teve, hogy őtet a' herczegnek ezen kegyessége után semmi tekintetek nem vonhatják máshova. A' következtetéseket megtenni olvasóimra hagyom.

VII. LEVÉL.

Útam a' Florindájáról, deák és magyar verselgetéseiről, 's nem egynemű hamiskodásairól, jól és nem jól híres gróf Lázár János' egykori lakja Gyalakuta mellett méne; tovább keresztül Szent-Györgyön. Itt azt tanulám, hogy a' szőlőkertet mint lehet megbélyegezni; mert azt nem kell talán. — Urának emberei kivagdaltaták a' tőkéket, hogy neve két első betűinek vonásaiban ültethessenek újakat. A' monogramm messzére kitűnik a' domb' oldalából, 's az útas tudja, kit irigyelhet.

Temető kápolna van itt is az egyik hegymasságú domb' tetőjén. Tetszik a' gondolat; ott nem könnyen fognak háborgatni a' szent ereklyék, 's a' maradék kevélykedve tekint fel az egész nemzet által tisztelt ősére, 's annak lelke, mint egy intő tuteláris génius, emlékezteti unokáit, hogy viszont ő is kevélykedni óhajt benne. Szerencse a' nemzetre, mikor az intés értetik; mert az szereti tisztelni a' jókat.

Ebédre a' lóczi fogadóban pihenénk meg. Tornynos folyosócskáján fogánk ülni. Gazdasszonyunk

sürge forga, kalaposan, kised karimával, mint a' Tyról' és Schweitz' asszonyai 's leányai. Ennek beszéde még éneklőbb vala mint minden más erdélyieké a' kiket eddig hallék; az annyira csapkodja, köznépnél, uraságoknál, füleimet, hogy csodálkozásomat elrejtteni dolgot ád; kótázni lehetne utánok. Illy éneklő beszéd folyt a' Báróczi' ajakiról is, 's ő honjának fél recitativjét Bécsben, anyai magyarországi magyar között, el nem tudá felejtteni.

Kérdésünkre, beljebb Erdélyben, egy szeke-res ezt felelé: Doczkát viszünk Medgyesre. Az első és utolsó e a' szóban olly palóczosan ejteték, mint a' mellyet a' túladunai ajak a' ked szóban hallat, 's a' közbülső egy tertiával mélyebb hangú, mint két szomszédja.

Belé ereszkedvén a' nyelvet illető dolgokba, engedő elődbe tennem tapasztalásimat.

Mart és Part különböznek jelentésökben. A' mart meredek oldalu magasság, mint a' folyamok' szélei: a' part dombos hely, meredekség nélkül.

Nagy garral; nagy göggel. Hallani a' szebb társaságokban is.

Reg, Eak, folyó szók a' székelyeknél. A' reg úgy jegyzi a' reggelt, mint a' nappalt és éjjelt a' nap és éj; 's az esk gyökérszó, nem esonkált.

Arcz, in statu absoluto: in constructo arcza; nem arczája. És hogy Erdélynek 's a' fél Magyarországnak van igaza, mutatják ezek: arczra borulni, arczon csapni, mellyet senki sem mond így: arczára borúlok előtted, arczán csapni. A' túlادunai arcza cselekvé, hogy ez között és az orca között meghomályosodék a' különbség, 's a' gondatlan a' kettőt cserélgeti.

Pózsár, ponty, diminutumával pontyka, (carpio). Nálunk potyka.

Séta; egy éltes, és egyedül magyarul tudó grófné' szájából, ki bizonyosan nem tudta hogy vagynak szógyártók. Gyökere a' sétálás szónak, 's annak jelentésében.

Pásmás eső; csapatonként jövő. A' szót a' fonók' lexicon adata.

Megnyivvasztani; fojtogatva ölni.

Kimenült, kimarjúlt; kifecszamodott.

Czibikélni; csöszögni, nehezen menni, löködve.

Nékelészteti magát; piperézi.

Zábé; kapufélfa.

Langymatag; félmeleg, langy.

Vizegenyes; vizenyős.

Kisdég; kised.

Szederjes; sötétkék, francziakék.

Katárga; góré, kukuricza kas.

Borostyán; orgona-, vagy szelencze-fa.

Hollunder; botanikai neve syrinx. 'S a' fejer virágú Erdélyben közönséges.

Folnagy; villicus; oláhul folnozs. Így neveztetnek a' magyar nyelvü szász falukban a' falusi - bírák; szászul Hann. Falu nagyja.

Erősen meleg van; erősen haragszik; erősen hiszem; azaz nagyon. Így már Heltai is. De Homér is így:

Αη δε πατερος ευμεσσα —

Anyám édes; csak az ötödik esetben, 's csak az egyes számban; annyi, mintha az adjectivum előtt állana a' másiknak.

Elment lesz eddig; a' mint hiszem, eddig már elment; wird abgegangen seyn.

Mi, jó barátokúl, testvérekúl, erdélyiekúl; mi, kik jó barátok, testvérek, erdélyiek vagyunk.

A' volna kétszeri előfordultát a' maros-székiek hyperellipsissal így kerülik ki: Ha én itt nem legyek, te elestél volna; azaz, ha az nem történt volna, hogy én itt legyek, te most elesél.

Legény, be nagy dolog! mondá kalapos asszony egy másiknak, 's én elakadék a' szón, mert közel hozzájok semmi legény nem állott. A' legény e' földön suspirii vox, mint a' románok' nyelvében az Egek!

A' nemes születésű, de nem fényes sorsu asszony e' földön ifjasszony, ha Hecuba is. A' mi ennél még több Tejns Asszony; pleno titulo Tekintetes. A' székely, ha feleségét keresik, 's ez, ha férjét, 's ez vagy az nincs a' háznál, így adja feleletét: „A' nömös ömbör, a' nömös asszony nincs itthon.” — Nevetséges, kétségen kívül; de ne nevéssünk, mert az az én grófom és grófném, 's az a' mein Herr és meine Frau szint úgy nevetségesek. Így a' német; nem a' francia, kitől az effélét, a' neki olly igen tulajdon simaság után, inkább várhatnánk. A' magyar pirúl oldalbordáját asszonyának vallani, bár ollykor nyög is alatta. — Verba valent usu, 's a' titulus — titulus.

Gaudent praenomine molles auriculae. Engedd dévajkodva rekesztenem be a' sóvány levelet. — II. József egyik útazása alatt egy csoport udvarlókat láta összegyűlni Erdély és a' Tisza közt. A' bajuszos, fűsűs magyarok közt vala egy bajusztalan, felpomádézott, felpúderezett, igen igen alázatos uraság is, térdig érő mentében, bokkancsban. A' császár tudni akará neveiket, 's ez magán kezdé a' nomenclálást. „Hofrath . . .” mondá alázatos görbedezéssel. Und was machen Sie hier? kérdé a' császár, úgy híven, hogy dicasterium mellett szolgál, 's köz dologban forog itt. Ez, elveresedve mint a' rák, alig lele szót, kimondani, hogy

neki állandó lakása a' szép város. — „U-úgy?”
mondá hosszan elnyújtott hanggal a' lelkes fejede-
lem; 's a' Hofrath meg nem felelve, mi istenek'
csodája az, hogy a' császár a' görbe fűtőkhöz
fordúla el, 's vele nem azóla többé.

VIII. LEVÉL.

Elértem óhajtasim' fő czéljához, édes barátom, 's e' levelemet Oláh - Andrásfalváról vészed, gróf Gyulai Ferencznétől. Napjaim itt azokhoz hasonlítanak, melyeket egy májusi november hoz az augustus' forrasztó hősége 's a' september' perzselő derei után, hogy Psyche ismét feléled aludni kezdett őszi-tavaszi' altából, 's bujálkodva röpkedi körül az őszi-tavaszi' ibolyáit. Hanyatló korom, melyben poltolé-
kot reménylettem találni életemnek kétezer három-
száz nyolczvanhét napi csorbájáért, nem érez egyéb kedvetlenséget, mint hogy az epistolográphal én is elmondhatom:

Mon coeur est étonné de se voir sans désirs *)! de itt panaszomnak vége. Ittam a' Létke' vizét; felejtve vagynak szenvedéseim, de úgy, hogy örömeim felejtve nincsenek, sőt ezeket, egy tündéri csodatét által újra felvívítva, szemlélem.

Tizenkét éve múla el, és még több, mióta én a' grófnét nem láttam, 's tizenhat, hogy csak har-

---

*) Elrémül e' fa szív, hogy már nincs semmi vágya!

mad napig láttam, gyermekeit soha nem, Lottin kívül, ki engem még gyenge gyermek, levelei által barátságába fogadott. Erdélybe azért jövök, hogy a' grófnét lássam; azért hozám ide Zsenit, hogy ő lássa, a' kihez, hogy egykor hasonlítson, óhajtottam. Visszatehetni reménylettem magamat életemnek azon mosolygó aranykorába, mellyben Théréz, az eggyetlen, mellyben a' Grófné, 's tiszteletes szerencsétlen testvére, két három jó ember, és ezekkel én, magunkat a' Török Lajos' és Rógen-dorff Aloysia' gyermekeinek, barátjainak, társainak érzünk; 's reményem teljesedve van, 's fenntebb, mint a' mit magának igérni mére.

Carolina és Zseni elválhatatlanok, 's a' gyermek itt Lottié, nem enyém. Ágya mellett hál kisanynak, mellette ül asztalnál, az idegenek meg nem sejtik hogy enyém, 's én felejttem hogy atyja vagyok. Ne piríts; az igazán boldog, a' ki részeg örömeiben. —

'S egy nevezetes férfiú, kivel Kassán együtt éltem azon boldog szakot, osztozik örömimben, de ő félig már elhalva: helytartói tanácsos Puky László úr. Az a' tüzes, lángoló, szikrázó ember, kinek ötet Te is mindig ismerted; az, a' ki nem gondolatokban akadt el, de a' ki soha sem találta elég időt kifercsegtetni gondolatjait; elsülyedve, némán ül körünkben, 's a' fel-fellobbant tűz, és az is hidegen, mutatja, hogy végső elalváshoz közelít.

Borzadozok elváltozásán. Egy nap' összeakadék vele a' kertben; meleg szívvel jött felém a' mint megpillanta, 's elnémúlt. Kifogyasztám minden erőmet, hogy lelkét felderíthessem; emlékeztetém gyermekeire, barátinkra, elholt szép feleségére; de mind haszontalan. Ellágyúlt, 's szeretettel, midőn feleségét hoztam elő; lyányom írja, mondá, hogy holt híremet hallá, 's azt felelém neki, hogy magam írom meg, ha meghalok; 's e' szóval elhagyott. — Egy meghasadt, egykor kedves szavú harang!

Tizenhárom küküllő - vármegyei szász falu, még a' bruckentháli időkben, hasonlónak akará magát tétetni a' szász-széki falukhoz. A' fejedelmek donatiói 's a' Sacrum Diploma Leopoldi, Erdélynek Magna Chartája, ellent állának óhajtaiknak, 's a' földes uraságok győzének a' perben. A' határok articulariter (proportionalis per által) fel valónak osztva; de a' gyúlasztgatni szeretők nem nyughatának: urbáriumi panaszokkal vegyíteték össze keresetek. Puky, az ismeretes kemény urbarialista, mint királyi biztos küldeték be Erdélybe Budáról. Itt mindent elrettente a' név, de a' rettenés hamar eltűnt: Puky itt is igaz bírónak ismerteték, 's annak, ki azon tartalék által, hogy igazságtalannak ismertetik ha igazságtalan nem lesz, magát megtántorítani nem engedé. Ő megholt (Kolozsvártt 1816. Sept. 10-d.), 's a' munka' végrehajtása olly

férőura bizatott, kinek lelkéhez mind a' két fél egyaránt bizhatott, akkor hanyad-vármegyei főbíró, majd főispán, tovább guberniális conailiárius, most referendárius Szilvási Nopcsa Elek úrra.

A' grófné — hogy magamat nála el ne unjam, mondá mosolygó csipősséggel — elküldé a' grammaticus Dr. Gyarmathi Sámuel, és az udvarhelyi plebania' administrátora, később esperest és kanonok Zombori József urakért. Az elsőbb jött: a' másikat plebanusának, Vizi Ferencz úrnak, ki az Erdély' jezsuitái közt utolsónak maradott, haldoklása tilalmazá általjóni hozzánk. Ezt én nem csak mint nyelvünk' barátját, hanem úgy is, mint felemelkedett lelkű, tiszteletre nagyon méltó papot, óhajtam láthatni. Egy kötet prédikáziói jelentek meg nyomtatásban, 's azokat református és unitárius deákok szelvében megtanulják, mondogatják, a' mi dicséretére válik mind a' derék ifjaknak, mind lelkes tanítóiknak; de kinek válhatna inkább dicséretére, mint magának a' szeretetre méltó írónak? Így terjed a' jó, bár igen halkkal, 's éreztetti, hogy gyorsan is terjedhetne, ha a' jók magát a' jót akarnák, és nem egyebet a' jó' színe alatt; 's ha azt igazán és jól akarnák. Nagy veszteségemnek fogom mindig nézni, hogy a' lelkes embert nem láthattam, meg nem ülelhettem, barátságát meg nem nyerhettem.

Dr. Gyarmathi úr nem úzi többé, a' mit mind a' külföldön, mind ide haza sok ideig, nagy tűzzel és nem kevésb munkával, úze: a' grammaticai nagy kicsinységeket; azok helyett most a' botanica foglalta el egészen. Itt is, valamikor lehetett az eső miatt, ellopóskodott társaságunkból, 's nagy örömmel tére vissza herbáriumának új kincseivel. Etymologiai Lexiconát Bécsben épen akkor nyomták. Annak kedvéért XXXV. lexiconokat forgata végig. Nem ért a' dologhoz, a' ki ezen apró gondokat haszontalanságnak nézi: de viszont az Adlungok tévednek meg, midőn ők akarnak lenni a' mi mestereink, 's kedvek-telve lövellik ránk vilámjaikat; mert az *aesthetica* és a' *grammatica* két egészen különböző táj, 's a' mi az egyikben vétkes, nem mindig vétkes a' másokban. Hogy a' kalászszedők itt lelnek munkát, azt előre lehet látni; ez a' sorsa minden igyekezetnek, melly első a' maga nemében. Erre itt mingyárt egy kised bizonyosság:

Pelly; francziául *couleur de bai*.

Zsufa-fakó; francziául: *couleur de soupe*.

Mint borzsufa, németül *Weinsuppe*.

A' fakó elébb falbkó volt, a' német *falb* után.

Tézsla; németül *Deichsel*. A' még akkor vastag s-t, 's nem ájt, hanem éjt szerető sváb a' szót téjselnek, tézslnek mondá, a' hogy a' meistert mondá mej-

sternek, honnan Mester leve nálunk;
's a' tézslból tézsla leve.

Hörcsök; tótúl hrcsek.

Hebehurgya; francziául hurluberlu.

Gyér, ritka; francziául guère.

Bitó; francziaúl bitton.

Bojtár; görögül bóter.

Elme: olaszúl álma (lelek).

Fekély; németül Fleckel.

Tengely; németül Stängel.

Furfang; olaszúl forfante.

Kapcz, meredek tető; tótúl kopecz.

Kaczagán; francziául casaquin.

Léha; tótúl licha.

Pálya-posztó (vastag gyásznak); boy.

Pohos (hasas); a' német után Bauch.

Tüstént; olaszúl tosto.

Csödör; németül Zelter.

Czáfolni; németül bezweifeln.

Súgár (az ostor' végén); tótúl smigár.

A' szüntelen ömlő esők után vidámabb napok jöttek elő, 's látni akaránk, indulhatunk-e a' sarak miatt, mert a' grófné menni vágyott Zaránd és Hunyad-vármegyei jószágaiha, mi Szeben felé. Döbrentei egy könnyű kolbász szekeren 's hat erős lovan Fejéregyházára vive ki magával; 's mint a' bárka' galambja, estvére meghozánk a' zöldelő ágat.

Sárd mellett derülni kezd a' vidék, 's szemeim előtt szép, de keskeny és rövid sík terjedez, 's zsákfenekében úgy látatá a' segesvári dombot, mintha Kis-Bún, Fejéregyháza, és Segesvár, együtt tennének egy várost. Jobbra, balra, szép bérczű erdős hegyek vonódtanak el, 's a' kisbúni és fejéregyházi kastélyok, 's Kis-Bún a' felnyesett öreg fenyvek a' kertben, életet adnak a' vidéknek, és díszít. Bún még élének nekem Bethlen János és Miklós cancelláriusok, 's ennek nevelője Apáczai Csere János; az a' tiszteletes, az az áldott magyar, ki hamarabb kezdé tanítani a' hon' nyelvén a' fenntebb tudományokat, mint Thomásius a' németeknél; ez 1694: Apáczai - Csere 1653. 'S hol maradánk mi a' németek megett e' részben, mivel gazdag földünk parlagon hagyatott!

Fejéregyháza síkon fekszik a' szökülni látszó rét' szélén, mellyen keresztül csapong a' kártékony Küküllő (Cicellus, vagy Cucullus). Két strázsára rendelt gyermek megnyitá előttünk a' falu' vesszőből font kapuját (oláhul v ranyicze), 's be is tévé utánunk. Egy kiszegzett veres tábla inté az útasokat, szünnének meg itt pipázni; egy kisebb, a' telek' kapufélfáján, jelenté nekik, hogy Ókrész Balázs esküdt ember itt lakik. Balra, a' hegy' oldalán, gondos mívelésű holdakat 's a' vadas' kerítését látánk. Túl a' pusztulásának indúlt templomon, 's annak tő szomszédjában, agg tölgyek mutogaták

gazdag lombú fejeiket; az útas a' vén épületet kertiromnak vehetné. A' gloriette, lapos fedelével, messzére fejerlett az alatta elmenő országút' szélén; a' kőmívesek akkor végzék munkájokat rajta. Két nagy szépségű ló, melly most tanúla szekeret vonni, összetépdelé hámjait, 's a' kert' legényei azaladának, kiszabadítani bajokból. Készen állott előttem a' szép tábla; bizvást lehetett volna festeni, 's minden változtatás nélkül.

A' kastélyt fedve tartják a' bolyas tölgyek és a' lakosok' házai. De most útam behajlék a' templom' szöglete mellett, 's az feltűne szemem előtt, gazdasági sok épületeivel 's a' kert' üvegházaival. Ostrom ellen vala építve. — A' hely' urát, gróf Haller Jánost, nem találánk: igen néhány napok múlva.

Le! le! kiáltám, kitekintvén az ablakon, 's megpillantván a' tót, a' kastély és a' gloriette, 's a' századokat élt tölgyek és a' gyümölcsös között, 's túl a' tó' tükren tíz vagy tizenkét obeliszkekké-nyírt fenyőt a' gloriette körül, 's a' királyi hattyót a' tó' tükren.

Vezetőnk az udvaron végig vive egy kerek patá-
lótához, melly velem, midőn grádicsain felleptem, nem várata egyebet egy egészen elhagyott üres patolánál. De melly meglepetés! a' Hallerek' pantheonjában látám magamat. Magas falai a' párkányozatig fekete márványként bemázolva; fejezet,

lábazat, arany; arany az ér is a' fekete márványban. A' balusztrád megől Hallerek pillantanak alá. Tömött sokaság! Ez pánczélba öltözve 's zászlóval; amaz spanyol öltözetben; itt egy lovagpállástban; ott két pap, hihetőleg a' Loyola' barettjével, 's ezek között aranyfonalu mentében, dolmányban egy Haller, talán a' gubernátor, púderes, fodorított hajjal, 's bajusz nélkül. Némellyik felett arabiai számok, a' familia' könyvének, hol a' Hallerek festve vannak, lapjaira mutatván.

A' Haller-ház a' XIdik század olta ismeretes. Péter nürnbergi patrícius jöve által a' magyar földre 1551., biztosa a' Ferdinánd' sergeinek, és kir. tanácsos. Tovább consul leve a' szászok között, 's 1553. ajándékban vevé Fejéregyház és Longodár helységeket 's balázstelki birtokát. Izabella megerősíté méltóságáiban, birtokiban. Megholt Szébenben 1570. decemb. 12d.

Az összezeavart régi izlés és új izlés, az épületben és kertben, harmoniában áll a' régi és új Hallereket mutató házzal, 's azt és ezt egy izlésre vonni vétek volna.

Dél után kevés pillantatra megjelenénk elébb Kis-Búnon, azután Nagy-Búnon, ott gróf Bethlen Sándor, itt Gergely uraknál, Lajosnak fiánál. A' két házban hemzsegték a' gyermekek 's gond van nevelésekre. Gyönyörű ház, mondám, míg sok más látója ezt fogja mondani: Rettenetes! 'S hány

példa mutatá, hogy az rettenetes, a' hol egy vala! Gaudebis minus, et minus dolebis: Gaudebis magis, et magis dolebis. Az boldog, a' ki nyugtan veszi a' mi van, 's túl emelkedhetik bajain; mert bajt gazdagnak és szegénynek; nagynak és kicsinynek, egyaránt ada az igazságtalannak 'szidalmazott bölcs és igaz Pepromene, 's nem egyformán, de egy mértékben. Az én Theodiczeai hitem ezt tanítja, az én életem ezt bizonyítja.

IX. LEVÉL.

Segesvár szabad királyi város félórányi távolban fekszik Fejéregyházához. Ez az első szász hely, mellyet láték. A' nagy utcán, nem sikátoron, gróf Vas és Gyulai, kik az én szekereimre ülének, míg Döbrentei és én a' Vasén, elakadának a' pocsolyában; ökröknek kelle előállani hogy a' szekér kirántassék. Melly panaszt hallanánk, melly lármát, melly vádakat, ha ez Debreczenben történt volna egy szász' szekerével, és a' nagy utcán! — Körültekinténk a' várost, 's prof. Binder úr szíves vala, láttatni velünk az iskolát, a' templomot, és saját számos könyveit. Az iskola' 's templom' dombjára egy meredek, egyenes, száz kilenczvenhárom lépcsőű fedett grádics viszen; mocskos, mint egykor az olaszországiak! A' Szent-Miklós' temploma Luthernek születése' évében (1483.) készült; nagy, de benne nincs mit látni. Oltártábláján az Idvezítő a' kertben; Stock András szebeni szásztól, 1788. Az iskola 1792. kele, 's új ízlés szerint. Homlokfalát, a' szokott medenczék helyett, a' két

sphaera ékesíti, és Segesvár méltán dicsekszik, hogy ezek itt készültek.

Hétivásár vala, 's elindulék az adók' vevők' sokasága közt; hogy hallhassam a' szász-ajak' vad dialectjét, hogy láthassam öltözeiteket, arczaikat. Láttam őket, 's egy arczt sem óhajtottam még egyszer meglátni. Nem való, hogy a' szász, ha meghaladja a' hatvant, szakállt eresztetni tartozik; de való, hogy némellyike nevel azt, 's e' sokaságban is vala egy, de nem több mint egy, ki azt horda. A' fél német, fél magyar, fél zsidó, és sem nem zsidó, sem nem német, sem nem magyar, különös érzést támaszta bennem. Egy étes asszony prémes sipakban, prémetlen fekete pallástban, egymást érő perpendiculáris apró redőkkel járkála a' tolongók közt. Gyönyörű neme az öltözködésnek, 's csodálni lehet, hogy a' Journal de Modes' kiadói még szokásba nem vétették.

Most két togátus méne el előttünk, fekete talárisban, fehér-érez kapcsokkal, mellyre fekete pallástot vetének. A' pallást, mint hajdan a' debreczenieké. Olly négyszögű posztószelet függé alá hátok' közepéig; de a' debreczeni, még 1770 körül is, zöld vala, nem mint a' taláris, fekete. Haja a' két deáknak nyitott, szinte a' bőrig, 's magas háromszögű derelye kalapot, mint a' melly e' kópász főket fedé, lehetetlen látni, lehetetlen képzelni. A' reformátio' századára emlékeztető pallást,

mellyet a' két protestáns monachus balján vete által, hogy járásában gátlására ne legyen, 's az a' fekete taláris tunica, a' lapos övvel; a' Napoleon' hábordóra emlékeztető nyírt fej és a' rettenetes kalap; az a' szerzetes ruha és a' délczeg, szinte pajkos lépdélések, olly ellenkezésben állának egymással, hogy az idegen nem értheti, minek véltje mind azt. Valamelly reform. collégium' kiküldöttjeinek nézém őket, kiknek kedvek jött, parádájokban láttatni magokat a' szász helyen. De Erdélyben Luther is uniformázza novitiusait, a' mit Magyarország és a' külföldön nem téssen. 'S bár itt se! mert minek az?

A' templom' dombja valaha erősítve volt. Innen mutattatám ki magamnak, merre Nagy-Szőlös, két órányira Segesvártól, hol Kemény az Apafit védő Kuczuk basa ellen, segítve a' németek által, megütközék. Még áll emléke, hol eltaposva találák testét, de besippadva, félre dőlve, 's az írás el-mállott.

Kevés órák múlva elterüle előttünk a' azép sik, mellyen Szent-Erzsébet, a' maga két tornyú templomával és cserépfedelű házaival, kevélyen fekszik. Apafinak kastélya az ezzel összeragaadt Ebesfalván áll. Bernemisza Anna már érze a' születés' fájdalmait, midőn a' csauz jöve, hogy a' basa' sátorában fejedelemmé tétessék, a' hogy a' proféta kené azt királynak, ki atyja' szamarait fel nem

tudá találni. Apafi érzi hogy ő nem igazgatásra született, 's vonogatta magát; de vitték. Még nem érének ki a' határból, midőn hozá a' hírt a' nyargaló cseléd, hogy fia született. — Kastélyának nyoma sincs többé.

Hagág, ifjabb fia III. Leo arméniai királynak, fellázada Oxin bátyja ellen, 's segélyére szólítá szomszédit, a' törököket és perszákat. A' segélők itt is megtevék a' mit szoktak: feloszták birtokát, magát megöleék. Népe elszélede, 's három-ezer háznép Moldvában telepedett meg, és Lengyelországban. Most Moldvát is el kelle hagyniok, mert a' török 1672. oda csapott, 's Apafi befogadá. Tulajdon birákat engede nekik, de alája veté a' helybeli előljáróknak. I. Leopold a' helyet egészen nekik hagyá, 's Szamos-Újvár és Szent-Erzsébet, más nevével Erzsébetváros, elébb mező-, tovább szab. kir. városokká lettenek. A' nép gyarapodik, mert kereskedést űz, 's érdemli szerencsáját, mert a' nemzet' nyelvét, öltözetét, szokását szereti, 's magát a' Magyarföldön idegennek nem nézi, idegennek nem nézeti.

Ide jövételek előtt Eutychesnek követék tanításait, de Oxendius Verziersky társok, ki tizen-négy esztendeig lakott Rómában, visszavezeté az anyaszentegyház' kebelébe, mellynek olly buzgó gyermekei, hogy még buzgóbb senki nem lehet.

Miséjek örmény nyelven olvastatik, mint az egyesült oroszoknál és oláhoknál a' magokén.

Almakereken, négyóránkra Segesvártól, Erzsébetvárostól balra, Apafi György fekszik, és Mihály, a' fejedelem. Ennek nincs koporsóköve, Györgynek van, elhintve cziprával. Annyi dicséreteit hallám ennek a' sok cziprának, hogy nem lehet kedvem megtekinteni.

Meggyes igen kieszen fekszik, körülfogva távolról emelkedő dombokkal és hegyekkel. Nem nagy, nem pompás; de magas kerítése 's régi alaku kapuja, 's azoknak emléke a' mik valaha itt történtek; két három kilovaglott tiszt, két három jól öltözött asszonyság, kik szekereink mellett kocsizának ki; szabadon lézengő katonák; egy két szerelmeske, a' boldog ifju' karjain; itt meg ott játszó gyermekcsoportok, kedves élet' képeivel tölték el lelkemet, midőn az igen forró nap' esti gőzében, crócusz-színű ég alatt, a' városhoz közelítünk. De szép csalódásom eltűnt, midőn bemenve a' kapun, a' minden eddig látott szabad királyi városoknak ezt a' miniatűrjét végig pillantám. Egy lakosa mutatá a' tornyot, hova a' Bátori Gábor' Prútusa és Cassziusa, Szilassy János és Nadányi Gergely, futottak volt, 's innen, ámbár őket Bethlen Gábor és a' rendek védék, 's tetteket nem kárhozták, leröpitetének. Itt vesze Gritti Lajos, nem védve, nem szánva senkitől. Reggel

két keze, délben két lába, estve feje csapátának el. Méltán lakolt; de így kannibálok büntetnek.

A' falusi szász kőházakban lakik, 's cseréppel fedettekben, 's azok hosszában fordítatnak udvaraikra, nem ki az utca felé, hogy egyik érje a' másikat. Gébelyfalaik német versekkel vagynak megjegyezve, 's bibliából szedett helyekkel, a' hogyan a' német nyelvűek máshol is régebben; mert a' szokás hanyatlík. Ily házakat Bécs és Pozsony körül a' falukban nem látni.

A' szász nem ismer földesúri hatalmat, mint a' mi jász, kún, és hajdú helyeink. Abból áll terhe, hogy adót fizet, hogy katonának viszik, hogy dézmáznak predikátoraiknak, kik között temérdek gazdagságúak találtatnak. Ők a' szászok' dézmájának többnyire három negyed részét veszik. Van egy, negyvenezer forint jövedelemmel; melly, ha talán fizetéséhez valamelly kamat járúl, kivált 1811 előtt, nem volt volna hihetetlen.

Itten tehát a' lelki pásztorság az az élet' neve, mellyben legbizonyosabb, legkönnyebb a' haladás. Ha a' meggazdagodott predikátor gondosan nevelé gyermekét, ezek mindenné lehetnek, domi satis nobiles. 'S ebben ugyan kár soha nincs, hiszen van, 's igen nagy; mert a' hol minden elő-mehet, ott minden előre fog törekedni; 's a' sok közül szerencsésebben eshetik a' választás, csak tisztán essék, ne a' személy', hanem a' köz jó'

tekintetéből. Csak hogy ez így van nálunk is, bár tetemes különbséggel; a' mit tagada ugyan Gergely barátunk; mert ő, mikor rá jött a' rossz kedv, szerette is, tudta is tagadni vagy állítani, sőt hinni, a' mit tagadni 's állítani, minden lár-más igazság-szeretete mellett, akart, és kívánt, és ohajtott: de a' mindennapi tapasztalás és a' tiszti kalendáriom tele olly nevekkal, miktől a' magyar fül iszonyodik, kiáltva kiáltanak.

Mi szép volna illy kőházakat láthatni mindenfelé a' Magyarföldön! Mert, dicséret és dicsőség az igazságnak, ezek még is csak szebbek mint a' bogárteknő vizkók Árokszállás körül. De ha óhajtanám-e mindenhol illyennek látni Erdélyt, hogy mindenhol illy házakat láthassak? Azt a' tisztas falusi szászok kívánni tőlem talán nem fogják, ha fajokat úgy szeretnék is, mint én a' magamét. Nem rosszul tette természet és történet, hogy különbö-zünk, és az az úgynevezett philosophus, ki mindent egyformává szeretne tenni, úgy nem tudja a' mit tudnia kellene, a' hogy erejével nem vete jól számot. Mindenkor elég, ha ott hasonlítunk, a' hol az szükséges, és ha egyikünk a' másika' kára nélkül áll. Debreczen' táján, a' zsíros-szájú magyaroknál, sok csinos, földből vert vagy vályogból rakott, náddal-fedett házat látunk a' vígan felszőkellett ákác' vagy boglyas eper' árnyékában, 's felelek érte, ebben több csínosságot találunk, mint

a' kőfalú 's cserép- vagy zsindelyfedelű gazdasz-
szonyoknál, itt vagy a' külföldön; sorsot sorshoz ha-
sonlítva. 'S az el nem folglalt utazó amazokban lel-
ket lát: azt itt látni, nekem legalább, szerencse
nem adatott. Ott egy magával nem gondoló, büszke,
szabad, szilaj nép lakik, 's egy jó szívű, nyájas,
beszédes, felmelegülhető: itt egy magába sugoro-
dott, könnyen élést és jó élést szerető, 's csak azt
óhajtó. Mi volna a' mi népünk, ha a' régi idők
neki a' kimívelődésre nyugalmat, az újabbak ahhoz
erőt adának vala! Ez a' könnyen élő nép a' ponthoz
közelebb állhat, 's mind az, a' mit nekik irigyleni
tudok, a' kőház és cserépfedél!

Bokros paripán ülni, melly mindenre meg-
hortyan a' mit eddig nem látott, felette alkalmatlan
portéka, azt mondja Yorick, 's idvezségesb intést
idegen földre menőnek adni nem igen lehet, mint
a' mit a' francia öreg tiszt ada neki a' maga pro
et contrájával. Annyi mindazáltal való marad örök-
kőn és örökké, hogy tulajdon arca úgy van min-
den népnek, bár elmés és tompa, 's jó és rossz,
nyájas és durva, a' magyar nép között is van, mint
minden személynek. — Belgrád körül II. József,
egy kisebb, de tüzes verekedés után lóra üle, 's
bejárja a' küzdés' helyét. Bizonyos távolra egy cso-
port gyalogot láta meg tűzők mellett, összeverve
bokáikat. Hozzájuk nyargala. Mit csináltok, le-
gények? kérdé, látván, hogy szalonájokat sűtik, 's

vigan vannak. Eszünk, iszunk, jó kedvünk van; felele egyik 's nyujtá báldog kulacsát a' bort nem ivó császárnak, e' szókkal: „Tessék, József uram!” — De hát szátokat mi lelé? hiszen feketék vagytok, mint az ördögök. — Nem vala sójek, 's puska porral hinték be szalonájokat 's kenyereket. — Vegyük a' legényt, ki csikorgó télben, maga elébe fordítja fűrtös gubáját, 's egy ingben, gatyában, hajtja lovait, 's mikor a' jószívű útas résztvéve kér di tőle, ha hidege van-e? Hideg biz', uram, oda ki! ugymond; mintha ő oda benn volna a' guba alatt; 's egyet fohászkodva, vagy víg kedvvel egyet mordulva — neki az is fohászkodás — tovább hajt. Az illy nép csak még is más mint a' melly minden baja mellett óbégat. — És osztán az a' szives beszédesség, az a' meleg ömledezés, az a' jámbor pajzánság, az a' szeretetre méltó vadság legényeinknél, mint öregeinknek tiszteletes komolysága. 'S hol az a' tiszteletes magistrátus, melly örömmel ne tekintse társának némelly Bihar vármegyei magyar helység' biráját? — Nem, ez nem vak önszeretet. Nem ott állunk a' hol lehetne és kellene, de teremtőnk ellen ugyan zúgolódni nincs okunk; 's ámbár uralkodók' dolgaihoz nem értek, úgy képzelem, nekik nem sok okaik vagynak azoknak örvendeni, a' kik nemzetök felől hidegen és alantan gondolkoznak, a' kik egyébbe vágynak válni, mint a' mivé őket a' születés tette.

'S ezen érzéseim mellett mit mondhatok a' falusi szász felől? mert a' városi felől itt nincsen szó. Azt, hogy valamint fajom felé vonzódom, viskóikhoz közelítvén, úgy érzem magamat visszatolva a' falusi szászoktól, midőn emlékezem, milyeknek tapasztalám őket a' cserépfedelű kőházakban. Szelindeken a' nápész fogadás, a' maga Hans-Michel képével, könnyedkén bánék velünk; kimondá hogy semmije nincs, 's ment. Szekereink' táskái nem voltanak üresen, 's az ő ebédje nélkül elleheténk; de a' nap' olvasztó hevében epedénk a' tejért. Kiküldénk tehát cselédinket, 's minthogy az elég ürügy vala beszédbe eredni a' kőház' lakóival, 's meglátni architecturájokat, bútorjaikat, telkeik' felosztását, 's velek összeismerkedni, magam is elindulék a' questára. Ahhoz egy tehetős gazdánál fogtam; legalább a' cifra ablakrostély olyannak gyanítatá. A' jászberényi, a' böszőrményi lakos, maga kék puszliában, kék nadrágában, báránybőr süvegével, örült volna hogy idegen embert lát, és, ha talán kérésemet nem teljesíthette volna is, bizonyosan megtevé vala e' kérdést: Hol lakása nagy jó urannak? Mi jóban fárad e' földön? Nincs-e otthon dolga, hogy ennyi földre csak azért jó, hogy lássa, mi itt mint vagyunk? 's egyik kérdés, egyik felelet biztos beszédet szöve vala közttem és ököztte. A' durczás szász laconicus feleletére méltóztatott; 's ámbár szólásom, öltözetem, beretvált ajakom nem gya-

nítaták vele hogy egy vérből nem származánk, elfordítá tőlem képét. Úgy hittem, összekoczkodott kedves oldalbordájával, ki tőle távolka üle, 's tovább menék. Épen így bánt velem a' második, harmadik, negyedik. Egy más helytt megállíték egy szászt a' mezőn, 's tudni akarám, mint hívják a' falut, mellyre mutattam. Nem felelt. Ismét megszólítottam egyet. Nem felelt. Szekereink a' predikátor' háza mellett menének el. Félre voná magát, mihelyt megpillanta. — A' kiknek ezeket beszélém, Erdélyben és itthol, épen nem álmélkodának; úgy járának ők is. — Olvasóm, ha oda jut, emlékezzék állításomra, 's szállaltassa meg őket, ha tudja.

Az angol Townson Debreczenre, a' francia fordítás szerint, lugubris epithétet ragasztott, 's nem ok nélkül; nem szeretnek nevetni: még benne az orientális kedvetlenség és komolyság. De nagyon hihető, Townson őket akkor látá, midőn templomból omlának ki. Vigatlanabb teremtest, mint ők ilyenkor, nem könnyen képzelek. Fellegetések azonban csak addig tart, míg a' férfiak a' keskeny gallérú kék köpönyeget vagy fűrös fekete gubát, az asszonyok a' rókaprémes mentét, a' lányok zsol-tárjokat 's bokrétájokat leteszik. Átesvén a' nagy dolgon, ifja, örege, kész mulatni az idegent, 's megkínálja azzal, a' mie van. És ha a' német akként kezdi velek a' szólást, mint én a' szelindeki

szászokkal, az a' komor ember, 's az a' bársony-
főkötős asszonyka, 's az a' piros pozsgás pártás és
pántlikás leány, még meg is édes-német-uram-ozzák
azon felül.

X. LEVÉL.

Nagy-Csúr mellett meglátánk a' szép fekvésű Szebent. Éjszokról délre hosszú lapály terül el itt, 's annak alig érezhető emelkedésén álla előttünk a' város. Túl rajta a' Karpát' magas csúcsai meredeztek kisdud távolban. Még messzéről látni hogy Szeben századok oltá hízik. Igazítva vala az út; jobbra balra gazdag gabonaholdak vonúltak el.

A' külvároson, balra az út mellett, egy temérdek hosszaságú alházban, árvák és katonagyermeknek neveltetnek. A' ház' talpköve 1770. mart. 25dik. tétetett le. Túl ezen fut a' szűk vizű Szeben, melly a' városnak nevet ada, vagy talán attól vett nevet.

Az estét járkálással tölténk, 's megjelenénk a' sétálóban, melly a' keleti kerítésen kívül vonúl el, keskenyen, de hosszan. Honi fák veszik árnyaik alá, és némelly külföldiek, 's két szökő kút ékesíti, mellynek egyedül azt vehetni hibául, hogy vize nincs. Az utolsó fák között elmés rajzolat után épült vácsoráló várja a' vendégeket, 's túl rajta magas

falaival emelkedik a' kaszárnya, 's neveli a' hely' szépségét.

Vacsoránk mellett, a' koronánál, tiszteket 's itt lakó, itt szolgáló uraságokat találánk, 's nagy számban. Barna arcú muzsikások gyönyörködteték a' mi Lavotánk' darabjaival, mellyek szívet ragadnak, és a' hajdani idők' keservesével, melly szívet nem kevésbbé ragad, a' hol talál, bár nem olly tanult. Nem lelénk helyt egymás mellett, 's így, én legalább, ki itt senkit nem ismerék, némán ültem. A' minapra jövendőlt világ' vége fürge beszédben. A' fogadó' legényei hetekig sem veszik be a' mit július' 18dikán. Egyik társunk báná hogy a' proféta magát hazugságon kapatá meg. A' halálon egyszer úgy is által kell csni, ugymond; 's ma-e, holnap-e, tíz húsz év múlva-e, az neki mindegynek látszott. Térdet és főt hajték magamban a' bölcs előtt, mert én e' szédítő tetőig felemelkedni még soha nem tudtam, midőn társa kaczajt támaszta egy szavával, végig az asztalon. A' bölcsnek valóban bölcsnek kelle lenni, mert a' kaczajon meg nem indult. Egy ifjabb azt jegyzé meg, hogy jobb kedvvel soha meg nem halhatunk; egyikünk nem siratta volna a' másikat. Ennek szívet hajték. Egy társunk kész vala vacsorájával, magára vette a' mit kelle, 's elégezvén egy olasz daltöredéket, nevéen szólítá gyapjas pudliát, 's ment, gyapjas pudliával.

Mellettem egy jó arczú idegen üle, kivel azon figyelemnél fogva, mellyet idegennek, nem ismeretek eránt is kell mutatni, beszédbe juték. Óhajtam, valemelly történet engedué tudnom nevét, midőn Döbrentei felkele székéről, 's úgy álla balja mellé, hogy az idegen közt és közötttem, üresen maradott a' hely. Ez most hirtelen fordúla felém, megnevezé magát, 's prof. Kézy úr felől teve kérdéseket, kivel együtt vala Göttingában: Székely Miklós úr, hasonlóúl physicát tanító professor az unitáriusoknál, Kolozsvártt. Társaságában kedvesen és haszonnal műla el estvém, 's más nap örömem vala ismét meglátni, még pedig ekkor már szebeni reform. predik. Keresztes István úrral, ki most nevezteték theológiát tanító professornak Enyeden.

Prof. Kézy Mózes úrnak izraelítai neve egy jegyzést tétet velem, melly kicsinység; de az utazó' és az utazásokat olvasó' figyelmét kicsinységek is érdemlik; a' ki kicsinységeken nem kap, bizvást vesztteg maradhat; a' nagyokat honn is meghallja: Erdély erősen szereti a' bibliai neveket, főkép az ó-testamentomiakat. Itt az Ádámok, Mózesek, Abrahámok, Sámuelek, Dávidok, Dánielek, Simonok, Rebekák és Rákhelek, Juditok és Eszterek, folyó nevek. Sőt a' mi nálunk épen halatlán, vannak itt Ábelek is, és Timotheusok, 's a' Manassé a' székeiyek közt közönségessé vála. Szereti e' föld a' Farkast is, és a' Drusiánát, Po-

lyxépt, 's ezeknek deminutívumok: Ábi, Druzsi, Póli, a' Borbaráé Biri, az Annaé Ánikó, a' Máriáé Máriskó, a' Kristináé Titi.

Báró Naláczi István úr meghallá ittlétünket, 's midőn más nap a' bruckentháli galeriába készülénk, megelőzé látogatásunkat, 's velünk jöve; mingyárt azután elhagyá Szebent. Kedves vala tőle értenem, még szállásunkon, hogy a' képgyűjteményt Choiseul-Gouffier' társaságában nézé végig, midőn a' követ Konstantinápolyból tére vissza, 's elmondá ítéletét: *On pourroit former un joli petit cabinet de tout cela.* — A' követnek igaza van; sok becses darab a' temérdek közepszerű és nem jó közt. — Naláczi lelkes és sok olvasású ember, 's módjaiban egészen francia. Nem csoda hogy őt generális Le-Brune megszereté, 's elválásokkor, Temesvártt, nem reményile a' Rajna' túlsó széléig hasonlóra találhatni. *Ita vir bonus est, convivaque comis.* Sok oktatásokat köszönhetek neki a' bibliothecában, mert míg két társam mutogattata holmit magának, én Naláczirra valék hagyva, 's tőle nem olly dolgokat tanultam, a' miket csak mutogatás után tudunk.

Báró Bruckenthal Sámuel, ki Therésia alatt gubernátorságig emelkedék, Józseftől pedig a' Szent-István' nagy keresztje által tiszteltetett meg, Erdélytől, sőt az egész magyar nemzettől, örök hálát érdemel e' kincsekért, 's annál szívesebbet, mert csak honjának, nem a' mesterségnek szeretetéből

's értéséből gyűjte. Látta, hogy ezen ismereteket szükség elterjeszteni közöttünk is, noha ezekben maga értelmes gyönyörködésit nem találta. De az ő ifjúságában közöttünk, mint akkor még a' bécsiek között, a' gráphisz' múzájának kevés tisztelője volt. Ítéletemet ízlése felől Tenniersnek egy Keresztelő-Jánoskája igazolja, mellyet minden képei között leginkább csodálgatott.

Vezetőm Seivert János úr vala, unokája a' Bruckenthal' testvérének. Ha lakásomat a' történet Szebenben mutatta volna ki, gyakran látogatnám meg e' palotát, 's gyakrabban szeretetre méltó lakója, mint kincsei miatt. Seivert úr letette titoknoki hivatalát a' guberniumnál, 's nőtelen él itt, magának és a' tudományoknak, kedvelve, becsülve minden jóktól. A' palota két udvarra osztatott, 's ablakai az utczára három sorban állanak. Azt a' nagy megholt, harminczhat ezer for. tőkepénzzel az intézet' fenntartására, József öcscsének hagyá.

A' képgyűjtemény' fő díszének itt a' magyar szent tartatik — Hieronymus. Pannoniában születvén, Csáktornya körül, prolepsissal úgy nevezhetjük magyarnak, a' hogy a' festők cardinálissá csinálták, 's bíborba öltöztették. Az anachoréta, a' maga barlangjában, ascétai elmélkedésekbe merült. Megette kürtöt látni a' felhőben; érti a' mennyei parancsoló szózatot, 's felé fordul. A' történet a' legérdeklőbb perczen vagyon felkapva, 's arcz,

musculatúra, leplezés, el vagýnak telve erővel, 's a' mesterség' mély értésére mutatnak. Válla, teste, lábai meztelenek, ágyékát skarlát fedi. A' műv Guidoénak tartatik, 's nem méltatlan a' névre. De ezen egy ölnyi magasságú tábla mellett egy kisebb függ, kezek nélkül, lepel nélkül, 's az engem úgy megragada meleg ecsetjével, hogy ha a' kettő közül választanom kellene, nem becseket tekintvén, hanem örömeimet — én Sebestyén mellett maradnék.

A' képgyűjtemény tizenöt szobát tölt el, 's ezer kilenczvenkét darabból áll. Nagy részben az alföldi iskola' művei és másolatok: de a' ki gyűjteni kezd, veszi a' mit kap, 's olasz iskolai darabokat már akkor is nehezb vala venni. 'S vagyon becse a' jó másolatoknak is, mint a' jó fordításoknak, jó rezeknek. Rend kellene más, és gazdagabb rámak. A' képek' megvételében Meytens volt a' tanácsló, 's a' mit ő ajánla, nem lehet rossz.

Én Jeronym és Sebestyén után legnagyobb örömeimet régi ismeretségeim, régi szerelmeim körül találám; inkább ezeket, mint a' Van Huysum' virágait, a' Potter' teheneit, a' Salvator Rosa' kecskéit, Hamilton' lovait, a' Hondekoeter' kakasát, tyúkját; 's boldog pillantatokat éltem Io és Jupiter körül, mint már serdülő ifjúságomban a' bécsi Belvederben, hol a' Correggio' műve még akkor a' Heinz' csillogó másolatja mellett függ. A' darab a'

mesterség' első rendű művei közzé tartozik, 's minden bájaitól a' nem legszerencsésebb kéz sem foszthatja meg. Gondolat, rajzolás, festéklés, melly csodát tevének itt! 's mint ragadtatík meg itt szem és szív! — Correggio Virgilje a' festőknek.

'S a' szigoru morál ezt itt egy magas falu keskeny szoba' sötét szögébe dugatá fel, hogy a' néző helyt se foghasson szemlélésére. A' gond szolgál-e a' morálnak, nem tudom: a' mesterségnek árt; 's a' mesterség' templomában ez az első, nem amaz. A' castrált classicusok jutának eszembe, és a' ki magát nadrágfestőnek csúfoltatá, minthogy lepleten képeire leplet mázoltatott.

Rossz helytt áll, és a' hátúlsó szobákban, az idősb Rákóczy Ferencz' portréje is, Kupeczkitől. A' darab már az által is érdemlé a' díszesb és jobb fényű helyt, mert magyar' dolgozása. A' hősnek épen nem született quasi-fejedelem pánczélba öltözék; vállán kaczagán van elvetve, nem a' kevesebbet mondó hercegi bíbor; jobbja megmarkolá a' török nyelvű kardot, 's azt félig kirántotta. Haja a' két homlokszög közt beretvált; akkor úgy hordák; lehúzott szemöldje elfedi vad tekintetét; ajkai keble' dühét harapdálják. A' bölcs festő így mondá a' török nyéllel, a' mit a' történetíró beszélene. — A' kép megjelent rézben is, Westermayer által, 's Artariánál Bécsben három forinton árúztatatik. Hogy

a' fej a' Rákóczyé, bizonyítja Kupeczkinek egy más darabja, hánytott munkában.

Egy szobát új portrék töltenek el, erdélyi festőktől. Ezekről irtózva szöknék vissza a' tanult és nem tanult szem, bár a' néző nem ama' szobákból jönne. De valamint a' könyvgyűjtők előtt nincs rossz könyv, azaz, szükségtelen: úgy ezeknek idővel nagy becsek lehet; bizonyítani fogják, a' mesterség nálunk mint hága egyik lépcsőről a' másokra.

A' könyvgyűjtemény tizenhat ezer darabból áll. Az ásványok nyolcz almáriomban tartatnak, 's ezek erdélyi aranyban igen gazdagok. A' pénzek' száma tizennyolcz ezer.

A' ki ennyit teve a' Magyar nemzet' 's annak szász népe' dicsőségeért,

Dem folgt ein Ruhm, der ewig bleibt.

KLOPSTOCK.

Szül. 1721.; megholt 1803.

Szebennek oláh-temploma is van, 's itt lakik püspökjök. A' reformátusokét, a' házak' sorában, csak igen szép felirása ismértetheti templomnak:

Deo

Creatori Redemptori Sanctificatori

S.

Coetus fidelium Helv. Confess.

MDCCLXXXVI.

XI. L E V É L.

Kifáradtam örömeimben, kedves barátom, és ha volna tündér, ki meghallgassa könyörgésemet, repülnék azon kis domb felé, hol nékem az élet' minden örömei virítanak; 's kiéldelvén magamat hitvesem' és gyermekeim' ölelésekben, Szent-Mihályra repülnék által, hogy a' legtiszteleatesb nő' és anya' és asszony' és barátné' lábainál, ültetései' árnyékában mondhassam el néked, mennyi tisztelőd és barátod van e' földön is, 's mint óhajtják, hogy kedved jöjön Erdélyt megtekinteni, hogy szemlélhessék a' kit szeretnek. De ezek benned csak a' lelkes és tanúlt embert, 's a' bájos, csodált beszélőt ismerik; 's mi mind ez ahhoz képest, a' mit Te benned mi szeretünk, mi csodálunk, kiknek az a' szerencse jutha, hogy közelebbről ismérhessenek? Az a' te tisztaságod, melly a' mocsoknak csak árnyékát sem tűri magán; azok a' nemes érzések, mellyek által mindeneknek szerelmévé lettél; az a' nagyságod az indulatokban, melly azt teszi, hogy legkedveltebb barátid is félénk tisztelettel közelítenek feléd, 's javalásodtól függesztik fel ön becse-

ket; azt a' tántoríthatatlan férfit, és azt a' Grátziák' és Ámor' papját, kiben ez a' két ellenkező olly szerencsésen egyesüle belsőjében és külsőjében, mint a' művész önti, a' Bacchus' szobrában, a' férfúi 's asszonyi szépségeket, együvé. Ezt nekik én beszélem, 's tetteid' emlegetésével.

Minden léptem távolabbra viszen honomtól, 's melly nagy már is az út, mellyet tevék! De még hátra Vajda - Hunyad, hátra Fejérvár, és a' helyek, hol a' nemzet' szentjei éltek, jártak, 's halhatatlan tetteket tettek. Azokat látnom kell, illetnem kell sírköveiket, 's azon érzést adni magamnak, hogy nagyobb lettem ereklyéjek' illetése által. Még egyszer annyi időt kíván útam mint a' mennyit már töltöttem, 's akkor mégyek, 's repülni fogok karjaidba.

Útunk Szeben olta Dédácsig, Hunyadban, hol ismét gróf Gyulainénál élem napjaimat, völgyön méne, mellynél Erdélyben sem szebbet nem láték, sem áldottabbat. A' portékák Pestről Dévára, Szászvárosra, 's onnan vagy balra Fejérvárnak, vagy Szebénnek jobbra, 's Brassónak, és osztán Bukarestbe ezen úton jőnek, mint Váradról Kolozsvárra, 's így itt az útra gond vagyon. Fejérvárnak csak magas, alacson süvegű tornyát látám még. A' Marusius alatt csap alá, 's a' bábolnai, rápolti, itt Hegyaljának nevezett, 's híres fejér borokat termő hegyek alatt fut ki Magyarországra, elborítva sót vivő szálakkal, mellyeket vissza emberek, nem lo-

vak, vonnak. Szeredahely, 's két szabad királyi városkák, Szászsebes és Szászváros, utamban valóznak; kisdedek, és kivált az csaltá meg várásomat, a' mit nagynak és pompásnak képzeltem vala; a' közepső. Ki gondolhatná, látván e' pusztaságot, hogy itt valaha uralkodók mulattanak?

Közel a' Kenyér nevet viselő nem folyamhoz, hanem csak patakhoz, egy postaház áll, 's mellette még látszanak a' kápolna' kövei — úgy beszéli a' monda — mellyet Bátori István vajda ex voto építete. Tudnillik midőn sergét itt vezetné Ali ellen, lova megbotlék vele, 's ő azt rossz jósolatnak vévé, magának, vagy sergének. Meg nem történvén a' mitől tartá, ott hol a' ló alatta megbotlott felépíteté a' kápolnát, 's rendelést teve, hogy a' nap' viaszafordulóin az elhullottakért halotti áldozatok mondassanak.

A' csata, az a' dicső, az a' nagy 1479. octób. 13d. mene véghez. Ali-Bég a' hegyek és a' Maros között fekvő tért űlte vala el, és Bátori Fejérvár felől jöve, Kinizsi Pál temesi bán Branyicska felől, Ali, Bonfin szerint, harmincz ezret veszte: Bátori nyolcz ezret, azon felül hogy a' Maros kétezer szászt és oláhot elnyele. Mint mene véghez a' hősiáldomás, tudva vagyon; még emlegetjük hogy Kinizsi fogai közzé fogá a' leszelt kövér törököt, 's tánczolt vele. Vad tett, de négyszáz esztendő, 's a' szent öröm a' szenteket is elragadja.

Alsófejérnek főnotáriusa Baczka-Madarasi Kis József úr megígérteté magának püspök Batthyáni Ignác által, hogy a' kápolnát ismét felépíteti, 's a' két hősnek emléket állít; de Batthyáni kiholt, minekelőtte a' szándék teljesedésbe mehetett. A' ki követőjét, Mártonffy, ismeré, még inkább csodálhatja hogy az a' nélkül maradt, és hogy ez a' püspök, ki szerencsésen költe, legalább egy epigrammal nem ékesíté a' követ. Döbrentei egy oszsiáni islésű éneket ada a' tett' dicsőítésére. De ha a' tetteknek ének kell, a' helynek emlék kell, és nem kicsiny.

Az én lelkemben egy ének támada, a' mint elmenék. Nem illik a' tetre, de ide téazem még is mert itt támada, 's a' ki leveleimet itt olvassa, osztózni fog érzésimben. Azon időbe tevém által magamat, midőn Erdély a' török' járma alól kiszabadúlt.

Szabadon lihegsz, szeretett haza,
Szabadon lihegsz megint! karunk

Béklóidat összetöré!

Itt vesztenek ők, itt hulltanak el;
Lobogó tüzeit seregökre

Az isteni bosszu lövellé.

Nem ejte le minket erő;

Bízakodás tevé rabjaivá

Minket a' pogánynak.

Esküdt, 's mi jók hívének szavát;
'S ő a' hívőket, bízakodókat,
Cselébe voná, megbuktatá.

Hegyeink' aranyát, ugarinknak
Gazdag termésit irígylé,
És a' mit táplál a' mező.
Paripáink néki nyihogtak,
Gyapját neki nyirta meg a' nyáj,
'S a' mit nem vett el, ellopá.

Magyarra vivé ki a' magyart,
'S vicsorga dühében, hogy a' két
Testvérhad egymást érte ölé.
Éh gyermekeinket maszlagon
Hizlalta pribégjeivé, hogy ők
Verdessék, a' mi még nem ing.

'S mi nyögénk a' vad dölý' kéjeit,
'S viselénk, de mérges fájdalomban,
Az alázó súlyos igát.
Hunyadink' nagy lelke nem hagyott el;
Hunyadink' nagy lelkét nem hagyánk el,
'S lepattogának lánczaink.

Itt vesztenek ők, itt hulltanak el,
Lobogó tüzeit seregökre
Az isteni bosszu lövellé.
Szabadon lihegsz, szeretett hazánk!
Szabadon, szeretett, szabadon megint!
'S mi törénk le, mi! lánczaidat.

XII. L E V É L.

Dédács, két órányira Dévától, gyönyörű napokra vára bennünket. A' hideg Sztrigy (Sargetia) a' dél felé fekvő havasokból siet a' völgybe, 's a' kert alatt omlik együvé a' sebes Marossal, az Erdély' vizeinek fejedelmével. Deltájokat, hova a' Sztrigyen könnyű hidacska viszen, a' legszebb gyepszőnyeg, keleti szélesebb végét egy boglyas szil erdő foglalta el, végig szeldelve játékos úttal. Túl a' tinta feketeségű Szilason egy rendesen költ kopasz hegy, az úgynevezett Aranyi, ad új díszet a' vidéknek; mint egy rosszúl domborodott kenyér; 's meszszeről magára vonja azoknak szemeiket, kik Szeben felől jöven, a' keskeny kies völgyet a' két sor rengetegek közt, 's magok előtt a' dévai tetőt, eltelhetetlen örömmel nézelli. E' két sor igen szép alakú rengetegeknek a' Retyezát adja meg fő díszét, melly délre, Vajda-Hunyad megett kél ki alantabb társai közzül, 's kékelő oldalain mutogatja a' téli hó' maradványait; mint a' völgynek a' dévai vár, egy kerekded hegy' tetején, hol Dávid Ferencz, a' Krisztus-tagadó, 1565. tömlöczre veretett, 's hol-

taig, sok esztendőket töltött; Barcsai Ákos pedig Bánffy Erzsébetének karjai között felejté nyomorúságait, míg a' szép nőért Bethlen Miklós titkon epe-deze (Hist. des Révolutions de Hongrie T. VI.)

A' postaút néhány száz lépésnyire mégyen el a' falu felett, 's így alig van nap, hogy vendégeink nem volnának, 's gyakran igen számosak. E z e k re ugyan szükségem nincs: örvendek azonban, hogy a' nem ismert föld' nevezetese fiaival és leányival ismerkedhetem. Számokban nevezhetem a' thesaurarius gróf Haller Gábort, kit Szebenben láték, 's Zeyk Miklós és Bája István urakat! kik közzül amaz két izben látta Göttingát, 's életét a' legszebb homályban tölti, a' tudományokéban: ez ügyesen rajzol és fest, 's miniatűrben portrékat úgy dolgozik, hogy az által kenyerét kereshetné, ha születés és birtok e' kénytelenségtől meg nem mentették volna.

A' grófné' zarándi embereivel, kik kétszázan gyűltenek ide, 's a' csimpoly' (börduda) dongása mellett úzik az aratást, sok mulatságom van. Az reggel olta késő estig soha el nem némúl, mint midőn a' sereg leteszi sarlóját, 's ha egyikét elhagyja lehellete, másik veszi által.

Cantantis pariter, pariter data fila trahentis

Fallitur ancillae decipiturque labor.

Sőt zeng muzsikájok a' munka' elmúltával is; mert az udvarban, hol őket a' grófné táplálja, tánczolva

töltik az éj' egyik felét. Nekik az aratás' idejében van farsangok. Honokban, a' zordon hegyek között, szegényül tengenek: itt dolgoznak, de jól tartva.

A' föld buján termi a' vetést, 's sétálásaink alatt megmértem a' rozsnak némelly szá'ait, 's hét lábnynál is nagyobbnak találtam. De az oláh még itt is szegény, mert kevéshez szokván, restté vált, 's a' gyakor innep elvonja dolgától. Házaik' kapuja mellett hosszú rúdra szalmacsóvát szúrnak, babonából. A' mi hajdan a' zemplényi, ungvári, máramarosi oroszok között is szokásban vala, itt is gyakoroltatik Topánfalván, — tudnillik a' szerint, a' hogy azt némellyek állítják, 's erősen, mások tagadják, 's még erősebben, és több hihetőséggel; mert ha gyakoroltatnék, senki nem tagadhatná, minden tudná. A' leánynyal atyja 's anyja 's testvérei megjelenének a' vásárban, 's a' leány sátorúte, kiraká mutatóban minden portékáit, 's menyasszonyi drágaságaiban állá meg sátora előtt, 's várá szerencsáját. A' nősző végig járá a' sorokat, 's a' mint neki sátor vagy lyány, vagy együtt mind keteteje, leginkább megtetszenek, a' hajadon' tenyerébe csapott, nem kérve, ha viszont ő tetszik-e; a' szakállas vig pópa összeeskete azon perczben, 's férj és menyecske más nap' haza ballagának. — Borzadsz? Nem ok nélkül, itt meg van alacsonítva az emberiség; 's minek rútúl tenni, a' mit szépen lehet? De nézzük körül magunkat, nem épen ezt te-

szik-e gyakran a' főbb kasztok is? A' leány ezeknél, mint az oláhoknál Topánfalván, csak dolog, és nem személy; 's kérdd, ha Topánfalván több rossz házasság köttek-e vaktában, mint máshol calculus szerint? Boldogságunkat, így vagy amúgy, mindig az teszi, ha tiszteinkhez hívek maradunk, és ha a' mit sors vagy választás miénkké teve, kedveljük. Laetus sorte tua vives et sapienter et beate.

XIII. LEVÉL.

Ne kívánd hogy mondjam el, mint válék meg azoktól a' kiket lelkem szeret; mert ime nem vagyok többé nálok, 's levelem hozzád nem Erdélyből indul. Minél nagyobb az öröm mellyel élénk, annál nagyobb a' keserű, melly azt követni bizonyosan fogja; úgy akará Nemesis, a' hajthatatlan, engesztelhetlen. De légyen a' szenvedés, millyennek a' komoly visszafizető azt akarja, tűröm békével, sőt sorsomnak, gyötrelmimnek örvendő, mert a' múltak' emléke ezeket megédesítheti; csak poharam csordultig teljék meg 's ezt mondhassam, mint itt: „ÉLTEM!”

A' grófné Maros-Németiig kísére által egész háza' népével, hol a' mi Lajosunknak szép lakja van, a' Maros' szélén. A' hely praedicátumot ad a' Gyulai háznak, 's a' generális gróf Gyulai Samuel' két generális fiai, Ignác, horvátországi bán, és Albert, által is bíratik. A' Lajos' részét ennek atyjától Ferencztől, kit a' ház, mint ifjabb testvért, illetett volna, bátyja István az osztálykor testvéri szeretettel vette által, de ez nem szerencsés házassá-

gából nem hagyta maradékot, 's a' történet jóvá tévé, a' mit a' két testvér szép atyafisággal vétkesen tevé. Józsefnek, a' Lajos' nagyatyjának képe, Weickardtól, egész testben, 1790. itten függ, 's azon képek között, mellyeket Erdélyben leltem, a' cancellárius Telekié után kétségen kívül ez a' legjobb; örök kedves kincse a' Gyulai háznak. Wagner, a' pastelfestő itt is eltölté portréival a' szobákat, mint Erdélyben sok más helyeken, 's. előbb nálunk azután Oroszországban; nem szebbítve, a' hogy a' magát és mesterségét becsülő mívésznek mindig kellene, hanem a' mint szeme látott, 's a' viselt costumben, még pedig az innepiben. —

Erdélyt Magyarországtól sivatag hegyek választják el, hova, még a' csinált és jó karban tartott úton is, fáradással lehet feljutni. De a' ki Kosovánál széllel tekint, délnyugot felé, mértföldekre elnyúlt síkot lát elterülni szemei előtt, 's emlékeztetés nélkül érti, hogy a' hova lép, az Erdély többé nem lehet.

Karacsnak abrosza 's vármegyéinknek megbecsülhetetlen atlásza, valahol megszállok, elterül előttem, 's ezektől kérdelem, merre végyem útam Szpata felé, Lippa mellett. De a' szóval vett tudósítások hitelesebbek; mert hogy a' legegyszerűbb út legrövidebb út, igaz leczke lehet az iskolák' geometriájában: a' kocsisokéban a' leghamisb a' mit képzelhetni. Beérvén tehát Facset mezővároská-

ba, megállék a' vármegye' kvartélyháza előtt, melyben Krassónak főszolgabírája lakik, 's az út eránt értekezém. Bulesnak igazíta. Elébe terjesztém, hogy úgy abroszaiu szerint nagyot kerülnék; hogy úgy egy alkalmatlannak látszó hegyet kétszer kellene megmásznom. Szolgabíró úr kipillant a' ablakán, 's meglátá nehéz szekeremet, 's most még inkább tanácslá a' bulesi útat; arra, ugymond, kivagdalt erdőket talállok; erre szekerem' fedele minden nyomon elakadna a' cserek' ágaiiban. Vakon alávetém magamat akaratjának.

Buleson ma kótyavetyélék a' csapszékeket, 's a' kised hely tömve vala idegenekkel. A' fogadócska' egy vendégszobáját elfoglalva találám, de lovaimnak maradt vala helyek. Így embereimre bízam szekeremet, 's lyányommal kísétálék a' mezőre, végig az innepló helyen.

Visszatérvén onnan, egy azalatt érkezett idegen, ki úgy nem találá szobát mint én, 's úgy szomjuzá a' társaságot, szónak erede velem, engedném társaságomban tölteni estvéjét. A' nap még fenn vala, 's hévvel süttött. Átellent a' fogadóval megpillantánk egy lóczát a' sövény mellett a' boglyas eper' árnyában, 's jónak látánk ülést fogni.

Alig valánk így egy negyedig, midőn egy úrforma valami, frakkban, pantalonban, végig füstölve hosszuszárú pipájából az útczát, felénk jöve, 's elmerültnék látszott. De csak hamar magához tére

andalgásából, nekünk vevé útját, megbillenté a' módi kerekalapot, 's irigylést érdemlő természetességével mellénk üle, a' nélkül, hogy szükségesnek ítélte volna, e' szabadságra engedelmnünket kikérni.

Ki legyen ő, nem mondotta, 's mi nem igen vágyánk tudni; de ő bennünket feleletre szoríta, mintha Bulcsón neki volt volna jusa kívánni azt. Társamnak engedém az elsőséget; az pedig érzetlenné tette az impertinentziát, 's a' dohány' és bor és pálinka' kedves illatjaitól derekasan párázó uraságnak elmondá, kinek hívják. „Ördögöt! 's az úr igazán a' megholt Gy...?“ kérdé a' német ember. Lyányom ijedten simula hozzám, 's a' pipázó uraságra mereszté szemeit. „Uram, felele az idegen, én nem csak meg nem holtam, de fogadom uraságodnak, 's ha szükség, becsületemre, hitemre, meghalni nem is felette nagyon óhajtok.“ A' pipázó uraság nem érté a' feleletet. „Hogyan? hiszen most mondá az úr, hogy Gy...nak hívják?“ „Igen is, uram, én Gy... vagyok, testestől és lelkestől; de az élő Gy..., 's nem az a' másik, ki, a' mint szerencsém vagyon érteni, földi pályáját megfutotta.“ Mind ez fejébe nem fért az embernek; inkább tetszék azt hinnie, hogy a' kivel szól, a' megholt Gy..., mint hogy a' nevet egynél többen viselhetik.

Megtudván, társam honnan jó, hova megyen, melly dologban, mivel, és miért, engem vona kérdőre. Megnevezém magamat jó kedvvel. Nem elég; azt is akará tudni, mi vagyok. Feleletem abból áll, hogy semmi sem vagyok. Titkot kerese tagadásomban; hogyan lehetne valaki semmi? de én makacsúl megmaradék első szavam mellett. Fejemen a' Zrínyi' kucsmáját látá veres posztóból, asztrákáni báránynyal, lábaimon fűzött csizmát, lábikrá'm' felső széléig, 's gyanu környékezé meg az ő lelkét, hogy míg esztendeim engedék, királyomat kardommal és karommal szolgálám, mint ő. Bizonyossá tőm, hogy gyanújánál semmi nem lehet képtelenebb, széles e' világon. „De ez a' kucsma, 's generálisi színből? de ez a' stieblette, a' mit ő csak külföldön látott, nem itt senkin?” — Uram, mondám dévaj kedvvel, uraságod bizonyosan olvasá Musáriónt — feje' billentése igent monda, zavarodása, hogy nem — 's egy értelemben lesz a' szép leánynyal: Mich dünkt, ein weiser Mann trügt sich wie andre Leute. Látja uraságod, Musáriónnal és Wielanddal én is egy hiten és egy valláson vagyok, 's ok nélkül nem örömet térek el a' járt útról; tudniillik a' hol az eltérést hatalmas okok nem mentik és igazolják. De rheumám e' kucsmát kívánja a' nem szeletlen nyári napokon is, 's a' veres színt hordom 's azt a' szabást, mert 1790 körül mindnyájan ezt hordánk; a' mi pedig ezt a' csizmát

illeti, jobbat mint ez nem képzelhet uraságod; én ugyan ezt viselem mind halálomig. — Hiába igyekszem magamat kisíklalni kezei közzül a' res vestiariai magyarázatok által; tudni akará, 's igen indulatosan, de mi vagyok hát? csak mondjam ki, úgy-e kamarai tiszt vagyok, azért küldve, hogy lessem ki ezeket az impostorokat? vagy hát vár-megyei tiszt?

Dermedeze mérgében. Soha ötlet ember így el nem akasztotta! „Az eleven ördögre! úgy hát csak kell lenni valamidnek. Talán ugyan nemesember vagy? od'r gár a Grundherr?“ — Tudnod kell, édes barátom, hogy bánáságunkban a' nemesember, kivált ha nem maga lett kasznárból azzá, valami; a' Grundherr pedig sok is.

Megszállá a' gonosz lélek, venném nehézken, hogy rajtam egyiket és másikat ki nem ismerte, 's hogy kinjainak véget vessek, elmondám ő uraságának, hogy mind egyike, mind másika vagyok, a' millyen vagyok. Rettenetesen megszeppene, 's hirtelen kapa félre vágott módi kalapocskájához. „Bitte un Vergebung, Tóminé Spectáábilis! firtelmesen megtévedtem, Tóminé Spectáábilis! még egyszer bocsánatot, Tóminé Spectáábilis!“

Mostan tehát békét hagyá a' vallatásnak, 's csak azt akará tudni, merre jövék, merre megyek, hol leszen nyugtom, 's megkínála csekély szállásocskájával. Szekerem neki nagynak is, terhesnek

is látszott; bizonyossá tevé, hogy görbe, hogy járatlan útakon fogok menni. Forspontot akara parancsolni erőnek erejével. Jóvoltát köszönettel fogadám, de nem vala kedvem élni vele; inkább kifárasztom lovaimat, mint hogy magamat a' nem ismert kocsissal kiterítessem. Hogy kalauzt parancsoljon, arra magam kértem.

Szivességeit azzal tetéze be, hogy rheumám ellen csodatevő szert tanácsola, mert ő egyike vala az idvességes mesterség' férfainak; 's ment, 's ez az ő szava, hogy a' fogadóban egy messzelykét hörpenthessen. — A' szegény hörpentgető többé nem hörpentget, 's kára nélkül beszélhetem bohó történetét.

Questionneuröm után elméne társam is. Azon gondolkozám, hogy az oláh gazdát, kinek epre alatt ülénk, melly pantomimmal kérleljem meg, hogy fogadna fedele alá, midőn egy sánta, felgyürközött, sűvegetlen, rongyos, mezítlábas csizmadiácska, égő képpel és izzadtan közelíte a' csapszék felé, 's magyar szót hallván, letelepedék a' dohány', bor' és pálinka' szagaitól illatozó chirurgus' helyére, 's tudni akará, hol lakom. Tokajt említém neki, a' szerint kevélykedvén a' névvel, mint a' franczia szokott, midőn 'a' föld' aszszonyát, a' Dea Lutetiát, idegenek közt említi. Volt benne, 's jó kenyérrel élt, jó borral, jó hússal, és kecsegével. Jóvoltomért, hogy elmondám

neki a' mit tudni vágyott és nem vágyott, felugrék, fut, 's szállást kére a' sokácztól. 'S a' sokácztól kész vala befogadni; 's a' sánta, felgyürközött, rongyos, süvegetlen, mezítlábas, égő képű, égő torkú csizmadiácska ment, szekeremet tolt is vonta is; leoldotta, behordotta ládáimat, párnaszákomat; parancsaimtól függe egészen; akkor estve 's más nap reggel.

A' sokácztól — így nevezik magok magokat, a' kik csak nyelvökben oláhok, nem vallásokban is — boldogabb életet él, mint mi, jobb tájak' lakói, hihetnénk. Háza ki vala deszkázva; ablakkarikái ólomban, felszeldelve hatszögekre, fala kívülről rótt fából és gyalulva, mint a' gályák' oldalai. Ajtajáról zsinegen egy papiros galamb függe asztala felett, hogy a' mint az megnyílt vagy bezáródott, a' galamb is, megpettyogetve aranyfüsttel 's veres és kék színnel, feljebb szálljon, és alá. Gazdag szegénységet mutata minden a' háznál. Edényei között még findza is állott, és tintatartó, vendégiért. Feleségének zöld tafota bundája, fejér nyúlal prémezve 's fejér báránnyal bélelve, 's szorosan ez mellett anyja' elnyútt rókás mentéje, melyben mint menyasszony félszázad előtt lépe az eskető pap elibe. Mint midőn a' Wakefield' Horácza mellett egy nürnbergi kiadásút látunk a' szép kiadásokon kapó, de Minelliusra szorult ifjú' könyvei között.

'S ez idén ez a' gazdag szegény ember is rettegi az éhenhalást. A' két utolsó nehéz esztendőben eladogató minden marháját, 's nem marada egyebe két ökrénél, 's ugyan annyi tehenénél.

Szpatára csinálatlan, járatlan úton, nehéz kaspaskodókon jövék. Ezt, és a' szomszéd Lapusnyikot, sógorom' atyja, consiliarius a' budai kamaránál, vevé meg, és a' kinek atyja mint katona szolgált, itt egy báró Hunyadi leányt elveve, 's francziából magyarrá lett. Vad táj, vadak lakosai; útja még nyárban is rettenetes.

Az oláh alatt, a' hol én lakom, rabláshoz, gyilkolásokhoz szokott népet képzelünk; 's ámbár magamat az igen ijedősök közzé számlálni nem merném, kénytelen vagyok vallást tenni, indulásomkor megkörménykezett a' félelem, hogy útamban érhet szerencsétlenség. Most itt bátran járok, mint a' szkárosi hegyekben, Újhely és Kassa között. Jók és nem jók minden népnél vagynak, 's nagy szerencse, hogy német, szász, oláh végre is ember; és ha gondolatom' szökését nem vennéd igen is nagynak, kimondanám, hogy Epaminondast és Pindart Théba szülte, 's hány gonosztevőt, hány undokot Athén! — A' kikkel Dédácson az 1784diki történetek felől szólok, annyi példáját hozák fel a' hűségnek, mellyet ura eránt ez irtózatoss időben némelly oláh bizonyíta, hogy többet magyartól sem várhatnánk. Bája barátunk' szüleit egyik oláh

embere tudósítá, mi fogna történni más nap', 's ál-
útacon vezeté ki a' bizonyos veszélyből; 's midőn
a' zaj elmúlt, elásva tartott pénzőket, ezüstjöket,
kezőkbe juttatá, fogatkozás nélkül.

Az oláh vad, mert teljes elhagyattatásban
nevekedik, 's nem lát követésre vezető példát.
Vallásos ismértei abban határozódnak, hogy a' ki-
hirdetett napokat munkátlanságban kell eltölteni, és
hogy böjtöt szegni igen nagy bűn; pedig ő kétszáz
és harmincznyolcz napot böjtöl esztendő által. Ez
maga is segéli romlottságát, mert éhen szomjan
csapszéket keres, 's koplalása' kinjait páliakával
enyhítgeti. Szegény, szegény nép!

Fél nap utazván Erdélynek egyik táján, há-
rom négy akasztófát láték — az Erdély' juristái azt
törvényfának hívják — de még is üresen, és
sehol nem egyébként, mint üresen. Azoknak állí-
tását nyomos okoknak kelle tanácsolni; annyi azon-
ban való, hogy annak látása szomorú látás. Az
oktatás nélkül maradt, munkához nem szoktatott,
és ezért gonosz ember nem lehet fenyték nélkül,
mint a' gyermekek, kik körül a' vesszőt az apostol
is hasznos paedagogiai szernek tekinti. De a' mely
háznál vesszőt látunk minden szögben, és még is
rossz gyermekeket, ott bizonyosan nem úgy áll a'
dolog a' mint állhatna, 's az a' szem előtt álló
vessző nem jobbra teszi a' rossz gyermeket, hanem
rosszabbá.

Látni akarám a' hely' papját. Sógorom ebédre hívá, de annak érzése hogy ő kicsiny — melly nem emberhez illő érzés! — el nem fogadtatá a' hívást. Így mi menénk látogatására. Általövedzett hosszú ingében, posztó ruha nélkül, bocskorban, egyedül az által tetszhetők egyébként, mint a' minék nézheténk, hogy szakálhacskája kezdett nőni, 's kalap fedé fejét, melly két füle mellett parallele volt felkötve. Szilvásában járt fel és alá, minden foglalatosság nélkül. Bibliothecája két Ritualéból állott, 's oláh nyelven kívül mást nem ért. Sógorom őtet igen becsületes embernek ismeri, 's hívnek házához.

Midőn Sipos tordosi predikátorra iktatatott, megjelene nála a' helybeli oláh pap is. Félénken közelíte földes ura felé, mert Sipos, azaz, a' tordosi predikátor, itt az, 's meg akará csókolni kezét. Ez úgy hitte, hogy jobbja csak baráti illetés végett kívántatik, 's önkényt nyujtá oda a' papnak; alig maradt ideje, elrántani csókja elől. Az helyett most őtet, előljárói 's predikátor társai előtt, megölelte. A' szegény pap majd lerogyott ijedtében. — Szegény, szegény nép!

XIV. L E V É L.

Szpatáról Lugosig fél nap menénk, elébb iszonyu domboknak, tovább a' Lunka nevű ligetes lapályon, hol kerekünk majd a' sárban, majd a' magasan levagdalt fiatalok' törzsökei között néhányszor akadának el. A' föld termékeny, 's még a' dombokon is, mellyek egymást érik; de minden nyomon látni, hogy a' lakosok nem régen ébredeznek szorgalomra. Ennek egyik czikkelye a' pálinkafőzés. Szilvásaik tehát nagyok, mint a' Hegyalján a' szőlőkeretek, 's minthogy ezt minden ház főzi, messzére bűdöslenek az utcák az olajszagú mosléktól.

Az oláhné épen úgy igen munkás, a' hogy férje igen dologtalan, 's ő ezt itt nevezheti nagy méltán urának. Az anyák teknőcskében vagy kosárban viszik fejeiken csecsemőiket. Két kezökben ugyan annyi szerszám vagy edény; mikor pedig azt nem visznek, öveikhez van szúrva guzsalyok, 's járva is fonják a' gyapjút. Ingeik szertelenül bővek 's tászlisok, 's kebleiken karjaikon szélesen ki vagynak czifrázva vagy veres, vagy kék

pamuttal. Testeikre elülről és hátulról egy egy szőnyeget kötnek; egyikét szoknya, másikat kötény gyanánt. Az csikkal, virággal tarka, 's térdig ér; onnan fogva bokájokig rojtok függenek róla, 's rendes látni, a' tömött hosszú rojtok minden lépéseikre mint rázódnak. Lyányok, asszonyok, ezen oprégeket magok fonják, magok szövik. A' hajadonok' keble rakva üveg klárizsokkal. Míg még tartott az arany idő, arany és ezüst pénzt hordottak, 's három négy sorra fűzve.

Egy vén asszony végig jöve az utcán, 's egy fiatalb összetalálkozik vele. Ez amannak melyén félre rántá ingét, 's kimarkolván onnan a' félig ért szilvát, enni kezdé. Elfordulék az undok látástól. Az a' vén tele tömte vala ingét gyümölcscsel, 's szabad kézzel méne haza felé szilvásából, eltömve, mint a' dob.

Mínthogy az oláh nyelvben sok deák szó fordul elő, 's Erdélyben hajdan római nép forgott: mi vala természetesebb mint azon gondolatra tévedni, hogy az oláh, rómaiak' maradéka, kivált hogy ez magát Rumunynak nevezi? Consiliarius Tököli Szabba egy értekezésben az ellenkezőt mutatá meg: *Erweis, dass die Valachen nicht römischer Abkunft sind, und dies nicht aus ihrer italienisch-slavischen Sprache folgt. Halle, 1823. 8. 31 lapra.* Az oláh úgy nem római maradék, noha beszéde összekorcsosult a' rómaival, mint a' franczia, spa-

nyol, portugéz nem az, noha az is összekorcsosult vele. De, mint ezek, az oláh is összekorcsosult vele! A' nagy gonddal 's tudománynyal írt értekezés úgy állítja, hogy a' Kara-Vlach (fekete oláh — így neveztetnek ők Törökországban, Sclavoniában, Croatiában) nem egyéb mint dáciai 's moesia szláv, mint a' czinczár (más nevével Koczovlach) görög, noha nyelvét a' római járom alatt ez is az is összekeverte az olaszszal.

Alaxi János épen most ereszt ki egy oláh grammaticát, mellynek végében egy kisded lexicon is található. Utazóink azt magokkal hozzák e' földre. Én, lexiconocskám helyett, egy Zsombori László által csinált verset tések ide, hogy olvasóim a' nyelv' hangzásához vethessenek; egyedül azt jegyezvén meg, hogy az el van halmozva diphthongusokkal és nehéz accentusokkal.

Zike csinye cseo zicse,

Szorà misze kágye mie.

Krépe dráku gyenekász,

Jógye szorà nu malász.

Akárki bár mit mondjon,

Engem illet a' húgom.

Pukkanj, ördög, mérgedben,

Húgom' én nem eresztem.

Az ördög' neve dráco, 's sok bajok van vele.

Mindig hallani nevét beszédökben. —

Kostély falunál kiszállánk szekereinkből, megtekinteni a' zsilipet, melly a' Bégát Becskerek felé ereszti. Ragis opus! — Azt gróf Mercy voná 1763., 's tizenhatsz mértföldnyi messzeségre.

A' nap olvasztó hőségű vala, 's le készüle szállani, midőn Kostélytól két sor fűz között Lugosra beérünk. Azután csak hamar teljes fényében kele fel a' hold. Félre vonám magamat a' számos társaság közzül szolgabíró D'Elleyaux László úrnál, hogy Lugosnak fekvését, körüljárván a' nevezetesebb utcákat, ismerjem. Második Várad, mellyhez az által is hasonlít, hogy a' Temes úgy szeli ketté, mint a' Körös amazt. De Lugosnak nincs két gazdag püspöke, igen gazdag káptalanja, academiája, vára, annyi uraságai, 's azt látni épületein.

Feredő férfiakat 's asszonyokat láték a' Temesben. Visszatérék tehát vendéglőmhöz, kilopám leányomat, 's menénk, követni a' jó példát. Cselédink a' viz' szélén őrzék ruháinkat, mert ott sok nép jára fel és alá. A' hold' bájsfényében, melly világos vala mint a' nap ősszel, elnyúlánk a' folyamban, közel a' hidhoz, melly felett a' hold tündöklött; 's hol a' viz' szikrázását, hol a' nyár' esti meleg gőzét, 's az abból kikelő tornyokat 's magasb épületeket, hol a' sötét' és világ' massáját, e' tündérfényben, eltelni nem tudó gyönyörrel nézellém. Nem pirúlok ezt említeni a' mesterségbe

fel nem avattak előtt, mert a' ki Wotky körül tölte valaha egy két órát, 's látta, hogy az ő színei mint égnek vásznán, vagy a' ki a' Vernet' Éjeire emlékezik, érteni fog. Egy kereskedő, mintegy ötven lépésnyire tőlünk, karszéket tétete le a' kövecses folyamban, 's lábait áztatá, orientális némaságban, 's tömjénezvén magát hosszú szárú pipájából. Ganymedje, 's egynél több izben, kulacsot nyújtogatott a' füstölgő Jupiternek.

Más nap héti vásár tartaték, nagy, mint némelly kisebb helyeken az országosak lenni szoktak. A' piaczot hajdan arcádos házak vevék körül, mint a' lócseit, hogy a' gyaloglók eső és nap ellen védessenek, 's néhány háznak még most is vagyon ilyen folyosója. A' sáfrányosok' sátorai előtt kontyot láték egy tizenhárom esztendő s lyányka' fején. Felső ruhája világoskék tafota, az alsó két oprég, de vékonyabb szövésű mint a' mellyet eddig láték, 's annak rejtjai keskeny ezüst paszomántocskából függtének. Ez lévén az első és utolsó dámácska, melly egész útam alatt előmbe ötlött, a' tót nyelvű, de oláhul is szolló sáfrányost kértem meg tolmácsolnak. Tudni akarám, hol lakik, ki' gyermeke, kontyot mióta hord, férje fiatal-e, szép-e; 's édes semniket mondék neki, hogy lássam, dámácska-e lelkében. A' nép összecsoódult; tudni akarák, mit akar az őz ember a' gyermek menyecskével. Különösnek vevék szavaimat, sőt a' gondolatot is,

hogy azzal szónak állék. 'S minthogy a' dámácska' lelke úgy oláh vala mint a' sokaságé, valami csekélységet vettem neki emlékül, 's ott hagytam. — A' kis konty egy gazdag molnár' leánya volt, 's oláhok közt illykorú menyecskét látni, nem újság.

Ablakaink előtt két hámos courteaude repüle el; a' kapitány Sejben úréi, az itt fekvő császár-huszárok közzül. Más nap első kimenésem a' kaszárnnyába vive. — Kapitány úr, mondtam a' hosszas hideg által nagyon elgyengített szép arczú ifjúnak, a' Csehy által szeretett idegen az ő leginkább szeretett barátját a' magáénak is nézi. Nevem' hallására felszökelle fektéből, 's jobbjaink összeszorúltak.

Csehy megholt, minekelőtte nagy tettei a' házával megismértetheték. Így tiszttem elmondani, benne mit veszténk, 's nagy részben tulajdon jegyzései 's hozzám írt levelei után.

Csehy József szül. Olgyán, Pozsony várm. 1778. martzius' 2d. Atyja András táblabíró, curialis ügyész, 's a' Pálffy és Berényi házak' pöreinek directora volt, anyja Udvarnoký Rozália. Szorgalma neki 1789. stipendiumot nyere, 's 1794. martz. 26d. a' másod évű philosophusok közt Dugonics alatt a' negyedik, Dominy alatt harmadik, Schedius alatt második, Schönwiesner és Kopp alatt első eminensnek íteltetett.

Atyja prókátornak akará nevelni, de ez ki-
mondá, hogy a' törvénykezés' tudományában még
a' mit tud is, felejtteni akarja. 'S mit felelsz majd
felpörösednek, ha jószágodat kívánja? kérdé ez.
„Ha tied, vedd!“ felele a' nemes lelkű ifju. —
Hajlandósága a' katonáskodás volt. Atyja úgy hitte,
fiát is arany kardrojt 's a' tisztelkedő fegyver csa-
logatja más pályára, mint a' mellyet ő szerencsé-
vel járt, 's ellenzé a' szándékot. Ez, nem győzven
atyját ostromlani, 1799. novemb. 17d. egy igen
tiszteletes huszár tisztnek beadá kezét. Nyugta-
tást lele azon gondolatban, hogy így a' szolgál-
latnak minden részét fogja ismerni, 's önmagának
köszönheti emelkedéseit.

Következő nyáron tisztté leve, 's esztendővel
később generális Walther, tovább báró Mohr
mellett, segéd tisztté; 's az marada, ha tanulási
előmentét tekintjük, igen nagy szerencséjére, va-
lamig kapitánynya nem neveztetett.

„Katonaságom oltá irogatott naplóimat szedem
rendbe (ezt írja egyik levelében, 1803.), 's egy-
szersmind La-Caille' csúcsos vágásai 's Le-Blond'
Fortificatiója foglalnak el. A' tactica mathesist
kiván. Robertson új tekinteteket nyit szemeim
előtt, 's érezteti velem, melly különbség van a'
természet' törvényein és a' találmányok' képtelensé-
gein épült intézetek között. Mi, kiknek Schwart-
ner esztendeig szaggatá süvöltő diplomaticájával fü-

leinket, csak a' városi architectúrát sem tanultuk; mintha több szükség volna holmi obscurus ember' pecsétjét ismerni, mint arra, hogy építeni tudjunk. Nálam nulla dies sine linea, hogy a' tizenkét lenyűhölt iskolák' tompáját kifenjem. Kinézésim kedvezők legyenek, vagy nem kedvezők, csak előmenésem alkalmas létemen ne múljék soha, azon ugyan épen nem törődöm. Negéd és fenhéjázás nekem mindeddig legkevésb gondot és bűt szerzőnek."

Mind azon népek' nyelvét, mellyek közt forga, megtanulá tökéletesen, 's útjaiban felkeresé a' kik tudományaik 's dolgozásaik által ragyognak. Superint. Kis és prof. Kresznerics elhülének, midőn hozzájuk lépe egy lengyel ködmönkébe öltözött tiszt: de még inkább azon, a' mit a' lengyel ködmönkébe öltözött tisztben találtanak, midőn elment.

Leveleinek mindenike festi a' nemes gondolkodású embert, a' derék katonát, a' hű magyart. — „Éltemet a' szerencse megtartotta: én soha nem kíméltem; ezt írja 1812. septemb. 11d. Hadi jelentésünk ugyan neveimet említeni nem fogja: de ha a' strichowvi attackot fogod olvasni, Kobryn mellett, august. 13d., gondold reám. Generálisunk a' csata' mezején szorítá meg kezemet, 's köszönte a' mit tevék."

E' csatázás felől hadnagy Ladányi úr ezt írta major Csereinek, Kraszmára: „Századunk paran-

csot veve Kobrynnál, hogy a' nálunknál háromszorta több oroszokkal csapjunk össze. Eleinte visszanyomatánk; én leghátál látám magamat Csehhyvel, kit figyelmessé tevék az eránt a' mi történik. Semmit ne féljen, mondá Csehy az akkor még új katonának; csak nézzen bátran szemök közzé! Ekkor nekik rugtatván, szemem előtt szaba le két orosz dragonyost, 's több mint negyven legényen keresztül csapott. Engem kiszabadíta azoknak kezéből, kik vittek. Kardján sok mély vágást láttam; magán nem volt semmi seb."

Elesett a' derék Csehy Lithvániában Laboml mellett 1812. septemb. 29d. egy orosz álgyn által, melly szívét és bal vállát, lovának fejével szakasztotta el. Teste a' templom mellé temettetett. — Spargite humum foliis.

Testamentomának egyik czikkelye egész fényben láttatja a' szép lelkű férfit. Költ az 1812. június' 18d. Lublín körül, marsa alatt. „A' többit a' nemes regement ne sajnálja Emánnel Gyika Constantin kedves barátomnak, Szala várm., a' belatinczi urodalom' mostani birtokosának, kezéhez szolgáltatni, olly kötelezéssel, hogy ezen érték' egy harmadát Kazinczy Ferencz barátomnak küldje által Széphalomra, Újhely mellett, Zemplény várm.; más harmadát pedig Virág Benedek barátomnak, Budára; egy harmadát maga Emánnel barátom fordítsa a' magyar literatura' elősegelésére.“ — A'

rendelésnek nem vala semmi sikere; de ki kérheti azt? nekem elég volt a' köz ügy' barátival tudatnom, Csehy mit akart. Érdemli ő, hogy az illy érzésű, illy kimiveltetésű, illy tettű ifju férfinak szeretetével dicsekedjem; hogy azzal, a' szó' leg-tulajdonabb értelmében, kevélykedjem és kérkedjem. Légyen az nekem egyetlen ragyogásom, hogy én Csehyt, a' soha nem látottat, és több olyakat mint Csehy, barátimmá tettem.

Még Sejbennél mulaték, midőn Cadet Cserey József úr, fija a' 'Thesaurarius' tanácsosának, Mihálynak, belépe, 's nekem azt az engem emelő hirt hozá, hogy lelkes atyja még mindig emlékezik rólam, 's a' szerint szeret, a' hogy nekem irigylést érdemlő sorsom leve, Csereyektől szerettetni.

'S midőn e' levelemet bevégezem, elfog az a' gondolat, hogy ezt a' te Auréled, Marcelled, Emiled, 's az én Emilem, Antoninom, Bálintom, Lajosom olvasni fogják, 's a' mint reménylem és óhajtom, meleg szívvel. Lökjön szikrát az ő lelkeikbe Csehynak és Csohánynak emléke, kiket a' haza' Génusza sirat. Melly reményeink levének oda a' két hős ifjában!

XV. L E V É L.

Utam Dédácsig másfél nap tartott. Csererdőket értem innen a' lugosi szőlődombon. Szélesen ki voltanák vagdalva az út mellett, hogy a' menők bátorsággal haladhassanak. A' hol az háromfelé nyílt, igen csinos útnutató jelenté, magyar és oláh betűkkel, melly ága hova viszen.

A' feszületek' keresztjei, Kosova' táján, majd fából vagynak állítva, majd kőből, 's ezek egy darabban. A' kőkeresztek nem magasak és nem vékonyak, hogy meg ne pattanjanak, midőn emelik. A' fa kereszteken egyik cifra a' másikat éri; kisdéd karikák, fél diametereik által csillagokra osztva. Más szent jelek, 's festett, vagy papirosra nyomtatott, 's durván bekent képek paraplu-fedel alatt állanak. Ha kertjeinkben a' chinai házikókat 's a' török kioszkokat gyönyörködve látjuk: miért ne az oláh czifráit is!

A' csererdők közt egy éltés asszonyember könyörögve közelített szekeremhez. Színe mutatá, melly inség alatt nyög. Nem adék neki fősvény

kezekkel; láttam, sokra van szüksége; elvevé a' marok pénzt, és még is kére. Most papiros pénzt adtam neki, 's még sem szűnt meg kérni. Úgy hittem, elfogyott ereje, 's szekeremre kívánczik; megnyittatám tehát ajtaját, de felülni nem akara. Lyányom' kísérlője megérté beszédében a' pite szót, 's nyújtotta neki a' kenyeret. Az öreg hón harapott belé. — Melly borzasztó kinézés várja e' tájt! gomba és éretlen szilva most minden eledelek.

Mellettünk néhány portékákkal megrakott di-hócz-szekerek menének el, némellyike tizennég, egyike huszonegy lóval. Cselédim elálmélkodának a' kerekas bárkán és a' befogott ménesen. Találánk néhány folt lovakat is. Azok Oláh- és Moldvaországokból hajtatnak Temesvárra, Debreczenbe, Pestre, míg egyenként elkelnek.

Illye, Bethlen Gábornak birtoka 's születési helye, balra maradt, egy szép lapályon. Épületeit nem lehet tisztán kivenni, a' távoly miatt. De ha azok kevélyek is, a' helyt inkább nemesíti annak neve ki itt született, mint minden pompája.

Csak hamar azután egy magas és meredek szikla alatt menék el, mellynek oldalába egy deszkatabla szögöztetett, annak emlékére, hogy az utat itt Hunyadnak rendei 's főispánja gróf Bethlen László vonaták. A' ragyogni szomju Bethlen, míg a' munka tartott, kenyérrel tartá ki a' munkásokat,

's a' magáéból. Nem csoda tett, és nem hallatlan tett: de dicső tett, 's érdemli hogy ismértessék; hogy a' nem-tudni tudók tudják, 's midőn Gergely barátunkkal azt szeretik csodálgatni a' mit máshol látnak, de nem teszik a' mit itthol látnak, mondják ezt kinokban: Et heic dii sunt!

Midőn Komárom 1808. új árkokat és sok egyéb építményeket kapa, kitértem pozsonyi 's bécsi útamból, hogy azt én is láthassam. Egy öreg úr komoly léptekkel lépdele felköltjeink' öltözetében, kardosan, tarsolylyal, csákóban. Utána három fia, így öltözve azok is; 's a' mi a' látást érdeklőbbé tette, sántítva az egyik, sőt ha emlékem meg nem csal, mankón. Ezeket proconsularis csoportban követék néhány ifjak, kik az öreg úr' költségén menének fel Erdélyből, látni a' magyar diétát Pozsonyban, és aztán Bécset. — A' ki így öltözve vezeti így öltözött fiait, a' ki ennyi nem gazdag, de derék, 's tanulni szerető ifjat viszen oda, a' hol látni és hallani lehet; tiszteletes, ha talán azon emlék' lidérczi kísértete, hogy ő rokon maradéka az Erdély' leglelkesb fejedelmének, és Gergelynek, 's Ferencznek és Jánosnak, 's Farkasnak, Miklósnak, a' korláton messzére kicsalta volna is. Mi, kik nem merünk hiúk lenni, mosolygani szeretnénk a' kik magokat hiúknak mutatni merik! Nem látjuk, hogy a' hiuságnak némelly neme igen derék portéka, midőn azt vagy ész intézi, vagy eszések.

Bethlen egyike vala az Erdély' leghatalmasb beszédartóinak. Kevély lelke pirult rossznak ismertetni.

Végső éveit betegen töltötte, 's lelkének gyakran eltávozásában. Vesztegette nem csak jövedelmeit, hanem örökét is. Voltak a' kik tüzelék gyermekeit, hogy a' jószágot vettessék zár alá, nehogy kopaszon maradjanak. A' szeretetre méltó philopatorok készebbek valának romlani, mint szerencsétlen atyjokat ezen egy örömében megháborítani. — Melly ragyogó tett, 's azon korban, mellynek bálványa a' pénz.

Most Branyicska mellett méne el útam, mint a' minap is már, egy meredek hegy alatt, melly a' Marosból látszik kikelni. Lába el van seperve, 's a' régi Tiriscum' négyszögű nagy kövei ide hordtának, hogy a' keskeny utat a' Maros' áskálásai ellen ótalmazzák. Ennek jobb szélén áll a' falu, túl a' vizen, a' Branyicskai Jósika ház' három kastélyaival. A' helyt egykor cardinális Martinúzi bírá; még áll a' ház, mellyben lakott, midőn beleútván az uralkodás' gondjaiba, odahagyá Gyula-Fejérvárt, és a' hiú, makacs asszonyt, ki maga sem tudta mit akar; még áll a' kápolna, mellyben miséit mondogatá. A' ház új izlést veve magára, minden egyéb épületivel: de a' kápolna fekete falakkal áll, 's csodás zsindelyezetével.

A' tiszteletes épület' ura Báró Jósika János excell., most gubernium' praesese, midőn pedig Branyicskán ebédelék, Hunyadnak kormányzéki tanácsosságra léptetett főispánja volt. Asszonyára rá ismertem volna első megpillantásával, ha nem tudtam volna is, hogy benne egykori kolozsi főispán gróf Csáky János' gyermekét fogom találni; annyira hasonlít hozzá arczában, növésében.

A' praeses' atyja, Antal, kolozsi főispán, ifjabb esztendeiben jezsuita volt, arra rendelve, hogy Mártonffy József társával, a' későbbi püspökkel, mint missionárius, Chinába küldessék. Eltöröltetvén a' szerzet, visszatére a' világba, 's elvévé Gróf Teleki Ferencznek testvérét, Josephát. Élte' örömeit olvasásban találta. Nevezetes számú könyveit a' Hora' és Gloska' társai elégették, elhordották. Maga a' praeses 1796. károly-fejérvári kanonok és bibliothecárius Cseresznyés András úr' társaságában készüle megjárni Olasz- és Franciaországot; de az előre tolakodó ifju generalis Buonaparte Napoleon, útjokat elakasztotta. Kénytelenek valának Turínból visszafordulni.

A' főispán előparanesolá aratói közzül a' legszebb oláh legényeket és leányokat, 's ezek rop-ták tánczaikat a' kertben, terrae graves. A' barbarusoknak e' részben nem mosolygának a' kegy-szüei. A' férfiak kezdik, 's egyedül. Karimákban járdogálnak, vonogatván elébb tovább lábaikat,

egyike a' másika után ; nem mint a' magyar legény, ki ezt hol pajkosan meggörbedve, hol neki egyenesedve elkeseredésében, 's bús örömei közt egyet sóhajtva, tenné. Lyányok, asszonykák, csoportba verekedve állanak, 's várják szerencséjüket. 'S most egyik tánczos, majd a' másik, úgy aztán sorban a' többi, előránt egyet a' csoportból, tombol vele, 's olly valamit mond mint a' vers, ölbe fogja a' lyányt vagy menyecskét, 's megforgatja. Némelly tánczos nem elégli meg egygyel ; két leánynyal indul tánczra, 's a' kettő' balját jobbjobban tartja, 's duetto helyett triót jár. — A' táncz mint a' bőrduda' dongása, 's a' dongás mint tánczosa 's tánczosnéja.

A' főispán előkiáltá vicensotarius Mákra Antal urat, hogy a' kisedkoru Pepivel tánczolná el a' hátszegit. Tánczos és tánczosné két kezeiken fogják egymást, szembe a' kettő, 's azon időben jobb lábok' hegyével ez is az is hármát tippantanak, majd bal lábok' hegyével ugyan annyit, és még egyszer hármát a' jobbal, mint elébb. Kezeiket a' táncz' kezdete óta a' táncz' végéig soha el nem eresztvén, hármát szöknek a' lyány' jobbja, most balja, 's ismét jobbja felé ; 's ekkor újra kezdődik a' tippantás, 's azt ismét az ide oda szökés váltja fel. Végre a' legény ölbe kapja tánczosnéját, 's megforgatja, mint a' magyarban, 's ismét kezdik a' hármas tippantást, a' hármas szökellést. Ebből áll a' hátszegi, a' maga szent számaival.

Mig gyenge korú nénje Mákra úrral tánczola, 's nagy ügyességgel, teljes grátziával, a' kis Toni megállta, 's magában próbálgatá tippantásait. 'S a' kedves gyermek' félénk tippantásai többet értenek, mint a' legügyesebb, legtanultabb tánczos' mozgásai

Gyulai fogata, mert még Dédácsig dolgaink valának. A' hajdani Tiriscum' (Veczeli-vár') árkaiknak pusztá helyénél kikelénk szekerekből, hogy lábaink szent helyre lépjenek. Valóban szent! mert egyike a' legjobb fejedelmeknek, legjobb embereknek, a' nemes hódoltató, valaha itten járt; — Trajánt értem. Mióta a' kövek Branyicskára, az apróbbak a' postaút' töltésére hordattak el, itt egy egyenes gödörnél egyebet nem látni; 's ez is annyira be van már hányva, hogy kevés eszt. alatt, senki sem mondja meg, hol állott valaha a' vár.

Solymoson obester Barcsai Ábrahámné, szül. gróf Bethlen Susána, örömmel fogada bennünket, mint mind azokat szokta, kiket férje szeretett. Előttem lebege a' szép arczu, deli természetű férfi' képe, kék szelíd szemeivel, szög hajával, párizsi módjaival; ő, ki valaha királyi palotákban forgott; 's most, belé csömörölvén a' világnak minden czifráiba, e' csendes szögben találá fel öreg napjai nyugalját. Még látám mint lövellé hegyes, néha keserű nyilait, mellyek neki annyi ellenséget csinálnak; és épen azért, mert nyilai a' rosszakra voltak löve, annyi barátokat a' jók közt. Barcsai véthete, 's véte: de ő vétkeiben is nemes volt.

XVI. L E V É L.

Azon gyönyörű völgyen, melly Szebentől, Hunyadon végig, Magyarország felé nyúl, egy más kisdud völgy nyílik, közel Dédácshoz, dél felé; 's az visz azon helyre, melly nemzetünk előtt örökre szent marad, mert a' legtiszteleteseb magyarnak birtoka, még pedig ősi birtoka, sőt szülője is volt — Vajdahunyadra. Szántva vagynak e' völgy körül a' lapos tetők; maga a' szűk völgy fűvet terem, és sok kukuricrát. Sebes patak fut el rajta, 's a' patak' szélén két falu áll, Barcsa és Al-Pestes. Hunyad megett alantabb és szálas hegyek emelkednek mindenfelé, 's ezek közt messzére kél fel a' 7800 lábnyi Retyezát, gyalúlt tetejével *).

Már tízkor délelőtt Hunyadon valánk. Fellegvárat reménylettem találni itten is, melly a' szerint uralkodjék az alantabb táj felett mint a' dévai; 's

---

*) A' Tátra' Krivánja, Késmárk felett, csak tizen-nyolcz lábbal nagyobb, a' lőmniczi tető csak háromszázzal. Retyezát oláh szó, 's elcsapott tetőt jelent. Oliyan ez, mintha horizonti vonásban szeltek volna el tetejét.

íme ez itt nem előbb tűnt szemembe, csodás szögü, csodás fedelü magas falaival, mint midőn már előttem vala a' mezővároska, minden dísz nélkül, hasonló egy nagyocskább faluhoz, mellynek a' vár nyugoti szögét foglalta el. Hatalmasabban kele most lelkemben az a' gondolat, hogy a' hol vagyok, hogy a' mit látok, ott Hunyadi is volt, azt Hunyadi is látta, magáénak látta; 's az nagygyá tevé előttem minden tárgyat. A' hogyan gyermekes képzeletünk közönségesen nagyobbnak festi a' mit csodálgatunk, hogy meglátván végre, 's a' gigászi nagyság közönséges növéssé lohadván, ítéletünk a' való' mértékénél is alábbra süllyed, 's a' nagy halandó, kit érdemeinek csodáltokban Atlásznak gondolánk, kisdeddé sorvad, mint mi vagyunk, földnek egyéb szüleményei: úgy vagynak viszont esetek, hol a' jelenés túlhaladja a' nagyító képzeletek' festéseit, 's többet lelünk mint váránk; 's engem itt ez ére. Elevenebben tűnt fel lelkem előtt ama' szerencsétlenek' emléke, az az ő hajdani erejük, nagyságok, midőn most Vajda-Hunyadra beérünk, 's a' nyeregben ülő asszonyok' és leányok' sokaságán, mert épen héti vásár vala, keresztül vergődénk.

A' vár' udvara egyenetlen négyszög, a' szerint épülve, a' hogy azt kelni engedé a' márványfelszíget. Éjszaki oldalát, honnan a' híd van átvetve a' széles és mély várgödrön, Hunyadi építeté, a' vajda és magyarországi gubernátor; keleti

oldalát fia Mátyás, a' király, szinte a' kápolnáig; a' mi azon túl van, az innen kinyúlt bástyával, Bethlen Gábor, a' fejedelem.

Udvara legpartosabb a' Bethlen' soránál, a' Mátyásénál legalantabb, 's amaz jóval szélesebb mint ez. Ellenben a' Bethlen' sora csak szükségre vala építve; a' királyé 's a' gubernátoré pompára is. Legszebb kinézés a' király' sora' erkélyéről van, melly az épület' testéből kihasasodik.

Midőn a' vajda építeni kezdé, itt kétségen kívül állának épületek, mert a' hely alkalmas vala, a' puskapor' feltalálása előtt, erősséggé fordítatni; 's az épület nem egyszerre, nem kész rajz után tétetett, hanem a' mint idő, szükség, érték, engedék; ezt bizonyítja a' sok szög és szög, ezt a' csodás földél. Neki elégnek tetszhetett bevégezni a' maga sorát, a' hid' oldalában, 's általellenben a' kápolnát; melly nem vala kevésbbé szükséges, mint egy bástya.

A' Hunyadi János' alkotmánya egyenes sorban emelkedik a' vár' árkából. Onnan emelkedik az a' négy oszlop is, melly a' négy erkélyt tartja, 's egyszerre épült a' fallal. A' négy erkély kilencz ajtón által nyit egy sétáló corridórt. Szédüle főnk, midőn ennek ablakaiból a' vár' mélyébe lepillantánk, 's a' négy erkély' rettenetes vastagságú pilasztereit, 's a' hidat tartó magas és izmos oszlopot, elnézünk. Ezen oszlopok' magassága nyolczvan hét láb; ugyan-

annyi a' vár' faláé, a' hol az legtetősb; 's így a' vár' foka, ha a' mérés nem hibás, huszonkilencz öllel volna feljebb mint a' Zalasd' patakja, melly kétfelé válván a' Bethlen' sora felett, a' híd' oszlopai között fut-el, 's itt malmot forgat.

A' palota földszintt áll, alatta a' vajda' lakószobáinak. Boltozatját négy lábnyi diameterű, három ölnyi magasságú, nyolcszögű veres-márvány oszlopok tartják, a' palotát hosszában osztván két egyenlő részre. A' hol a' boltozatok' éles szeletei bezárják magokat, rózsákat látni a' haza', a' Hunyadiak', a' Szilágyiak', 's mások' czimereikkel. Az ajtóhoz legközelebb oszlopra ez van faragva, hosszas szögletes betűkkel: Hoc opus fecit fieri Magnif. Dn. Joannes de Hunyad, Regni Hungar. Gubernator. anno dni 1452.

Csaknem általellenben a' hiddal áll a' templomocská. A' Hunyadiak' hollója a' gyűrűvel, 's a' Szilágyiak' vadkecskéje, itt is láttatja magát, és sok ízben. Az udvaron, a' grádics mellett, veres-márványban látni a' Hunyadiház' megújított, megbővített czimerét: a' paizs' első és utolsó mezejében a' hollót, a' másodikban és harmadikban a' koronát nyújtó oroszlánt, a' sisak felett két emelkedő szárnyat.

A' Mátyás' sora mellett egy bástya kél, melyet Buzogány-bástyának mond a' magyar, az oláh

Pisztriczének, azaz tarkának; mert külső színe négyszögekre van felszeldelve, 's be van mázolva fejér, kék, veres színekkel. Ennek tölcser-tetejéről az égi tűz 1815. június' 11d. lehasította vitorláját a' kétfejű sast; azóta lehullott a' tölcserfedél is, 's nem sokára boltja fog beomlani. Az uredalom' akkori kamarai administratora, Osdolai Bögözi Antal úr, sokat költe saját eraszényéből, hogy a' mi romlani elkezdett, épségben maradjon; uralkodónk pedig, esztendővel azután hogy én ott valék, harmad napot mulatván a' hunyadi várban, harmincz ezer forintot fizettete ki a' szükséges igazításokra.

Egy másik bástyája Nye-bojsza (ne félj!) nevet visel. Ez, a' maga kemény alakú tetejével egy folyosó által van a' Bethlen Gábor' sorához csatolva.

A' várat Borbátvízi Bája István úr két különböző szempontokból festette, nagy hűséggel; elébb nekem, azután Döbrenteinek, 's ez köbmetszve adá-ki az utolsóbbat. Emezt többet mutat, mint az elsőbb; nevezetesen a' két bástyát, a' várbeli kápolna' oltárvégét, 's a' városbeli templomot.

Mi volt valaha Hunyad, és mi az most! A' palota, hol Hunyadinak nagyjai gyűltek vala össze, mostan só- és vas-páhó. Nagy és tiszta lelkű férfi, melly kevés örömet érzél vala te, munkás

és örök tusakodások közt elélt napjaidban, ha láthatad volna, betekintvén a' végzése' könyvébe, mi várja hunytod után hazádat és házadat!

Nem hagyhatám el a' szent helyt azon emlékezés nélkül, hogy itt egy ember szolgálja a' konyhán, hogy itt egy ember fűjtögeté a' kemenczét, ki később váradi püspökké, egy király' kincstartójává, ministerévé, egy özvegy királyné' coregensévé, egy királyi gyermek' gyámjává leve, 's tovább magyarországi primássá 's esztergomi érsekké, cardinálissá, a' kit ellensége mindenek felett irigylett királyának, a' kit egész Europa tisztelt, csodált — a' magyar Ximenes.

Szirt, rendíthetetlen, mint karja és keble rakódnak,
 Nagy mint ő, nagy mint társai, mint fia nagy!
 Hol van urad? hol van Mátyása? hová leve László?
 Hol van az egykori zaj? hol van az egykori fény?
 „Nincsenek?” úgy dörög falaidnak kriptai csöndje.
 Nincsenek? ah! De mi ez? látom-e nyíl ni kapud?
 Látom; zászlóját már szélnek ereszti Capistrán;
 Íme indul, 's vezeti győzödelemre hadát
 Szól a' tárogató, a' sip, a' trombita, 's a' hős
 Néma haragjában most maga léptet elő.
 Jobbja és balja felől László szökdel teti ménét;
 Atyjának vészi és osztja parancsolatit . . .
 Szirt, mi vagy, és mi valál egykor! Megborzadok. A' hív
 Érti a' szent jelenést, 's felriad álmaiból.

XVII. L E V É L.

Zágoni Aranka György, assessora a' kir. táblának, engem egy értekezésével ereszte el magától Maros-Vásárhelytt, mellyben meg akará mutatni, hogy a' miket Heltai Hunyadi Jánosnak származása felől terjeszte el, 's Benkő elébb hamisnak ismert, tovább, szerencsétlen megtévedéssel, valónak vétenni erőlködött, nem egyéb mint mese. Aranka a' jó ügy mellett kele fel, 's való, a' mit állít; de gondolatjait sem szépen nem adá elő, sem világosan és jó renddel, itt pedig a' bizonyítás csonka is azonfelül. Felkapám okait, 's a' kérdést a' szerint igyekeztem felfejteni, hogy olvasóm az előadásban legalább csonkaságot ne találjon *). Bár a' szennyet, melly a' tiszteletes hős' születésén századok óta ül, teljesen láthassuk valaha eltörölve.

Értekezésem mellé teszem azon jegyzéseket is, mellyek egy újabb útnak a' demsusi templom' megtekintésében és az Ulpia Trajana' nyo-

---

*) Meg fogja az olvasó ezt a' historiai iratok között találni.

Szerk.

mozásában felvilágosításokat adhatnak. Én magam azt meglátni most nem fogom. De nem halok meg úgy, ha különben az a' három rokkás leány, ki életem' fonalát rózsaszín és fekete szálakból olly igen tarkásan fonja, a' hogyan igen kevesekét, annak végét hamar nem hozza elő, hogy a' nekem olly kedves tájt ismét meg ne lássam. Akkor ki lesz pótolva, a' mit most elmúlaték.

I. A' DEMSUSI TEMPLOM.

Közel Vajda-Hunyadhoz Hátszeg mellett, Demsus nevezetű oláh faluban egy templom áll, melly né-melleyek által romai alkotmánynak tekintetik, mások által ollyannak, mellyet az újabb idők alkottak, de romai építés' maradványiból.

A' templom' képeit Hohenhausen major Al-terthümer Daciens in dem heutigen Siebenbürgen. Wien.' 1775. 4. czímű felet-te ritka munkájában adta.

Külső szélessége 14 lépés, hossza 30. Ugyan-annyi a' torony' magassága is, úgy mond Hohenhau-sen, ki a' 30 lépést 12 ölnek mondja. Bár egy

újabb útaxó a' távolságokat zseböllel mérje, lábák és hüvelykek, nem lépések szerint *).

A' szögletek faragott kövekből vagynak rakva. Téglái erősek mint a' vas, verések mint a' czinóber, porok apró mint a' hamu. Ajtó, oltár, és az isten' szobra, a' kis templom' végében, egyike a' másika megett állanak.

Másfél lépésnyi szélességű, három lépésnyi hosszúságú, egymástól két lépésnyire álló polczozatokon, négy négy ölnyi magasságú oszlop tartja a' kéményt az oltár felett; 's a' kémény, minthogy magas, 's minthogy templomban áll, toronynak tekintetik. De a' régieknél ismeretlen volt a' torony, 's ki láta illy szűk tornyot?

A' négy oszlop' lábköveinek oldalaikra lovat faraga a' tanulatlan művész, 's ezek támaszták azon nem méltatlan gyanút, hogy itt a' harcok' istene tisztelteték. Van ezen lábköveken néhány temetési felírás is, de azokból semmit nem tanulhatni.

A' nagyobb és kisebb templom' keleti fala mellett folyosó, nyugoti felén két szokatlan hasaságú oszlop. Vagy Hohenhausen téveszté el a' rajzolást, vagy az oszlop később kor' műve.

---

*) Teljesítette ezt Tessedik Ferencz. L. rajzát és leírását a' m. tud. társaság' Évkönyvei II-d. kötetében.

Szerk.

II. VÁRHELY.

Seivert (*Inscriptiones Monumentorum Romanorum in Dacia Mediterranea. Viennae, 1773. 4.*) úgy hiszi, hogy Szármicz, más névével Sarmisegethusa, 's Ulpia Trajana azonegy helynek nevei, de különböző korokban; mert kanonok Mesericius Ulpia Trajanában, azaz, a' mai Várhelyen, Hátszeg mellett, egy régi város' maradványira talált. — Az, hogy a' mai Várhely' helyén régi város állott, és hogy a' régi város Ulpia Trajana volt, mutatja-e, hogy Ulpia Trajana és Szármicz azon egy helyt állottanak?

Az erdélyi Fejérvár romaiak' birtoka alatt Apulum nevet visele, 's a' dákok' idejében, úgy mondja Benkő, *Transilv. I. 13.*, Tarnicz-nak mondatott. És még is nevetséges állításnak nevezi, lap 23. hogy Szármicz és Tarnicz azonegy hely voltak legyen; de felejté elmondani, miért nevetséges. A' Szármicz és Tarnicz' nagy hasonlósága ugyan épen ellenkezőt hágy gyanítanunk, mert a' T és S, 's az N és M, 's az S, CZ, CS rokon hangok, 's gyakran cserélgetik egymást:

jövéS, jöveT, azoNban és azoMban, leoparduS és párduCZ, graduS és grádiCS, LucaS és LukáCS. Így az atticai dialectusban a' Görögöknél; így az angoloknál és hollandusoknál az SZ és T, így az iNprobus és iMprobus.

Moesiai táborából Trajannak a' karansebesi völgy látszhaték legtanácsosabbnak a' bejövésre, mert az egyenes és tágas völgyen kéje szerint foszlathatá ki seregét, 's a' Duna mellől utána hozhaták az eleséget; és ha meg találá veretni, visszavonúlhatott.

Erdélybe Karansebes mellől két nyílás vezet: egyike, melly most várhelyinek mondatik, más nevével vaskapui: másika a' dobrai, más nevével branyicskai. Traján az elsőbbit választá.

Előjövén a' Marga patakig, elfoglaltatá a' hegyoldalokat könnyed-lovagival (Velites), mert ott a' hegyek szűkülének, 's ezeknek védlése alatt előbbre nyomúla.

Itt egy négyszögü körülárkolt táborban szálla meg, mellynek mindenik oldalát 750 lépésnyire vonatá. Az árok' nyomait még 1765., midőn Hohenhausen itt jára, világosan ki leheté ismerni.

Innen méne elébe a' Szármiczból közelítő Decebálnak. — Ha ez való, úgy Szármicz, és az ez helytt épített Ulpia Trajana, nem leheté egy.

Gyalogjait a' dombok' oldalain állította ki, lovagjai a' sikot foglalák el.

A' legiók' könyed fégyveresei a' Klopotivapatak' szélén fogának helyt, a' segéd seregeké a' dombokon, 's a' brazovai és bresztyáni oldalakon.

A' had jó renddel visszavonúlhatott négyszögű táborába, 's a' tábor mellett emelkedő dombokra; és még tovább a' marmorai hegyre.

Nem lévén alkalmasb hely a' hadi munkálásokra az egész Hátszeg' táján, bizonyosan állíthatni, úgy mondja Hohenhausen, hogy Trajan itt fogja helyt. És hogy valóban itt fogja, mutatják az itt talált omladványok' sokaságai.

A' csata történt Kr. szül. ut. 102. Trajan győze a' dákokon, de őket el nem nyomhatá, 's győzelme sokba került. Visszatére tehát szállására.

Itt öt ölnyi szélességű, négy ölnyi mélységű, két ölnyi magasságú töltést hányata, azt hegyes karókkal bekeríttette, 's a' Hobicza patakot keresztül vezetttette a' táboron. Országutat vonata a' táborhely alatt, körülárkoltatta azt is, 's bástyát állíta annak védelmére. Katona házakat építtete, 's a' hozzá pártolt dákoknak szállást ada.

Megszaporodván ezeknek száma, lakóul nekik kimutattatá a' síkot, az új hely' ótalmára két bástyát állíta, 's midőn maga előbb ment, a' kiszolgált katonákra bizá őrzését. A' tanács ide gyaratokat küldé, 's az egygyé vála a' katonasággal 's a' megtelepedett dákokkal. Így kele itt később egy város, mond Hohenhausen, mellyet amphitheatrum is dizesíte.

Az Ulpia Trajna' építése azon. helytt, hol a' mai Várhely áll, ezen előadás által az szerint motíváltatik, hogy minekutána Hohenhausen mind a' négyszögű tábornak, mind az országútnak 's az országút' bástyáinak nyomaira rá akadott, állítását nem valónak nem vehetjük.

XVIII. L E V É L.

A grófné meg akará látogatni elholt férje' testvérét, özvegy gróf Bethlen Ádámnét, a' gyógyi hévizekben, 's elvégzénk, hogy leányomat oda viszi, én pedig Sípos és báró Naláczzi István barátinkhoz kerülök, 's úgy megyek utánok. Síposnál Tordoson fél napot élék együtt Naláczzival, Naláczzinál egy napot és egy álmatlanul töltött éjt Sípossal, 's az elsőbbnél együtt ebédlék az általa nagyon kedvelt Ponori Thewrewk Józseffel, kit azóta szépliteratúránk' barátjai lelkes dolgozásaiból ismernek.

Tordos, Szászváros és Bábolna között, a' Maros' bal szélén, szász földhöz tartozik. Lakosai oláh nyelvűek, 's a' szász helyek' szokása szerint predikátorjoknak dézmáznak, ki itt a' reform. felekezet' tagja, de luther. capitulum alatt áll. E' felekezetnek Erdélyben nincs gazdagabb predikátorsága, sem kevésb terhű, mert az ecclesiát hét háznép teszi, kik a' magyar nyelvű templomi szolgálat által tartóztatnak a' nyelv' felejtésétől. 'S minthogy ezeknek nincs sokra szükségök, 's a' mire van, azt a' szászvárosi togátusoktól vehetik; Sípos ezekkel tartat tanításokat, 's ezeket oktatgatja, hogy hallgatóit oktassák.

Sípos Pál nincs többé. Egy veszedelmes inhideg kikapábarátjai közül. Született Enyeden 1759. octob. 16-d.; megholt 1816. septemb. 15-d. Még iskoláiban elméje, szorgalmas lányi jámborsága, csinos deák tolla által megnyeré előljáróinak figyelmöket, 's elébb báró Naláczi Józsefnek József fiát Bábolnán, továbbá a' koronaőr Telekinek ismét Józsefét, végre a' cancellarius Telekinek Ferenczét nevelé, 's ezen utolsót Bécsben. 1783. octob. rectora leve a' szászvárosi collegiumnak; ugyanannak 1798. septemb. 23-d. rector-professora, 's ezen hivatalt ott ő kezdette. 1805. septemb. Patakra jött által, physicát tanítani, de Tordos 1810. juliusban visszanyerte. Kéziratban egy deák nyelven dolgozott munkája van letéve a' kolozsvári reform. collegium' bibliothecájában, 's más példányban, saját kezével írva, nálam: kanti tanítások. Nálam vagynak Bode berlini astronomusnak két levelei is hozzá, és egy, göttingi prof. Kaestner-től, algebrai calculusokkal. Deák verseit 1810. a' bécsi nagy menyekzőre, az újságlevelekben vette tapsolással a' haza, 's mind Erdély, mind mi, benne nagy predikálót ismertünk, barátjai a' legnemeseb gondolkozású, szelíd, ártatlan embert. Nőtelen hala meg, mint a' kiket olly igen tisztele: Newton és Kant.

A' gyógyi ferdőbén olly nagy volt a' vendégek' száma, hogy ha a' grófné előre nem gondoskodott volna szállásom felől, az ég alatt kellett volna hál-nom. De a' baj és elakadás által a' jó istenek a' föld' szegény lakóinak sokszor csak reménytelen örömet akarnak nyújtani, 's szívem ezt az ő megkedvelt hitét ismét igazoltnak találá: egy férfiú' vendégévé tevének, kinél felejtém, hogy a' múlt éjjel, Bábolnán, szemeimet be nem hunytam; míg két szomszédomnak egy szava virradtakor mutatá, hogy a' vékony fal lassúbb hangunkat is általeresztette. Gazdám Erdélynek egyik legnevezeteseb tisztviselője vala: a' már egyszer említett Alsó-Fejér vár- megyei főnotarius Kis József úr.

Midőn Vay József, a' hivatalt akkor még nem viselő, előszer szóla II. Józseffel, a' császár elereszté Vayt, 's így szóla azokhoz, a' kik körüle állának: Bejárom minden országit; 's illy főre még nem találtam. Próbát akarék tenni, 's ide oda szökdöstem a' tárgyakon; de ennek mind egy vala akár azt kérdjem, mennyi aranyat adnak évenként a' magyar bányák, akár hogy egy véka lisztből hány font kenyér sülhethet. 'S mi, kik a' nagy férfiat ismerénk, valljuk, hogy a' fejedelem' szava igaz volt. Nem szerény a' hasonlítás; de az nem közttem én a' császár, hanem Kis és Vay között esik, 's Vay igazlaná szavaimat: én sem kérdeheték Kistől Erdélynek statisticájára 's történeteire kérdést, hogy

a' választ készen ne találjam, 's azok egyezének olvasásból 's hallásból tett jegyzésimmel. De ezt várnom lehetne attól, kinek dicsérete eltölté Erdélyt, és a' ki az öröm', pihenés' és gyógyulás' helyeire is Prayt hozá magával, és Smithet, a' nemzeti-gazdaságról.

A' ferdő' egyik ura, a' gazdag Kászonyi báró Bornemisza Leopold, vendéglé az összegyülteket. Az nekem újabb alkalmat ada, Erdélynek némelly tisztelt fiaival 's leányival megismerkedni, 's még inkább megkedvelni a' lelket, melly az Erdély' lakóit éleszti.

Barátim bennem 's már Kolozsvártt, nagy várást támasztának egy helvécziaihoz hasonlító vizomlás felől, mellyet Gyógyon fogok látni, 's a' szó nekem hihetetlennek látszék, midőn Gyógyot még nem láttam; midőn megláttam, még hihetlenebbnek; mert hogyan lehetne e' dombon, nem hegyen, hogy lehetne e' magas dombon, nem vad hegyen, zuhánó? Most önkényt vallom, hogy várakozásomat kevés esetekben látam inkább felülmúlva, mint e' hihetetlenkedésemben, 's a' természetnek e' csodáját legbiztosabban én hirdetem.

A' ferdő a' dombnak épen tetején van, 's ott a' falu is. Ott bűgyog elő a' föld' kebeléből a' víz számtalan forrásokban, 's patakká válván, két ágra szakad.

Útunk ide, le a' ferdő' sok épületjei között, azon ága mellett méne el, melly egy két rossz malmot hajt, és, minthogy árkában sok apróbb nagyobb kődarabok állanak, nagy zajgással és tajtékokat hányva fut tovább. Melly kedves volna itt egy claudé-lorraini éjt tölteni a' hold' szelíd fényében! Vagy midőn a' fellegek pusztitást készítve torlódának, egy ossziánit.

Másik ága ettől mintegy kétszáz lépésnyire ömöl alá. A' kettő közt kukuriczás, gyümölcsös kertek fekszenek. Látám meredekké válni a' domboldalt, de hihetetlenkedésem el nem hagyta. 'S íme most a' cascád előtt állánk. A' falmeredekségű hegyoldal nem várt, nem képzelhetett magasságban, be van növe felűről bokrokkal; alul a' mélységben vad surjány borítja el a' viz' futását. Első szabad esése, le a' mogyorók' árnyékából, egy pár ölnyi; de itt egy csúcs kél elébe, 's felkapja a' patlak' esését, 's úgy szalad ezer apró mozdulásokban, millio meg millio csillám között alá a' mélységbe, mint egy ezüst eleven lepel. Az Armida' kertjeinek nem lehetne szebb forrása, és a' ki oda járult volna, úgy hihetné, hogy benne a' bájos leány' életét látja elfolyni. Magát a' legfelsőbb szökést könnyű képzelni egy kifűrt hordónál is: az eleven leplet, e' csillámló számtalan rezgésekkel, látni kell.

És aztán az a' azédítő tető, onnan a' hol a' viz esik, addig, hol az lábaink alatt lerohamt, ki vethet ahhoz, ki képzelheti illy nagynak!

A' viz mészrészeket rak le, 's ezek sokára követ természetnek, a' hol nem volt; de viszont az idő azt is teszi, hogy ne légyen a' hol volt. A' melly torok megnyílt lábaink alatt, hogy barátneink kénytelenek valának a' gyümölcsessel gazdag szilvafák' ágaiba fogózni, ott illy szirt fekszik, befutva szederinakkal 's egyéb gazzal. A' kő' terhe 's a' szakadó víz lerepesztették toronynyi magasságáról.

Virradtakor akarék itt lenni, hogy a' szép forrást a' nap' szikráztatásiban láthassam, mert dél után árnyékban álla. De a' ki Kis József úrral csak éjjel lehet, annak nappallá válik éjszakája, és mint-hogy a' természet el nem engedi adóját, éjjelé viszont nappala; 's elszunnyadásunk azután, hogy szómszédink miatt elcsendesedénk, e' remélt örömetől megfosztott.

Sorba járam a' kikkel itt összeismerkedni szerencsém vala, és a' kiknek e' szíves látást köszönhetém. Szekereink a' kised falu' végén várának. A' grófné, minden gyermekei, 's főnotárius Kis úr elkisértek. Némán, elfogott, összeszorult szívvél csókolám meg a' legjobb anya', a' legjobb leány' kezét, 's most még egyszer a' grófnéét, 's lelkemnek örök kedvesei elmaradának. —

Gróf Lázár Benedek úr, úgy hívé, hogy érantam tartozik valamivel azon részvételért, melyet, midőn katonai sebeit a' váradi ferdőben gyógyíttatá, az anyám, egy szerencsétlen 's tartós betegségben elhalt katona' anyja *), éránta bizonyított, 's megígérteté velem, hogy Benczenczen nála fogok ebédelni. Nem akarám elvonni örömeitől, de végre is meg kelle magamat adnom, 's fél órával azután hogy mi Gyógyot elhagyánk, fogatott a' gróf is. Azonban barátim Alsó-Gyógyon bevittenek gróf Kún Zsigmond úrhoz, 's én annyira megszeretém az ottlétet, hogy midőn nyájas vendéglőm utólére és sürgeté menésünket, én kérém engedne veszteglenünk. Merészke volt egy tettem, melyet itt elköveték, de olykor a' merész tettek sem rosszak, 's nem lesz rossz elmondanom: egy ifju Barcsai úrtól azon kéréssel váltam el, hogy fejedelem ósére ne emlékezzék, de annál többet Ábrahámra, a' költőre.

---

*) Ez László testvér öcsém volt, óbester a' Dávidovics' gyalog magyar seregében. Született Alsó-Regmeczen, Abaujban, 1763. junius' 19-d.; meghalt Bécsben 1807. julius' 16-d.

XIX. L E V É L.

A reggeli mellett ülénk Benczenczen, elfojtott szívvel mindnyájan; 'érzünk az elválás' közelítő pillantását, midőn báró Bornemisza Pál úr betére hozánk, 's beszélé, hogy elhagyott barátneink kisírt szemekkel jövének elő hálójokból; 's bennünket emlegetnek. Vártam azt, tudtam hogy úgy lesz, és még is örültem a' hírnek, mintha váratlan ért volna. Az én szemeim rég óta elszoktak sirni fájdalomban; könyveket nekem csak édesebb ellágyulásokban enged az elkeményedés; de nedvesedni kezdének, 's el kelle fojtanom keblem' sóhajtságát. Előttem vala a' grófné, azzal az angyal és gyermek lélekkel, előttem az én örök barátném, 's testvérei Fanny és Constance. 'S Fanny felől, kit leveleim mindeddig nem is neveztek, egy történetet, hogy e' lelkeket ismérd. — — De nem! leveleim sajtó alá jutnak; lehetne olvasó, ki azt hidegen vehetné, Életünk' boldog pillantatai profanálva vagnak, ha olyanok lesznek tanúji, kik ismerni nem méltók. —

Bornemisza ment. Fogának nekünk is. Lázárnak megköszöném megbecsülhetetlen jóságát: de

hogy két barátimnak köszönjem meg a' mit érettem tevének, arra nem lelék szót. Midőn Gyulait szorítottam melyemre, őtet, ki csupa szív — hány-szor mondtam 's mondom ezt felőle magának és másoknak! — még inkább érzem a' mit mindig mondok: midőn Döbrentei szoríta karjaiba, érzettem, hogy barátságunk a' sirig fog tartani.

Végre elhagyva, egyedül látam magamat. Harmincz három napot tölték velők; 's annyira egymáshoz szokánk, hogy az elszakadás nem lehet mindnyájunknak nem fájdalmas. Kitekinték szekeremből a' Kenyérmezőre, feltekinték a' csőrai bércz felé, hol Barcsai kedvelt almafája alatt fekszik, mint gárdai és írói társa Beassenyei György, Berettyó-Kovácsiban, Debreczen és Várad közt; 's azonnal ismét magamba vonúlék; szívemben most nem lele helyt több érzés egyéné. Zseni fecsegni kezde, 's siket valék a' szeretett gyermek' csevegéseire. Most énekelt: „Itt hagynám én e' kis falut, ha lehetne, Ha engemet kicziny anyám nem szeretne . . . Ezt kezdé énekelni; még selyp ajakkal, 's sirva 's nevetve pillanta fel rám. Felcsókoltam könyét, 's sóhajtottam. — — —

A' hely, hol menénk, emlékezetes történeteinkben. Lesém Alvinczot, hogy kiszálljak a' szekeréből, 's lássam a' ház' romjait, melyben Martinnúzi vesze. Lelkem elborulásában későn sejté meg, hogy a' hely elmaradt.

Maros-Rév — mert mi szükség azt Maros-Portusnak mondani? — el van töltve kamarai épületekkel és sópáhókkal. Az itt szolgálók száma, ide nem értvén a sok cselédséget, igen a' papot, mestert, orvost és seborvost, tiszti kalendáriomom szerint harminczkét fejre megyen. A' só ide Maros-Ujvárról és Tordáról hordatik, 's víz szállítja Szegedre. Erdély évenként egy millio mázsát ad, úgy mondja gróf Bethlén Elek, *Ansichten von Siebenbürgen* czimű irásában, 's Maros-Ujvár oly gazdagon, hogy azon apróbb daraboktól, mellyeket a' török kénytelenek elvetni 's a' Marosba hánynak, egy két mértföldnyire minden hal kivész.

Alba-Carolina oly közel fekszik Maros-Révhez, hogy az idegen ezt csak külvárosnak vehetné. A' vár dombja előttem balra emelkedék, a' város téren fekszik, keletre a' vártól, 's azzal bizonyos távolságban. Itt laktanak az Erdély vajdái 's fejedelmek; itt a' római proconsul; itt, a' mint ugyan én hiszem, maga Decebál. 's a' hely akkor Szármisz, és Szármiszegethúsa, tovább Apulum, még később Gyula-Fejérvár nevét viselte. Erősségnek a' mai időkben többé nem alkalmas, mert közel hozzá egy még magasbb hegy emelkedik: igen arra, hogy fegyver, élelem, katonai ruházatok, bútorok itt tartassanak; minekutána Erdélynek minden egyéb erősségei, Fogaras, Déva, Szamos-Ujvár,

Kolozsvár, Maros-Vásárhely, Brassó, II. Józsefnek hagyására elrontatának, 's Erdély ez egynél többet most nem bir. Itt a' pénzverő is, 's az erdélyi veres' jegye az *E.*, mint a' körmöczié a' *B.*, 's a' Nagy-Bányaé a' *G.*

A' vár dombját, VI. Károly alatt, generális Steinville keríteté körül: árkokkal és sánczokkal, 's olly pompásan állítá a' kaput, hogy az a' bécsiékel hátran összemérkezhetik. Ez felett a' császár lovagszobra, mērész emelkedésben. Alapköve 1715. novemb. 4d. téteték le, 's a' Gyula-Fejér Károly-Fejérvárrá vala változtatva. — De mint tünik el az idegen' várakozása, midőn a' vesztegetéssel épített kapun belép, 's rongyolott, pusztulásnak indult házakat, páhókká fordított templomokat lát, 's nem semmit, a' mi ama' pompához illenék! A' püspöki lak, a' bibliotheca, az erdélyi fejedelmek' hamvait őrző templom, szegénységet mutatnak, és teljes elhagyatást, 's a' tágas piacon szállongó katonáknál 's rongyos gyerekekénél egyebet nem látni.

Mentem a' az. Mihály' templomába, hogy láthassám kincseit, minekelőtte az, a' már közel ebéd előtt, bezáratik. Termés kőből épült; oldalairól darabonként pattogzik a' vakolás, 's magas tornyát alacson zsindelyezet fedi. Szegény, de nagy, de méltóságos. Ez fája szememnek, szívemnek még kedves is vala; oda a' hajdani fény! ezt érezteté

velem. Közép ajtaján léptem be, melly mellett az egyik kaputól a' másikhoz megyen a' nem hosszú út; 's ámbár gondom a' sírkövek voltak, az arannyal egészen elborított oszlopokból álló oltár, minden festés és festék nélkül, a' legszebb sztilben, magára ragadák szemeimet, hogy helyemből sokáig meg nem mozdúlhaték. Körülvívén végre szemeimet a' nagy templomon, három sarcophagust láték meg a' déli felen, falnak értetve fejfel, minden polczozat nélkül. Koporsó és koporsó között csak annyi hézag hagyatott, hogy egy néző közzéjük férhessen. A' vajda-gubernátor közben fekszik; jobbjára mellett fia László; balra a' Miles-Militum, János az is, testvér öcsese a' vajda-gubernátornak. De a' három sírkő üres. Vad kezek szórák el a' nemzet' szentjeinek hamvaikat.

Felírást egyedül az utolsón hagyta a' faragó. Ennek lapos felső táblája' karimáján ez áll, szögletes betűkkel: miles vocatus frater gubernatoris sit iunctus coelicis et horis anno dni mccccxxiiii — de hunyad hic est tumulatus iohs miles minor de hunyad vocatus frater eius. (A' hős panczélosan fekszik a' kőven, 's lábai orozslánt taposnak. Az oldalkövek' közepében boglár, a' boglárón czimer; jobbról egy madár, talán sas, repülő szárnyakkal; balról a' hazai négy folyam; a' lábok' boglárában a' holló, gyűrűjével.)

A' maga tábláján van kiterülve a' gubernátor is. Szakálla rövid. Fején félarasz magasságú süveg, nem kalpag, 's abból egy tell, 's lobogva, mint a' spanyol sipakokon; melly nyilván a' faragó' játéka, mert magyar, hajlongó lapos strucztolat soha nem hordott. Jobbjában a' kormánypálcza, baljáról szablya függ. Testén sarkig érő dolmány, mellynek egyik vége övéhez van felakasztva, hogy térde kitessék, 's papi talárisnak ne lehessen venni. Az egyik oldalkövön lovas ütközet, a' másikon török foglyok, hátra fűzött kezekkel, a' lábkő' felén paizs, 's azon a' Gorgon' feje. Valamelly később kéz, 's igen tanulatlan, a' fő' vánkosába ezt véskelé: **JOHANNES HUNYADI CoRVIN.** — Ha ez a' gubernátor' köve-e igazán? az; ezt kiáltja a' pallást, ezt a' kormánypálcza, 's a' két oldalkő' bas-reliefje. 'S ez, és a' miles militum' köve egy korra mutatnak. Később fejedelemnek czifrábbat faragtak volna. 'S a' ki a' három követ előbbi helyéből ide téteté által, hihetőleg együtt lelte a' hármat.

László is oroszánt tapos a' felső táblán. A' kő' jobb oldalán génus tartja a' Hunyadi-ház' címerét; a' másik oldalon ismét egy génus egy oroszlánfőt, kinosan kinyújtott nyelvvel; a' lábkőven valamelly állat' lába, átlóve kópiával. A' szűk képzeletű mívész nem tudta jobbat gondolni mint a' 'vitézség' spoliumát az egyik oldalra, 's a' lábhelyhez

lábakat — hanemha talán az' oroszánfő oda célzana, hogy a' hóhérpallos egy oroszán erejű hőst oltá el, és hogy az előre hágdosó lábakat, a' halál elakasztá futásokban. — Az a' későbbi faragcsáló ide is bevésé a' nevet: LADISL. HUNYA. CoRV. A' lábkő' boglárán F. C. A. K.; ismét valamelly kéretlen kéz' munkája.

Porondkőből van mind a' három sarcophág, de a' boglárákhoz fejer márvány vététt.

Az orgona alatt, a' templom előtt álló tágas piacz felé, áll az Isabella' sírköve, épen a' szögletben, lábbal az oltárnak, 's szorosan ez mellett a' János Zsigmondé, hogy az anyáénak csak jobbik oldalkövét lehet látni, a' fiúénak lábkövét is. Túl e' két fejer márványból igen czifrán faragott sarcophágokon sok nagy darab fekete márvány hever, valamint a' tornácban is, a' torony alatt. Azok a' Bethlen Gábor' és a' Rákóczy elsőbb György' sírboltjaikat ékesíték. Midőn 1716. a' templom a' reformátusoktól elvétetett, báró Mártonffy György püspök a' két fejedelem' emlékéből négy nagy oltárt szelete, 's a' márványt még sem tudá mind feldolgoztatni. Kevés évek előtt ráakadának a' Bethlen István' kőkoporsójára is, ott a' hol most, a' Hunyadiak' során, a' márvány oltár áll. Így nem szenved kérdést, hogy ennek és bátyjának Gábornak, tetei oda voltak temetve, hol a' márvány oltárt látjuk. A' Rákóczyé, csak a' symmetria miatt is, ezzel általellent állhata.

Martinúzinak nincs emléke, és nem volt. Azok a' rettegők eltemetni sem merék testét, 's igen sok ideig. Nekem a' helyt kanonok Cseresznyés úr mutatá ki: — azon oszlop előtt fekszik, melly az orgonát tartók között jobbra első a' torony alatt bejövőnek. Neki nincs jele, míg Isabella 's lelketlen gyermeke kevélykednek márványaikban.

Az ország' levéltárja a' templom' délnyugoti szögletében a' kanonokok által őriztetik.

A' püspöki lak, egykor talán a' fejedelmekének egyik része, szűk, alkalmatlan, rongyos.

Vezető nélkül a' csillagnézőre rá nem akadhaték. Batthyáni, ki a' pompás oltárt építeté, itt fuvar pazarló volt.

VI. Károly, elhagyván a' spanyol koronát, trinitáriusokat hozá ki 1711. Cataloniából 's ezeknek itt templomot és klastromot ada. Unokája II. József eltörle a' szerzetet, 's a' templomot és klastromot katonai páhóknak 's ispotálynak használtatá. Ennek testvér öccse II. Leopold azt és ezt a' kispapságnak adá. Batthyáni a' klastromot meghagyá nekik, a' templomot bibliothecává változtatá.

A' templom' magas hajója felső és alsó sorra osztaték boltozatja által, 's végéhez egy szoba toldatott. A' felső sort a' könyvek foglalák el, az alsót a' természetzi dolgok' és a' régiségek' museuma. Templom' és ragaszték' hossza, mert a' templom' vége kitoldatott, tizenhat öl, szélessége hat. A' két

torony' csutorás fedelét elhordák, 's a' kettő' közét az ór' lakásává változtaták. Az egyik torony' csigagrádicsnak van használva, a' másik a' bibliothecarius' hálója, a' csillagnéző pedig ennek nappalia felett áll. Ennek homlokfalán ezen egyszerű, de csonka, felírás olvastatik: VRANIAE POS. C. IGNAT. BATTHYÁNI EPISC. TRANSILV. MDCCXCIII. Elmarada a' MVSISQUE SORORIBVS. A' csillagnéző itt legkisdedebb tekintetű kincs.

Batthyáni, egri nagyprépost, 's legifjabb esztendeiben jezsuita, ide nem hozza könyveket, 's itt semmi könyvet nem talált. Előbb Lőcséről veve meg egy bibliothécát, azután Bártfáról egy másodikat, 's tovább cardinális bécsi érsek 's váczai püspöki administrator Migázzi Kristóftól egy harmadikat, 's mind ezek scholastica theológiára 's jus canonicumra tartozó munkákban igen is gazdagok. Később cardinális Garampi által vásároltata sok jót az olasz és német földön. A' mit Rómában, Nápolyban, Velenczében, az oda e' végre kiküldött Daniel Imre Pap és ezen gyűjtemény' örje szerzett, leghasználhatóbb. Nagy kincseket veve Konstantinápolyból is.

A' könyvtár Erdélynek van hágyva azon idvességes tilalom mellett, hogy sem egészen, sem darabonként el ne idegenitethessék. Azonban Liviusnak princeps editiója nincs többé benne; azzal a' tudományokat kedvelő Mártonffy 1809. egy ven-

dégének kedveskedék, eskéhez hű bibliothecáriusának ellenkezésére nem ügyelvén. Hogy az intézet szaporodhassék, Batthyáni harmincznyolcz ezer kétszáz forinton veve meg egy fekvő jószágot, 's azt mellé hagyta. A' könyvek száma, midőn ott járék, még nem érte vala fel a' húsz ezeret, azonban a' két szoba tömve van. A' lőcsieiek, bártfaiak, Migázzitól vettek, általvándorolhatnak a' kispapok szobáiba.

Az igazi kincset a' kisebb szoba bírja. Itt álnak az incunábulák *), itt a' magyar dolgok.

Az Eperjesen lakott tudós kapitány Dobai Székely Sámuel' eredeti gyűjteménye Pécsétt van, Klimó György püspök' és helytartói tanácsos' gyűjteményébe; de figyelnet érdemel az is, a' mit tőle Fejérvár bir. Mi itt minden egyéb azon XVI folio kötethez, melly az Erdély' fejedelmeinek és sok más uralkodóknak, ministereknek, hadi vezéreknek, tudósoknak tulajdon kezekkel írt vagy jegyzett leveleiket foglalja magában! Itt láttam többeket cardinális Pázmántól is, tulajdon sebes kezével írva, 's magyar nyelven. Birja a' biblíotheca tintatartóját is, tálczájával.

Az elsőbb Rákóczy György feljegyzé vízsolyi kiadású bibliája' utolsó lapjára, hogy az egész bi-

---

*) Így neveztetnek az 1499-ig megjelent nyomtatványok, 's ezek egybeesűek a' kéziratokkal.

bliá' olvasását Patakon végzé el 1619. aug. 4d., 6 és 7 óra között. Az erdélyi fejedelmek nagy bibliavolasók voltak; Bethlen Gábor huszonhat ízben ment végig rajta; de Rákóczynak ide vetett sorai mutatják, hogy az csak szakmány volt, nem egyéb, 's mérget szívtak a' szent és tiszteletes könyvekből, nem mézet; — a' szeretet' vallása' szent könyveiből fegyvert a' gyűlölködésre; 's így idvezségesen cselekedték volna, ha békét hagyának vala olvasásának. Apafi fejedelem, pirító lelki ismerete' furdalásai közt, lerová a' reggeli pensumot, 's egy két fejezetet azonfelül a' Vendelinus' theologiájából 's más hasonló becsű grapsából, 's végig vonogatván zsebbeli és asztali sok óráit, az egekre bizá az ország' dolgát, hogy védjék és ótalmazzák, ha akarják hogy fenn álljon; 's forgatá kupáit, míg ő nagyságát a' csatlósnak kelle alvójába bevezetni, többére beemelni. Érzé Erdély, mi haszna volt a' híres fejedelem' áhítatoskodásainak.

A' Heltai Gáspár' bibliája Kolozsvártt 1551. 4. nagyon elrongyolott állapotra jutott, talán valamely fejedelem' kezeiben. Bibliothecarius úr figyelmessé teve a' betűszedőnek egy váratlan megbotlására: a' X parancsolat' részei közzül kifelejte egyet, 's a' könyv' egykori birtokosa azt tellal irta a' sorok közé. Én viszont bibliothecarius úrnak beszélém, hogy egy hálai nyomtatású német bibliában, a' mit a' Heltai' felekezete a' VI. parancsolatban tilt, nem

tiltatik, hanem parancsoltatik. Az igeszó előtt a' vagy gondatlan, vagy idétlenül-dévaj betűszedő kihagyá a' nicht szócskát.

Bethlen Gábornénak egyik levele férjéhez, idegen kézzel írva, de saját kezével signalva, e' szókon végződik:

a' kegyelmed' szolgáló leánya :
az Felséghez Betthlen Gáb-
rielné

Károli Susánna m.pr.

Cseresznyés úr készíti a' catalogust, 's nyomtatás alá. A' princeps editiók' és az incunabulák' száma nagyobb mint várni mertem. Ezek között legrégibb itt Apulejus és Gellius, 's Pliniusnak Természeti-historiája. A' két elsőbb Rómában jelent meg, az utolsó Velenczében, de mindenike 1469. Homernek minden munkái, Florentziában 1488. két köt. fol., csonkaság 's tintázások és minden szenny nélkül állanak; soha sem nyúlt hozzá birtokosa, 's a' mit meg sem álmodott, jóltevője leve az emberiségnek.

A' kik itt csak únalmokban jelennek meg, nem tehetnek jobbat, mintha magoknak a' két elsőbb evangelista' munkáját mutattatják elő. Pergamenre van írva, unciális betűkkel, in folio, hasított oszlopokban, anno Christi DCCC., és így 1816. épen ezer és tizenhat esztendő. Festése a' lapok' kor-

látjain, 's az aranyozás, friss, mint ha tegnap készült volna.

Vagyon itt egy magyar nyelven készült psalterium is mellyet nekem vala szerencsém nyelvünk barátjaival legelőbb ismertetni (Tudom. Gyűjtem. 1817. IV. k. 35. l.). Fordítója ekként jegyzé fel nevét: „Bertalan pap, bereg varmegyei, halabori faluból, nemzett, ez zoltart írta zilletes után ezer öt száz nölcz, ezentendőben.“ A' zsoltárok megett az ugynevezett passio, a' négy evangelisták szerint. Gyönyörű magyarság, 's látni rajta, mit nyert volna nyelvünk, ha elhánytuk volna articulusainkat, 's ha az idegen szépítő szólásoktól nem idegenkedénk vala.

„Zent dauid zidosagnak királ'a zerzette Zoltar.“

„Bodog ember, ki nem iart keg'etleneknek tanacaba, es ki dognek zekiben nem v'lt. De v' akaratt'a vrnak törüen'iben ijel es nappal, v'neki törüen'ebe gondolkodik, Es ól'an lezen mikint fol'o vizek mellet v'ltetet fa, ki v' idein v' g'omolciit ag'a. Es v' levele le nem hull, es valamit tevend, szerenceeztetik.“

Ugyan ezt harmincz egy eszt. később, 1539., forditá Frater Paulus de Pápa: .

„Bodog ember, kÿ keg'etleneknec tanachÿaba, nem ÿarth, ees kÿ bÿneseknec v'taba nem alloth,

„es kÿ veszedelemnec zekÿbe nem wlth. De w
 „akaratÿa wrnac terwenÿebe gondolkodÿk; wneki
 „terwenÿebe eÿel es nappal. Es lezén mÿkeppen
 „folyo viznec mellette ÿltetett fa, kÿ w ideÿebe
 „adÿa w gÿemwlchet. Es w lewele el nem hwl,
 „ees mindeneket tezen bewltethnec (bövölködőnek).“

Bár egy valaki a' kettőt betüröl betüre adná
 ki, és ezekkel együtt a' Heltaiét, Káldiét, Károli
 Gáspárét, és a' mit ügyes kézzel maga dolgoznék
 aztán a' halabori Bertalan pap' és pápai Pál ba-
 rát' szellemében. A' dolgot meg nem változtatni
 többé nem lehet, 's a' mi puristáink a' magok ar-
 ticultusaiktól, a' magok hogyaiktól a' nyelvet meg-
 fosztatni nem engedik: de poesisunk' nyelve nyerne
 a' szerencsés példa által, 's jobb prosaicusaink ad-
 dig követnék, míg az orthologia' emberei elúnpák
 a' panaszt. — Én itt próbáját adom:

„Szent Dávid zsidóság' királya' zsoltárai.“

„Boldog, ki kegyetlenek' tanácsában nem járt,
 „és ki bűnösök' székiben nem üle. De akaratja úr-
 „nak törvényiben éjjel nappal; úrnak törvényiben
 „gondolkodik. És leszen, miként fa, vizek mellett,
 „ki idejében adja gyümölcsit. És le nem hull leve-
 „le, 's valamit teend, szerencsézve leszen.“ Ke-
 vésnek fogna tetszeni a' fordítás, de a' kevésnek
 nagyon; 's az olyan igen nem rossz.

Még egyszer betérek a' templomba, megállék az általam forrón tisztelt Martinúzi' hamvain, 's áldást mondtam rájuk; 's órámat 's szerencsés gyűrűmet feltevéen a' Hunyadi' sirkövére, hogy megszentelve mehessenek által maradékimra; 's búcsút vevék a' püspöktől; hazánknak mostani primásától, kit érdemei 's a' választásokban odly szerencsés fedelmünk' kegyelme az esztergami érseki székre ültetének, és a' ki Esztergamot méltósága' érzésében ékesíti. Segéd kanonokjának fő tiszt. Döme Károly úrnak az udvaron válék el öleléséből.

Isten hozzád, szent hely! mondám magamban, midőn vég pillantatot veték a' templomra; isten hozzád, Born Ignácznak is hazája! magától tudom, hogy ő itt leve. Kevélykedve nézé magát hazám' fiának.

XX. L E V É L.

Sztrigy' 's Maros' istenei, kiket a' gyep' szőnyege szólít
 Tánczra, és ti, kiket az agg szilas' éje fűdöz;
 És te, kies völgy itt, sziklás vadonidnak' ölében,
 Mellyre a' dévái vár' orma busongva nevet.
 Vendégtek megyen; ő titeket most lát meg utolszor:
 Oh, de ti hagyjátok zengeni néha nevét!
 És mikor ő ide lép, 's a' viz' szélére hanyatlík,
 És mikor a' szeretett Lotti kiáltja Zsenit *),
 Zúgjátok neki: távozik az, 's messzére! de lelke
 Hozzád, élte' kegyes angyala, vissza sohajt. —

Dédáesnak gyönyörű fél szigetété tevém által
 magamat, hol kevés napok előtt még oly boldog va-
 lék, 's akarám, boldogságohinak' maradjon fel em-
 léke, hogy ha ügyünk' barátjai közzül valaki e' szent
 helyre lép, mondja el itt epigrammomat, 's nevemet
 nevezze; hogy a' hely legyen enyéni, mikor én már
 nem leszek is; 's lángjaim e' sorékban ömlének elő
 keblémből, 's oly melegen és igazán, ha érzésem
 meg nem csal, hogy merem reményleni a' mit óhaj-
 tok. Igen is, leszen egy idő, hogy ez a' szép gyep

---

*} Dēminutivuma az Eugénának.

enyémnek fog neveztetni; hogy ügyem' barátjai ide jöven, keresni fogják nyomaimat, hol mi mindnyájan, 's a' ház' vendégei, összegyűlénk a' grófné körül; mutatják hol járánk a' Maros' szélén 's a' fekete szilas' lombjai alatt, 's ezt fogják mondani: nem lehet-e minden érdem nélkül, kit e' jók szeretenek. —

Örvendék Fejérváron gyűjtött ismeretimnek. De ha azon tudós lomot tekintem, mellyel a' bibliotheca gazdagított, érdemlé-e az, hogy érezésim, a' mikkel Gyógyról eljövök, helyt adjanak ennek? azok most új erővel esének rám, 's hálátlansággal vádlám magamat, elhúlással; míg a' szent-imrei téren, Fejérvár és Gáldtő között hatalmasan foglala el egy dicső tett' emléke, 's kiragada egymással ellenkező érzésim közzül. Kemény Simon, annyira hasonlító a' nagy Hunyadihoz arczban és természetben, hogy a' ki őket egyszeri látás után ismeré, egyikét másika helyett vehette, látván, hogy itt a' törökök egyenesen a' vajda' személyét tevék célul, 's ennek igyekeznek elfogásán, kéré ezt, engedné által neki öltözetét, paripáját, címjeit, 's hagyná hogy érte ő vezhesse. 'S Kemény elesék Hunyadiért és a' hazáért, 's akkor szerze nekünk diadalmat, midőn mi vesztünk volna. Történt a' csata 1440. és 43. között, 's a' vezér Mezet maga is elesék fiastul, és midőn lehetetlennek vélé hogy ne győzzön, husz ezret veszte, mi hármat. Hunyadi az itten nyert zsák-

mányból templomokat építete; azt, mellyben hanvai fekszenek, a' szent-inreit, tövisit, nagy-bányait.

Gáldtő, egy órányira Fejérvárhoz, kelet felé, életemnek négy napjait ismét felejtethetlenné tette, mind kies fekvése 's kertjei, mind kivált lelkes urának 's asszonyának minden becset felülhaladó kegyességek 's oktató társaságok által. Ő excell. gróf Bethlen Imre úr, akkor külkülliői, tovább alsó-fejérvári főispán 's szent István' lovagja, egykor göttingi lakos, 's curátora az enyedi collegiumnak, kéréseimre felejté hogy magunk és familiánk felől szólni az úgy nevezett jó társaságok' törvényével ellenkezik, 's nemes bizakodással monda el valamit tőle őseiről vagy magáról az idegen hallani óhajtott. Az újabb idők úgy szégyellik eleiknek füstös képeiket láttatni, a' hogy atyáink az ollyannal kevélykedtek is. Úgy tetszik, itt is, mint mindenhol, jobb igazaknak lennünk, mint magunkat hamis színben mutatnunk; 's részemről őseinknek örven-dezve tett emlegetését vallásos érzésnek tekintem; mert ez az öröm hála erántok és a' gondviselés eránt.

A' mit itt, kivált cancellarius gróf Bethlen Miklós felől értettem; azt valóban nyereség gyanánt nézem. A' valóban nagy ember annyira elvala keseredve hálátalan földiei eránt, hogy még fog-sága után is Bécsben marada inkább mint hogy Erdélybe visszatérjen, sőt meghagya, hogy tetemei

se vitessenek le oda *). Irtóztató, iszonyu gondolat, 's Bethlentől annál váratlanabb, mert neki mind feje, mind szíve olyan vala, a' milyennek lenni kellett; de a' környülményekkel a' jók és nagyok sem parancsolhatnak mindig, 's a' rossz időkben a' hibás lépés és a' jó vétkeknek, a' vétkes jónak vétetik.

Mig engemet a' főispán fauflíájáról és Erdélyről tett beszéléseivel gyönyörködtete, 's látnom engedé, hogy a' gubernium a' vármegyékkel mint űzi levelezéseit, comtesse Nina a' szomszéd szobában verte fortepianóját, 's így lelkem kettős örömek közt hullámozik.

Gróf Bethlen Rosália, Nagy-Bűnből, egyike az Erdély' legnagyobb kimiveltetésű 's legszebb aszszonyságainak, 's a' négy gyermek úgy neveltetik, hogy rajtok a' Wesselényi Anna' unokáit ki lehes-

---

*) Debreczeni consul Fáji Fáy János rokon barátomnak, a' pécsi püspök Klímó' testvére' fiának, gazdag gyűjteményében van egy emlékkönyv, melyben ez áll: *Per multas afflictiones oportet nos ingredi in regnum Dei. Actor. XIV. 22. In se quotidie experiens scripsit magnis mundi honoribus indutus et exutus vano titulo Comes Nicolaus de Bethlen, anno Salvatoris natí 1711., scribentis anno 70-mo, captivitatis Dei 8-vo, Viennae 21. Sept.* — A' hosszas lassú szenvedés elgyengítheti az erős lelket is, kivált öreg testben; de nem áll-e a' valóban nagy emberen nagyobbnak érzeni magát, mint az az eltűnt 's sohajtva emlégetett külső nagyság?

sen ismerni. Avenariusz úr itt ad leczkéket festésben, muzsikában, 's francia és olasz nyelvekben.

Az udvar síkon fekszik, 's a' kastélyt egy vad nyárliget zárja el a' Küküllő' kártékony áradásaitól, melly épen azért szép, mert vad, a' hogyan a' természet hagyá lenni. Nincs elrekesztve a' kerttől, sőt inkább azzal egy egészet téssen. A' négyszögü táblákra felszabdalt régi kert új izlésre van véve, és minthogy itt nem lehet mind azt csinálni, a' mit óhajtja a' hely' asszonya, a' kerthez van véve. a' szomszéd rét is, honnan gyönyörű a' kinézés a' rengetegekre, mellyeknek erdős lánczából meszére kitűnnek a' Kecskék' kopasz sziklái, 's a' tájnak varázsdísz adnak. — Gróf Gyuláiné meghagyá nekem, hogy a' vízrohanó mellett emlékezném rólok és Théréről. Üresen lélvén a' házat, midőn itt megérkezém, első gondom vala, azt keresni fel, 's a' patakot vevém vezetőmmé. — Erythia! kiáltám; emlékezvén a' Geszner' vignettjére, idylljeinek négyrétű pompás kiadásában. Közlöm olvasóimmal az igen elmés alkotmányt.

A' patak' menésében egy nyolcz lábnyi hosszúságú, és magasságú fal emeltetett, 's a' fal elébe két oszlop. Ennek párkánygerendájáról a' megette álló falig, és valamivel még tovább, báldog vállú vagyon vetve, hogy a' víz azon menjen az emeltett gerendáig, 's a' két oszlop közt essék le. A'

ki így a' fal előtt a' báldog vállú alatt megáll, egy vízkárpitot lát legördülni a' két oszlop között, 's a' vízkárpiton keresztül minden tárgyat csodaalakban lát megjelenni; ha pedig ezen három részein nyílt cabinetből kilép, 's a' kárpitot kívülről tekinti, ezer brillantokban látja azt szikrázni a' naptól, a' hogy a' kárpitot a' leggyengébb szellő is lebegteti. Súsie és Théréz! kiáltám, belépven a' cabinetbe, 's az ő neveikkel szenteltem meg örök emlékül a' szép helyt.

Széphalom, jún. 23d. 1827.

Ma olvasám, a' mit itt írtam, erdélyi leveleimnek Bécsből visszaérkezett manuscriptumában, 's a' Gróf Gyulainé' emlékezete, mint a' tör járja keresztül lelkemet. Ma esztendeje hala el Kolozsvártt. Gyermekai, közelíteni látván végét, stafétát küldének ifjú 's öreg napjai' leginkább kedvelt barátnéja után, ki már útban volt felé, midőn a' hír útnak indúlt, 's hogy lelkének mása veszedelemben van, csak akkor tudta meg, midőn hozzá belépett. A' szólni már nem bíró ráismere angyalára, 's mindaddig tartá kezei között jobbát, míg lenni meg nem szűnt. Hála neked, szent végezés, hogy nekik ifju esztendeim' két vezércsillagának, ez örömet adád. — „Isten viasszává lehellétét, 's Súsie megholt!“ Született 1767. septemb. 27-dikén.

'S im az a' nap, mely nekem olly sok izben ada mennyei tisztaságú örömeket, már második iz-

ben leve gyászom' napjává: taval ezt a' szép és jó asszonyt; 1810. ipamat vesztém el, kinél tisztább lelkű halandót soha nem ismertem. — De az illy fájdalmak nem kívánnak idegen szemektől láttatni, 's elhallgatok. A' jók nézzék el panaszomat hűségem' jelenségéért. A' mi nekik az, a' kit ők tisztelnek minden mások felett, az vala nekem ez az igen jó ember, ez az igen jó asszony!

XXI. L E V É L.

Gróf Bethlen azzal tetézé kegyességeit erántam, hogy nála mulatásomat előre tudatá az enyedi collegium' professoraival, maga is bekísért hozzájuk, 's gondja vala, hogy mindent láthassak a' mit látni óhajtok.

Enyednek fekvése sokat hasonlítana a' Zemplény' Újhelyééhez, ha hegyei sokkal tetősebbek, 's tére kelet felé tágasb volna. Collegium és a' professorok' lakásai egy egész hosszú utcát foglalnak el a' város' éjszaki szélében, a' szőlőkertek' lábaiig. A' deákság' szobái, az auditoriumok, a' bibliotheca irtóztató. De gróf Bethlen Imre eltörlé a' szennyet, 's már kél az új épület. Annak alapköve 1827: van letéve.

Az iskola ide Fejérvárról jöve által. Ott az unitáriusoké volt, hihetőleg számokra az ő János-Zsigmondjoktól alkotva. A' reformatusoké 1580. leve. Bethlen Gábor újra teremté, 's megajándékozá Décse, Miriszló, Fel-Enyed, Muzsina, Orbó, Henningfalva egész helységekkel, 's elnevezé fejérvári

Bethlenianum collegiumnak, mint a' németországi fejedelmek a' magokét a' magok neveikről. Tanító székeibe nevezetes férfiakat hívta be. Ilyen vala Opitz, első költője akkor a' németeknek, 's Alstedt, és Biesterfeld. De a' Rákóczy Györgyöt űző tatárok és törökök bibliothecáját és minden épületeit elégeték, 's az iskola elszélede. Tanítók és tanulók Kolozsvárra költözének által, 's mindaddig ott nyomorgának, míg cancellarius Bethlen János 1663. őket Apafival vissza hivatá. Az iskola' új statora Páriz-Pápai Ferencz vala, a' lexicographus.

Rendes professora Enyednek hét vagyon, 's a' tanulók' száma nem igen haladja meg az ezeret. Togátus és publicus (így neveztetnek ezen vallásbeli felekezethnél a' felsőbb osztályoknak világi célra nevelkedő, és így ezt a' monachialis öltözetet nem hordó ifjai) vagyon kétszáz; a' többi a' grammaticai tudományokban oktattatik. — Jóval kevesebb tehát mint Debreczenben vagy Patakon.

Bibliothecájok 1816. nyolczezer kötetből állott. Az igen előregedett philos. prof. Benkő Ferencz ezer kötet könyveit ezer forint tőkepénzzel hagyá az iskolának, hogy a' pénz' kamatján a' legújabb philosophiai munkák szereztessenek meg. Philosophus-hoz illő gondolat, 's nem olyan, a' mi álmélkodást támaszthasson; de a' philosophiae professor nem mindig philosophus.

Bod Péternek itt három munkája tartatik nagy becsben: 1. *Histor. Litter. Hung.* III. köt. 2. *Antiqq. Hung.* 3. *A' Magy. Ecclesiák' Történ.*

Engem leginkább az vona magához, a' mit a' bibliotheca Benkő Józseftől bír, az Erdély' Kovachichától. Valahol régi írásokat talál, nem lele nyugtot, míg azoknak megtekintésökhöz nem eresztetett, 's mint juta azon szerencséhez, hogy az ilyet nem csak láthassa, hanem magáévá is tegye, ajándékozá-e neki, vagy csak kölcsön kérte 's magánál felejtette, azt a' jó istenek tudják. Ilyen az a' fólio-kötet, mellyben a' legelső Teleki Mihály' levelei 's az ehhez írottak együtt állanak; valóságos kincs, és olyan, mellynek csak együvé-köttetéséért is Benkő polgári koronát érdemel. A' régi házak' tagjainak azt kellene örökké predikálnunk, szóval és írva, hogy valami leveleik birtokok' védelmére nem tartoznak, kötlessék együvé, nehogy lyánykaik rajtok pogácsákat süttessenek 's a' ház' egyéb szükségére fordítsák. Én ily helyről bírom a' Rabutin' aláírását, de csak aláírását. De midőn az intést a' régi levelek eránt adjuk, a' jobbak értik, hogy a' most írottak is régiiek lesznek egykor.

Elkészítette-e Benkő, a' mit Transilvaniája' előbeszédében ígért, *Historiam Transilvaniae Theresianam*, és ha szavát állotta, az hol van letéve, nem

tudhatom. Erdélynek specialis geographiája most forog consil. Kenderesi úrnak kezeiben, hogy megigazítván botlásai, sajtó alá eresztethessék. Bár megbecsülhetetlen Transilvaniája is újra jelenhetne meg, melynek minden nyomtatványai elfogytak.

Kézírása Benkőnek igen csinos volt, 's betűit gonddal vonta. Annál inkább csodálhatni tehát szorgalmát, hogy négy év alatt négyszáz ívet írányomtatás alá. Kenderesi engem egy hatvan lapnyi írásával ajándékozta meg, melly előttem nem csak autographoni tekintetből becses. Az elsőbb Rákóczy György' udvari diariuma, valamelly annak vitelére rendelt embere által. Az eredeti írás a' kolozsvári reform. collegium' bibliothecájába van letéve. Elejét, hátulját elrágta (ugymond B.) az egerek; a' mi megmaradt kezdődik april' 16-dikán, 's szakadatlan folyamatban tart jul. 23-dikáig 1632. 's azt beszéli, hogy a' fejedelemhez, kik érkeztek, kik ebédelték 's vacsoráltak nála, 's vadászatában mit ejtének le; — péld. „szombat. 17. (april.) Ebéd után: „Hozot Cornicz (Kornis) Sighmond Vram szolgálja --- leueljet --- azután eő Naga ki ment Vadasznyi, éa csak késő estuere jeöt bé és fogatot „eő Naga 1 gimot, 3 öszet, 6 nyulat és 2 rókát --- „valanak eő Naga Asztalanal Cancellarius Vram eő „Naga, Capi András Vram eo Naga. Alstedius Vram „eő Kme Balon Peter Vram eő Kme.“

Benkő négy esztendőös deák hagyá el Enyedet, 's olly helyre méne ki papnak, hol tudományait nem vala alkalma szaporítani. Innen a' gyanu, hogy ő Hermányi Dienes enyedi predikátor' rokonának tolaival páváskodott. Mint ha a' jó fejeket az iskola csinálná, és mint ha mindent nem a' későbbi igyekezet szerzene. Az irigység' elmétlen vádját meghazudtolja a' szín, melly neki minden dolgozásiban egy, és az, hogy őtet társalkodása úgy mutatá tudósnak, mint dolgozásai. — Született 1740. decemb. 20-dik.

Életének utolsó napjaiban egy csapás éré, melly fényt vona rá. Összeesketvén a' rendelkezések ellen egy házas párt, pörrel támadtatott meg. Felelete az volt, hogy ő nem büntetést érdemel, hanem hogy a' prytaneumban holtig tápláltassék. Birái pénzfizetésre kárhoztaták, de magok fizették le azt.

A' mit Báróczi hagyta Enyednek, francia és római classicusokból áll, és theosophiára tartozó írott és nyomtatott haszontalanságokból. A' bibliotheca birja Fuchs által már 1786 előtt olajban festett képét is, melly szobájában függött, 's az enyedi kórház tízezer forinttal gazdagítatott általa.

A' collegium báró Bánffy Farkas erdélyi kincstartó 's szent István' rendebeli commendátor, 's gróf Bethlen Gergely kormányzéki tanácsos fő curátoraitól nagybecsű ajándékokat bír. Az elsőbbtől az 1462. pergamenre írt magyar chronicont, melly-

ből Turóczi szóról szóra vette elsőbb fejezeteit, 's magának Bánffynak autobiographiáját, 's Hollandiában írkált iskolai csomóit: Bethlentől egy gazdag ásvány-gyűjteményt, 's ennek és annak képeiket,életi nagyságban. A' D. Gyarmathi úr' képe még élteben függesztetett fel itt, sok más erdélyi tudósokéval, 's a' fejedelmekével.

Itt mint már előbb Károly-Fejérvártt, örömem vala látni a' Museum Napoléont, tudniillik a' Louvre' szobrainak és festéseinek rézbe metszett másaikat, magyarázó textussal. Autographiai gyűjteményem püspök Mártonffynak egy jegyzését bírja, mellyből látom, melly kevélykedve forgaták azt az ott fogva tartott francziák; 's kevélykédésök igazságos vala **Mi azon kevélykedhetünk, hogy azt nálunk láták.**

XXII. L E V É L.

Vasárnap vala, 's még nem ütötte el a' kilenczet midőn Tordára beértem. Látni akarám az isteni tiszteletet az unitáriusoknál, 's predik. Barabás Sámuel urat megkértem, mondana olly tanítást, mellyből ismérhetném, mik választanak el bennünket egymástól. Rosszkor jövék; a' predikátziót ma egy kolozsvári kiküldött deáknak kelle tartani.

Ha nem tudtam volna, melly felekezet' templomába léptem, az enyéim között véltem volna magamat; a' kettőnek temploma, énekei, melodiája, azonegyek. Úgy tetszik invocatióikat a' férfiak is, szemök elibe tartván kalapjaikat, 'mint mi, és a' hogy azt taval láttam tenni a' prussziai királyt, Bécsben. A' szép nem él azon elsőséggel, hogy ülve görbed székére.

A' deák fekete rövid dolmányban, fekete zsinórból vert övvel, sarkat verő sötétkék 's baránynyal prémzett magyar mentében, mellyet pallást gyanánt lebegtete vállain, álla fel, 's beszédét annak jelentésén kezdé, hogy az aratási időhöz képest a' mun-

kásság felől fog elmélkedni. Ekkor felolvasá a' szent leczkét, predikációja collegiumosan vala feltarkázva az aegyptusi, görög, zsidó, perzsa, assyrius királyok', bölcsek', hadivezérek' neveikkel. Megbánám hogy életemnek két óráját így vesztém el minden haszon, minden öröm nélkül.

Valaha valahára vége vala iszonyú kínaimnak, 's a' deák most buzdítást teve a' Socin' híveihez, hogy Luthernek valamelly szász, és így gazdag, felekezetét a' templomépítésben segéllenék. Kérdést tevék Barabás úrnál, ki megengedé, hogy a' Zrínyi' veres kucsmájával papi székében foghassak helyt; miként történik ez. Erdélyben a' templomot építeni akaró, de erre magát elégtelennek érző, bejelenti szükségét a' kormányszéknél, 's megnyervén annak engedelmét, az kihirdettetik minden religióbeli templomban, akármelly felekezeten legyen. — Soha életem' két óráját jobban mint itt, el nem vesztegettem!

Kenderesinek számot kelle adnom, mit láték, hallék, tapasztalék. Akarta volna, hogy leveleimben ne mellőztem volna el a' statistikai híreket; de makacsúl megállapodtam feltétemben; az affélék inkábbára gyanúsak. E' végre előmbé tevé Benkőnek már feljebb említett bővebb geographiáját, hogy forgatnám végig.

Midőn ez foglalatосkodtata, egy valaki jelentést teve, hogy nem tudom melly lépése valakit is-

mét megbántott, 's a' dolognak reá nézve követke-
zései lehetnének. Ne csinálna annyi ellenségeket,
midőn kikerülheti. A' szó, bár olykor lassongva,
figyelemre vont. A' tanácsot, a' talán jó indulatból
jövőt, mély elcsendesedés követé. Ujaim közt te-
kinték oda, 's változást Kenderesiben nem lelék.
„Mert én bizony vele nem gondolok,“ mondá egy-
szerre; „de lelkem' érzései ellen soha semmit nem
cselekszem!“ — A' vadacska mert, 's a' csattanó, so-
ha semmit' a' bölcsesség' férfiát, azt a' tanácsadót,
elrémitette. Kapta kalapját, 's ment. Egész életében
nem szóla ő illy vadúl. De homlokát nem is ütötte
olly gyakran a' küszöbbe; 's meg kell vallani, az
ollyan fáj.

Kenderesi nem tartozék azon egyszínű kis na-
gyok közzé, kik nevetni nem mernek.

Narratur et prisci Catonis

Saepe jocus caluisse virtus.

A' hol ő vala, a' tüzetlen is tüzet kapott. Fe-
lejthetetlen lesz előttem mindig az ebéd, mellyet
gróf Toldalaginénál vele, 's secretarius Gyárfás és
Sebes urak' társaságában ettem, hol tudomány, ko-
moly kedv, dévajkodás, váltogaták egymást, 's a'
hol óráimat mind hárman, de kivált a' beszéleni
szerető 's beszéleni tudó consiliarius, olly oktatóvá,
olly mulattatóvá tévék.

És aztán azok az elmésségek, mellyeket ked-
vem volna lélek' perczengésinek nevezni; azok az

apró, olykor bohó történetek, melyek papirosra vetve, nyomtatásban, alacsonoknak tetszhetnének, de élő szóval, 's az öröm' helyén elmondva, életünk' legszebb pillantásit teszik, 's bizonyosan többet érnek mint az őrzött órák' minden feszes bölcsesége! Próbát teszek, nem, ha téged egynek kettőnek elmondása által tudnálak-e mulattatni, ki facetiáiddal minden másokat felülmúlsz, 's így az illyeket leginkább bírálghatod, hanem hogy elbeszélése olvasóimnak úgy adhatna-e örömet, mint nekem az, midőn barátimtól beszéltetni hallottam.

Egy szívére, lelkére, tudományaira tekintetet érdemlő, de különösségeket kedvelő valaki bővebben költe mint szokás; 's rokona jónak vélé, meginteni az abnormis embert, élne okosabban. A' levél nagyocskán fogta éreztetni a' tanácsló' felsőbb-ségét, 's a' szeretetre méltó bűnös azt, a' melly pillantásban megolvasá, gyertyája felibe tartotta, 's vígan nézé, mint ég hamuvá. Akkor vevé a' tollat, 's ezt írta vissza: „Megismerem hogy a' tanács igen bölcs, 's egyenesen az én vétkem, hogy sikertlen. Ha ifjabb esztendőimben volt volna szerencsém venni, haszna volna nálam is. Épen jut eszembe, hogy excellentiádnak még közelebbi rokonai vagynak mint én; hogy ifjabbak mint én; 's olly gondolatlanok mint én. Bizonyos vagyok benne, hogy, ők a' tanácsnak, ha az nekik dosisonként adatik be, nagy sikerét tapasztalják; 's erre nézve a' le-

velet, hamuvá égetve, itten küldöm vissza; öregebb vagyok mint hogy egyéb lehetnék mint eddig voltam.“

A' költés sequestert vont jószágaira. Azonban bizonyos sötét arcú hitelezői panaszt tevének újabb adósságai eránt, 's kielégíteni kívántak a' kéznél maradt birtokból. A' rendelés kiment, kívánságok szerint. A' vádlott megkéré védlőjét, tenne jelentést, hogy sötétarcú hitelezőit ennyi 's ennyi cigányok általeresztésével teljesen kielégítette, 's okát adá, miért épen cigányaival: „1. mert míg az adósnál mobilis portéka találtatik, addig fekvő birtokot executióba venni nem szabad; már pedig mobilisabb portéka, kerek e' világon, mint a' cigány, nincs. 2. mert az executióba vett cigányok' arcza 's az ő hitelezőinek sötét ábrázatjaik atyafiságra mutatnak közöttök; következésképen véle azt hitetik, hogy a' cigányok' új urai, arczok' színe által is bebizonyított atyafiságoknál fogva, ezekkel szelíden és a' humanitás' érzései szerint fognak bánni.“ Még két más francia könnyedséggel 's csípős sóval említett okait felejteti vagyok kénytelen.

És még egy történetet; de más nemből. Főispánjaikat, vagy székelyesen szólván főkirálybíráikat, a' székely nép maga választja. Meghalálózván az udvarhelyi székben, hol egy nagy lelkű, nagybirtokú, 's kora által is tiszteletes báró Kordáné közönséges tekintetben állá, a' főtsízt e' földnek egyik

lakója erővel ezen asszonyságot akará főkirálybíró-
nak választatni; hiába igyekeztek mások éreztetni
vele kívánsága' képtelenségét. „De ha asszony kor-
mányozhat országokat, még pedig dicséretesebben
mint sok férfi: egy székely székét is kormányozhat!'
felelé a' természet' jámbor gyermeke.

XXIII. L E V É L.

Kolozsvárról reggel jöttem el, és sötét éjjel értem Esküllőre. Onnan eddig úgy nem találánk falut mint Kolozsvár és Torda között. Az eső egész nap esék, lomhán, szomordúan, nem víg csapatokban, nem rettentő, de szép szikrázásokkal, nem pompás dörgésekben. Hosszú útam alatt ez vala legúnalmasabb menésem.

Inasom Enyeden rosszul leve, 's annyira elgyengült, hogy le sem szállhata szekeréről. Esküllőn tehát a' legvastagabb sötétben, 's térdig erő híg sárban, kocsisomnak kelle nyergéből lelépni, hogy bekopogjon egy háznál, mellynek kised ablaklyukán világot láték. Az oláhné, meghallván a' tót ember' köszöntését, hirtelen kiönté a' csupor vizet tűzére, 's a' tót ember káromkodva jött vissza a' szekérhez. Egy más házból az oláh kocsimhoz családja ugyan magát, de sem kérelem és pénzcsoörtetés, sem harag és fenyegetések nem indíthaták meg, hogy befogadjon, vagy, mivel azt lehetetlennek mondotta, velünk a' Mohai úr' házához elhabuczkoljon.

Meghagyám tehát, hogy menjünk a' merre a' ló viszen, 's a' tót ember nagy örömmel felkiálta, hogy a' föld' gőzétől még vastagabbá vált sötétben olly valamit lát mint egy galatnbbúczos udvarkapu. A' nélkül hogy tudtam volna, kié az udvar, behajtotték. A' vak szerencse Mohai úrhoz vive, kihez kolozsvári barátim útasítanak, ha talán Drágra, obester báró Wesselényi István úrhoz, a' László öcsém' kedves tisztársához, barátjához nem érhetnék.

Mohai úr betegen fekvék, midőn megszorúlt vendége átkodva, pirulással, félve panaszlá baját, nyomorúságát, szükségéit. De most felkeleágyából; rakásra ölette tulkait, malloarait, 's minden becset felülhaladó szivességei által, mellyek nem az étetésből, itatásból, hanem a' vig kedvvel látásból állanak, a' bátortalannak leczkét ada, hogy becsületes embernek becsületes emberhez bízva kellene járúlni.

'S ez a' jó Erdély valóban nem csak a' szíveslátás, hanem az étetés és itatás miatt is, olly dicséretet érdemel, a' hogy kevés nemzet a' nap alatt. kenyere ollyan van, hogy ha ki azt megkóstolja, zsemlyét, kalácsot, 's a' debreczeni, miskolczy kenyeret nem dicséri többé. Kávét háromszor isznak napjában, 's rozólist azonfelül. Hideg embereink oda csak azért is elmehetnének, hogy tanuljanak felmelegülni; gourmándjaink pedig, hogy a' szerint térhessenek vissza, mint Epicúrnak az a' hizni szerető állatocs-

kája, melyet Horácz, 's alázatos követés nélkül, nevén nevez.

Más nap egy kies völgyen, melyet játékos csavargásokban fut végig az Almás'vize, Erdélynek egyik leglelkesebb tisztviselőjéhez, szőlőjához, emberéhez juték, akkor háromszéki főkirálybírói helytartó, elébb a' marosvásárhelyi királyi táblának assessora, most kormányiszéki tanácsos Nagyajtai Cserey Miklós urhoz, Tihóra. Ötet lélek, tudomány, tapasztalás, szív, csodált beszédei, 's nagy tettei teszik most tiszteletessé, egykor felejtethetlenné. Ismét egy gyönyörűen elmúlt, oktató napom.

Tihó, a' mint neve 's várának romjai gyanítják, hajdan Tihó vezérnek birtoka, két orányira fekszik Zsibóhoz, 's a' völgy a' két hely között nevezetes történeteinkben. A' Nagy-Szamos, Dézs felől jöve, megkerüli a' Turbuczahegyet, 's ezt jobbra, Karika nevü helységet balra hagyja. Rákóczy a' dombon sánczoló körül magát, hogy a' közelítő német vezérrel megütközni kénytelen ne legyen, míg Bercesényi, a' várt lengyel segéddel, megérkezendik. Embereivel megtömé a' völgyet, feledve, hogy a' szoros nyíláson meglepethetik, 's egy oláh pap a' németeket a' nyitva maradt résnek igazítá. A' győzők ez nap, 1705. novemb. 11-d., leginkább Rákóczynak személye ellen törekedének. Ez látá ezt, erdőnek vevé magát, ott balra csapott, általúsztatá lovával a' Szamost, 's a' turbuczai hegynék vévén útját, Kő-

vár' vidékén és Maramaroson keresztül ment Lengyelországba.

A' zsibói istálló azon szerint érdemel bővebb előadást, a' hogy' a' vásárhelyi, szebeni, fejérvári gyűjtemények, mert ez Erdélynek úgy kevélysége mint amazok.

A' ménest Wesselényi Pál, a' most élő Miklós' nagyatyjának nagyatyja állitá 1660'táján, válogatott erdélyi kanczákból, 's az magát már az ő idejében tekintetbe hozta volt.

István, rendek' előlülője, Pálnak fia, látta a' szerencsés kezdetet, 's ménesét török és tatár kanczák által nemesítette.

Fiai, Ferencz és István, megosztóznak. István, a' mi Miklósunk' nagyatyja, nápolyi méneket hozza be, hogy a' török faj magasabb termetűvé váljék. Látta hogy a' két faj nem illik együvé, 's valami megkorcsosult, kihányta.

Most megveve generális Brentanótól egy huszonnyolcz esztendő's Galant nevű mént, kétszáz aranyon és tizennégy darab harmadfű csikón. Ennek atyját akkor hozák által a' Pyrenéeken, midőn VI. Károly Barcellonában megkoronáztaték, 's ez leve törzsöke, atyai vagy anyai ágon, minden Zsibón nevelt lovaknak.

Istvánnak özvegye, Vargyasi báró Dániel Polyxena, még nagyobb fénybe hozá a' ménest. Óvta a'

nemtelen lovaktól, a' fajokat megkülönböztette, jegyzőkönyveit nagy gondnal vitette, az ifju lovakat költségesen neveltette, tanította. Ügyes lovászmestereket fogada szolgálatjába, nevezetesen Gründelt, ki mestere lón Miklósnak.

Ez, akkor kapitány a' Bethlen Ádám' huszárjai között, 1775. egy *Monarch* és egy *Brillant* nevű spanyol eredetű mént hozza a' lengyel király' istálojából, és egy törököt.

Anyja' halála után 1776., a' gróf Haller János' gorbói istálojából egy *Cicerót* veve meg, melly I. Ferencz római császárnak spanyol ménű spanyol kanczájú lovai közül erede; —

Hyam angol lójátékosztól 1773. egy négy esztendő *Alexander* szürke mént; —

Herczeg Kaunitz Domonkosztól pedig 1790. egy *Andalúso* nevű spanyolt, mellyet a' herczeg' atyja, a' minister, maga hozott ki Spanyolországból; —

Végre 1792 szerencsés vala szert tenni gróf Mikótól egy *Müzir* nevű originális arabszra.

A' *Monarch'* és *Brillant'* maradékait nem tartotta meg Zsibó.

A' mostani ménes nevel spanyol, angol, arab sz fajokat. Ezeknek törzsökeik:

a' spanyol fajtában: 1. *Galant*, más nevével *Brentano*; 2. a' Hallertől vett szürke *Cicero*; 3. a' Kaunitztól vett *Andalúso*;

az angolfajtában: 1. a' Hyámtól vett Alexander; 2. a' II. Miklós által Angliából 1822 kihozott Cato; az arabsz fajtában: a' gróf Mikótól vett Müzir.

I. SPANYOL FAJ.

1) BRENTANO' NEME.

Ebben ragyogtanak a' II. és III. Galant, a' Superbo, Daru, Amico, Kakas, Kedves, Bucephal, Jupiter, a' Daru' Bucephal' fia, Hannibál, Pajzán, Philosoph.

Bucephal; 1816. huszonnyolcz esztendő volt. Színe sárgás fakó, serénye és farka fejr, 's serénye igen tömött, hosszú, perpendicularis. Feje busa, háta horpadt. És még is egyike az istáló' fő díszeknek, urának egyik öröme.

Philosoph; tizenhat markos, szürke, remekje a' tanult lovaknak; 's innen a' név. Az I. Miklós' kedvencze, méltósággal teljes lépdelései miatt.

Jupiter; barnapelly; fő éke a' hattyunyak.

Pajzán; szürke kancza. Teljesen iskolázott. Olly úszó trappos, mozdulásai olly pattanások, olly fáradhatatlan, hogy álmélkodás nélkül nem láthatni.

Amico; Wesselényinek már katonaságában is kedvese, Lengyelországban, és Silesiában. Harmincz hat esztendőt élt.

Kedves; Zsibónak legtanultabb nevelése. Miklós a' maga nyolcz esztendő Miklósát 1805 ezen kezdé iskolázni.

2) CICERO' NEME.

Legnevezetesebb gyermekei a' lángszínű I. Caesar, Zsibónak, sőt az egész Erdélynek, örök dísze, a' külföldnek irigysége. Kibolt 1804., maga helyett hagyván a' hasonló színű II. Caesart, a' Csinost, a' courbettoló ifju Cicerót, 's Armidort, az ifjabb Caesar' anyai testvérét, a' szép Madár kanczát, és Scípiót, Armidornak és Spagnolának fiát, ki szép, mint atyja, 's nagyobb.

3) ANDALÚSO' NEME.

Az ifjabb Andalúzo, a' Tüzes, Spagnolo, Superbo, Ráró, és Spagnola, híres kancza. Ez, nem vala czifra ló, de mindig szép fiakat szült. Gróf Károlyi József érette 700 aranyat ígért. „Annyit neim ér, mondá Wesselényi; 's nekem a' ménestartás olly kötelességem, mellyel őseim' emlékezetének tartozom.“

II. ANGOL FAJ.

Alexandernek leghíresebb gyermekei: Fox, Pitt, Admirál, Eclipsz, ifjabb Alexander, 's Fanny és Jenny. — Eclipsznek egy szép fiát, Bruce, én vettem ajándékban, 1816.

Az ifjabb Miklós 1822 februáriusban indúla ki együtt kapitány gróf Széchenyi István úrral, a' nagy Széchenyi' fiával, Londonba és Párizsba, 's

Angliából hozá Cato nevü, sötétbarna, tizenöt markos három hüvelykű ménét. Született Cato 1809. Lord Stawelnél (General Studbook. II. k. 133 l.). Atyja volt Sancho, anyja Gipsy. Gipsynek atyja Trompator; ennek Conductor; és ez unokája vala Matchimnek, 's Cadének második unokája Cade Godolphin angol atyától származott (I. k. 169. l.). Gipsynek anyja Herodtól és Snap leányától ered, ki Childersnek unokája volt (II. k. 342. l.). Sancho atyja Don Quixot; ennek anyja High-flyer (I. k. 155. l.). Don Quixot Chaunters' fia, Eclipsz' unokája. (I. k. 86 l.)

III. ARABSZ FAJ.

Müzirnek minden mén maradékai közzül egyedül Almanzor éle 1816., de feleségei 's lyányai voltak. Csak tizennégy markos; színe szürke. Neptún nem teremte soha szebbet, 's a' genealogiáját Salamon' idejéig felvivő kochláni ménes kevélykedve nevezhetné fiának. Ha valamelly fejedelem a' legigazságosabb háborúban meggyőzte volna ellenségét, annak triumphusát Almanzoron kellett volna tartani. A' ló, igen öregén és hecticában, nagy áron vétetett meg a' drezdai udvar' számára.

A' felső istállóban, a' fedett iskolával egy fedél alatt, az én utóbbi ottlétemkor balra ezek állának, 's e' renddel: 1. Superbo, 2. Zoroaster, 3. Jupi-

ter, 4. Armidór, 5. Scipio, 6. Büszke, 7. Bucephal, 8. Tíbar, 9. Kakas, 10. Andalúso, 11. Eclipsz, 12. Arioso, 13. Almanzor, 14. Daru, 15. Philosoph. Az udvar felé ezek: 1. Generál, 2. Mariandel, 3. Lámpás, 4. Pajzán, 5. Ráró, 6. Batallador, 7. As-tereon, 8. Oszkár, 9. Caesareon; 's a' ház' asszonya' négy feketéje, és két hermelinje.

A' hús mén, három kancza, egy metszett körül, szolgál 1 lovászmester, 8 legény, 2 ficzkó, és a' lovaglók.

Az alsóbb istálló, a' kastély' keleti szárnyában, tele van hasonlóúl már kitanult, vagy most oskolázott lovakkal.

A' lovak a' Wesselényi-czímert viselik bal farkon, a' rózsát tartó Szirent; nem a' név' első betűit.

XXIV. L E V É L.

Gróf Kornis Mihály és Buczy Emil urak általjövénnek Zsibóra Szent Benedekről, hogy Erdélyben töltendő utolsó napjaim' örömeit neveljék. E' figyelmet a' gróf' tisztelt anyjának, az egykori, minden joktól szeretett thesaurarius gróf Teleki Károly' méltó leányának, köszönhetem.

A' kertben ülénk a' szép Csorgó mellett, 's az öreg Wesselényi felől beszélénk, kit Miklós tizenharmadik évében veszte el, 's eléggé nem ismerhetett. Én adám elő a' mit részint magától, részint barátjaitól, részint vádlóitól hallék, 's beszédem részvételt talála. Melly character! kiáltá Buczy, 's melly gondatlanság, hogy az illy nagyságú ember' életét valaki papirosra nem önti, 's minden fényével, minden árnyékával. A' jók' árnyéka még neveli fényöket; 's a' kinek keble van, érti, hogy a' természet a' jók' hibáit érdemök' emelésére adá. — 'S mit nyernénk vele, ha az effélet valaki papirosra tenné is? mondám neki. Gondolod-e, hogy az affélet, bár barátink' kezeikbe, bátran tehetnénk le? Az emberek azt sem tűrik, ha az

író jót mond felőlök; hogyan midőn gyengeségök érintetik meg? Higgy nekem, okosabb osztályrész nincs mint hallgatni, vagy a' szerint változtatnunk színeinket mint a' Chamaeleon. Omnia adsentiri — is quæstus nunc est longe uberrimus!

Neheztelnék, mondá Buczy, ha a' szó szívedből jönne; de ez a' tartalék nem sajátja lelkednek. Te ismeréd Wesselényit, 's kevélykedel szeretetével. Oldd fel a' nem könnyű problémát; tartozol vele árnyékának. — Vallást tevék hogy életét megírtam, hogy Patakitól a' házagok' kipótlására sok tudósításokat vettem, Wesselényinek már halála után; 's azt itt teszem le. A' ki szebbnek nézi a' chinai ízlésben festett főket mint a' Rembrandéit, szűnjön meg ezt olvasni, mert itt a' fejnek több mint három negyed profilja árnyék, sötét árnyék, de szép árnyék.

Báró Wesselényi Miklós, cs. kir. kamarás és Közép-Szolnokban a' főispáni méltóságnak helytartója, született Zsibón 1750. decemb. 11-dikén; megholt ugyan ott 1809. octób. 25-d. Még nem vala hét esztendő, midőn atyját Istvánt *) elvesztette. Anyja Vargyasi báró Daniel Polyxéna, leánya Istvánnak, a' könyvek' írójának, gróf Pekri Polyxénától.

---

*) Ennek atya ismét István, közép-szolnoki főispán, tovább a' királyi táblának, végre a' rendeknek előlője, 's titkos belső tanácsos. Anyja Bánffy Kata, leánya Györgynek, az első gubernátornak.

Miklósnak első nevelője Cornides Dániel leve, a' későbbi historicus 's prof. a' pesti. universitásban, 's Wesselényinek ez vala minden szerencsétlensége, veszedelme; a' ki tanulni szeret, nem mindig szeret tanítani. A' fényes ház' egyetlen gyermeke, magára hagyva látván magát, parancsolgatott, 's lelke azok körül, kik vakon nem teljesíték kéjeit, elkesernyésedék. Ugyan e' szerencsétlenség éré tovább kolozsvári predikátor Deáki Pálnak házánál. Azonban nem tagadhatni, hogy a' szertelen élesség, melly neki egész életében kínzója vala, már vérében volt; örökös gyanánt vette azt anyjától, ki minden nagy, sőt csodálást érdemlő tulajdonai mellett a' szenvedhetetlenségig kemény vala. Nevelé szerencsétlenségét, hogy vele katonai szolgálatot vétetének, hol szoros engedést kívánhatván alattvalóitól, gyengesége még inkább erőt veve.

Tizenhét esztendő vala, midőn szolgálni kezdé, az akkor Bethlen Ádám, tovább Barkó és Stipsics neveket viselő huszárok közt. Öt eszt. alatt Galiciának elfoglalásakor (1772.) már kapitány vala, 's svadronával 's bizonyos számú gyalogsággal Bukovinába küldetett. Embereit fenyítékben tartotta, a' szolgálatban gyakorlotta, olykor megzaklatta; de poltolta hópénzöket, a' zsibói posztófabrikából nekik új köntöseket adata, maga tanítgatta legszilajbb jóvaikat; hópénzét egy gyermekekkel megterhelt isztársának hagyta.

II. József látni akará a' zsibói istálót, és azt az asszonyt, ki a' Róma' íróit a' Róma' nyelvén olvasta, 's azon szólott és írt, 's levelet kívánt tőle fiához, Galiciába. A' Wesselényi' svadrona megkülönbözteté magát minden másokéi felett a' gyakorlatban, 's a' császár a' sereg előtt dicsérte meg a' kapitányt; 's hosszabban beszélvén vele, bizonyossá tévé, hogy királyi kegyeire minden esetekben számot tarthat.

A' ház' egyetlen fia nem maradhatta nő nélkül. Ő referendarius. Caerey Farkasnak Heléna leányát óhajtotta; egy nagy szépségű leányt, kiben a' nagy szépség legkisebb érdem volt. Menyekzőjök 1777. méne véghez, 's a' menyasszony a' sziléziai táborba ment férjével.

Wesselényi mindentől szeretve látá magát regementjénél, csak óbesterétől nem. Szó nélkül túrt ennek hidegségét. Egy este hivatik; óbesteré már feküdt. Általesvén, 's kedvetlenségek nélkül, egyéb czikkelyen, az óbester emlékezteté a' parancsra, melly a' tiszteket eltiltá magoknál tartani hitveseiket. A' boldogságában kevély szerelmes legérzékenyebb oldalán vala megérintve; a' világért sem vált volna meg kedvesétől; 's a' mint az óbester a' bárónét kapitányné asszonynak titulázta, tűzbe jött. Az óbester érezteté vele felsőbbbségét, Wesselényi pedig emlékezteté, hogy katonai parancsok nem fekvé adatnak. Indulatjának sem egyik sem másik nem vala

ura, és ha a' csataj össze nem szitott volna másokat, kard végezte volna el a' fellobbanást. Wesselényi beadá jelentését, hogy eleresztetni kíván.

Fő gondja most ménese volt. Szomszéd barátjától, Gorbón, megvevé a' már említett Cicerót, 's nem kevés ezeren. Nyolcz nap múlva a' lován kiüte magát a' kolera, 's nem leheté tagadni, hogy a' ló' hibáját amott ismerték. Wesselényi, ki irtózék minden alacsonságtól, 's illy tettel koronát sem akart volna bírni, megelégedék vele, hogy a' történetet általizente. Csak hamar azután a' külföldről nem kis költséggel hozatott lovászmester ekűnt Zsibóról, 's Gorbó befogadá. Most egy lovasz tűnt el, 's az is Gorbón lele menedéket. Wesselényi barátságosan visszakiváná embereit. Tagadtatott ottlétök. Ez Wesselényit tűzbe hozá. Octób. 16d. 1781. több mint kétszáz negyven embereivel 's huszonnégy udvari hajdúival ment elégtételt venni.

A' szomszéd, látván a' közelítő hadat, megszalada, a' két szökevénynyel. Wesselényi feltöreté a' kapukat, 's a' Gorbón talált cancellistát (a' többiek mind futottak) üresen hozott czifra szerszámú paripáján, mintegy triumphusban, Zsibóra általhozta, megvendégelte, 's minden bántás nélkül eleresztette.... Következése Kufstein lett.

Fogságát olvasás és jótétek nemesíték. Szabadságát József 1789. decemb. 15d. adá vissza, kamarási kulcsával, 's emlékeztén, millyennek találta a'

regementnél egy, szabad sereg' felállításával kínálta meg.

Hitvese Bécsig sieté elibe. Zsibóra érvén, nem szobáiba ment hanem lovaihoz. Amicója nyerítve idvezlé urát. „Rám ismerek! kiálta Wesselényi; mint az eb a' hazatért Ulysszra.“ Kihozatá azt, 's kevélykedék vele, hogy hiba nélkül csinálá minden iskoláját; pedig rajta öt eszt. óta nem volt nyereg. Leszállván a' lóról, megveregette azt, 's „ah, úgy mond, te békéltetsz meg sorsommal!“

Kevés napok múlva átizene gróf Haller Jánoshoz, hogy ha őt neheztelés nélkül fogadhatja, megjelen Gorbón. Megújúla barátságok, 's holtig tartá.

A' féketlen. lángokra lobbangó, de legnemesebb lelkű ember kevélység nélkül vallá vétkesnek magát számos vendégei között az én jelenlétemben, úgy mint a' ki mást polgári nyugalmaiban megháboríta. De, úgy gondolnám, a' ki tudva ad el, több ezere, 's barátjának, hibás lovat; a' ki a' más szökevényeit befogadja; a' ki eltagadja a' mit tagadni nem lehet és nem kell; az csaknem annyit szenvedé, látván ennek 's hitvesének szenvedéseit, mint ezek. Kervesesen lakola azért, hogy neki baja nem volt. —

Az 1794-diki dietán Wesselényi követe vala azon megyének, mellyben Zsibó fekszik, még pedig igen fényesen, 's 1806. júliusban, főispáni székébe üle be, mint annak helytartója, fizetését mindig a' rabok vonták. Kevélyebb volt, 's gazdagabb, mint

hogy szolgálatja által hasznot kereshetett volna, 's hogy ugyan azt tegyék mások, gazdagon segélé nem gazdag tisztviselőit.

Székében soha ki nem pattant, noha azt keresék némelyek. Kimélettel vala az erőtlenség eránt, a' botlottakat titokban feddette meg, 's csak a' feleskedőket hangosan. Bosszút nem forralt, nem tett, nem türt.

Árvák buzgóbb pártfogóra nem találtak. Előttém is áldatott ezért neve. A' gyámokat szorosan számoltatá nem egyedül a' jövedelemről, hanem a' gyermekeknek nevelésökért is, 's ezért sokkal inkább.

Erdély őtet nézé egyik leglelkesebb, legszerencsésebb dietai szőlőjének. Nem rettegvén, nem keresvén, nem óhajtván semmit, 's minden dicsőségét abban találván hogy tisztának ismértessék, belső sugallatai ellen soha nem szóla; 's útálta a' felszegeseket, kik a' két ellenfél közt habozván, nem veszik észre, melly nevetségesek, midőn végre magok sem tudják melly helytt állanak, 's okosság-nak látszó nem okosságok, melly mindig a' szerencsét csillogtatja előttök, mint teszi szerencsétlenekké. Beszédit a' gyorsírók utána írák, a' hogy ő azokat előrekészület nélkül mondani szokta volt. Egy felolvasott, igen nagy gonddal készült beszédre ő akara felelni. „Ékesen szólani nem tudok, úgy mond, de azt nem igen sajnálom; az igazságnak nincs szüksége piperékre...” (Egy nem nemes, de

nemességet érdemlő ember meilett szóla.) Ellenkezője vitatá állításait, 's a' czimereket foná beszédébe. Wesselényi időt akara neki engedni, hogy tüzéből magához térhessen, 's szinte Arthurig 's az ő kerek-asztaláig tere fel; de az sem használt, sőt azt nyere, hogy az ennek indulatosságát hordá elő, 's fogságát érinté meg gyengédeden, nem hogy az Wesselényinek ne fájjon, hanem hogy maga ne láttassék annak, a' minek találatni pirúlt. Wesselényi azon nyugalmban, mellyel ágaskodó lovain űlni szokott volt, felfogta a' szót; megismeré a' mivel vádoztatott, tüzét, melly igen gyakran igen messzére ragadozza, 's fogadta, hogy az illy pillantatokban emlékezni fog az intésről. De, ugymond, nem egyedül a' féketlen tűz kap el bennünket a' jótól: vagnak egyéb indúlatok is, a' mik épen azt cselekszik, 's elébe rakta az egész hosszú litániát. Ha viszont ő urasága is úgy találná, hogy ezeknek egyike vagy másika neki is csinál bajt, emlékezzék szavára, 's kövesse példáját. A' mint ez megszűnt szólni, 's a' másik hallgatva maradt, őbester Barcsay kele fel. „Wesselényi, ugymond, nem állá még szavát,“ 's elhallgatott. Wesselényi fellobbant, 's várta, mi következhetik. „Igen is, monda Barcsay; mert soha még ember az igazat szebben, telkesebben nem védelmezte.“ —

Wesselényit hamar azután, hogy az országgyűlése 1806. januárjában, eloszlék, elővevé fejbéli

rheumája, melly őtet fogságában szállá meg, 's ahhoz inhideg járult, és az a' nagy embereket kísérgető csapás, hogy épen azok, a' kik egykor kevélykedének hozzájuk ereszkedésével, a' kiket ő mindenképen' bölögita, 's felfüladának ellene. A' halál megmenté ezeknek látásától. Nemellyike meg mert jeleni özvegye előtt, de a' kiterítetthez közelíteni nem mert. —

Fő gondja 's öröme egyetlen fia' nevelése volt. Szerette emlegetni előtte azon americanus' mondását, mellyet Franklin ismértete meg, 's éreztette a' gyermekkel, melly rút, midőn a' születéssel nem dicsekedhető haladja meg a' porphyrogenitusokat, és a' kik magokat ilyeneknek hiszik. Akarta hogy a' gyermek dicsértessék, de lángokba lobbant, ha valaki hizelkedett neki. Midőn az, a' kit nemzetünk az imádásig szeret, 1809. martziusban, tekintetébe vevé Szathmárnak felköltjeit, Wesselényi Nagy-Károlyba vezeté vármegyéje' vitézeit, kiknek ő vala vezére, fia pedig kapitánya, 's neki segédtsíztje; 's a' közepszolgónoki sereget itt a' tizenhárom esztendő's kapitány gyakorlá nádorunk előtt, ennek 's minden jelenvalóknak álmélkodásokra.

Képe a' Neidl' rezén, Wagnernek pastele után, híven el vagyon találva. Erős de nem magas alkotású, zömök testű, barna haju és szemű szép férfi, kinek szava, tekintete, mozdulása el vala telve nemességgel, méltósággal. Ezek voltak minden csele-

kedeteinek bélyegei, még-trübáiban is, 's az alacsnyság öhozzá semmi alakjában nem fert. Barátjai úgy hiszik, hogy epigrammom igaz képet adja:

Kétled-e, hogy lelünk jár, vándorol? Ott fene Csó

'S lágy szívű Brútus, itt Vesszelényi valék.

Erdély, szüntessed sirásodat: él flam, él nóm;

'S diszedet egy jobb körtől újra megadja Zsibó.

XXV. L E V É L.

Wesselényi Miklós és Farkas Sándor, gróf Kornis Mihály és Buczy, elkísérének Hadadig. Itt az örömnnek azon neme ére, melly után már rég óta szomjúztam: Caudella, híres hangmester a' Wesselényi Farkas' szolgálatjában, 's Ménard, ügyes énekesz, mulattatának bennünket; 's az első reggel óta éjfélig, 's nem csak a' legújabbak' dolgozásaival, hanem azt is adván, a' mit Gluck, a' két Bach, Pergolese, 's mások, ihletve teremtének. — Midőn Erdélyben Miklós nyomta ajakimra a' végső csókot, 's paripájáról, bár túl a' határon, mondtam, a' Dessewffy' ölelésének futhatnék ellenébe!

Melly irigylést érdemlő szerencse juta nekem, hogy Erdélyt láthatám, 's így segítve láthatám! ezt kiáltám fel, visszatekintvén Nagy-Károly mellett az elhagyott halmok felé, 's áldást könyörgék az annyi jó fiak', az annyi jó leányok' szülőjére.

Jó föld, tiszták és nem tiszták mindenhol vagynak, a' hol emberek vagynak; nálad mint nálunk,

's nálunk mint nálad. De te nem romlál meg úgy mint mi, 's színed jobb. E' vallással tértem onnan haza, 's úgy hiszem, később vendégi igaznak fogják találni szavamat.

TOLDALÉKOK.

L

I. FERENCZ ÉS CAROLINA AUGUSTA.

KOLOZSVÁRTT, 1817. AUGUST.

Es giebt kein' schönren Anblick in der Welt,
Als einen Fürsten sehn, der klug regiert,
Das Reich zu sehn, wo jeder stolz gehorcht,
Wo jeder nur sich selbst zu dienen glaubt,
Weil ihm das Rechte nur befohlen wird.

GOETHE.

Ő felségek ide leMBERGI útjokból érkezének meg az ILUCZAI nyíláson. Mint fogadtatának, hosszasan beszélék ujságleveleink. Mi jobbat fogunk, mint a' tisztelkedés' fénye, a' maradéknak általadni.

Más nap a' katonai rend, a' kormányszék, a' királyi tábla tette hódolását, bemutatva az első báró Kienmayer országbeli fő hadi vezér, a' második

gubernátor gróf Bánffy György, a' harmadik a' királyi tábla előlölője gróf Kemény Sámuel exc. által. Ezeket a' vármegyék' és székely székek' követei válták fel, és az asszonyságok, a' császárhoz özvegy gróf Vas Sámuelné, szül. gróf Bethlen Rosália-, a' császárnéhoz gróf Esterházy Jánosné, szül. gróf Bánffy Ágnes exc. által vezetve. A' császárné megszólítására egy asszonyság késve felelt; 's midőn a' bemutató ennek mentségére gyakorlatlanságát említé a' német nyelvben, egy harmadik, ki németül igen jól tudott, megszólala: Mi gyalázatnak tartanánk fejedelmünk' nyelvét jól nem tudni; az elméje, nagy kimíveltetése, 's szive' kegyessége által ragyogó császárné ennek úgy felelt: „Sőt inkább idegen nyelvet nem tudni, nem szégyen: a' hazáét jól tudni, kötelesség.“ — Gróf Kemény Sámuelné, szül. gróf Iktan Bethlen Katalina ő exc., azon jelentéssel mutattatott be, hogy németül nem beszél; de számtalan jótétel és nemes tettei ő felségeknek kegyelmeire méltóvá teszik; 's az illyek által királyisan ragyogó felség ezt felelé: „Mi tehát szó nélkül értjük egymást.“

Aug. 20d., szent István királyunk' innepen, ő felségek a' nagy templomban jelentenek meg, nemzetünk' öltözetében mind keffen, mint ittlétek alatt mindennap. A' szent szolgálatot a' püspök, most esztergomi érsek és primás herczeg tartotta. Dél után a' császárné azon intézetet tekinté meg, melly

a' múlt télen állott össze, 's a' példátalan éhség' pusztításai között néhány ezer ember' életét tartotta meg. A' császárné hat ezer forintot ada ruházásokra.

22d. a' császár a' Kormánysházban foglalta el az előülést. Minden nap új jeleit adá az ő felségek' mindenre kiterjedő gondjaiknak. 27d. Tordának vevék útjokat, onnan Szebennek, Dévának.

II. A' BEVEZETÉSHEZ.

Olly igen különbözvén nálunk és Erdélyben a' köz dolgok' folyamata, 's a' tisztviselők' száma és fizetése, 's maga az is, hogy míg nálunk a' vármegyei szolgálat nem csak igen díszesnek, hanem a' főbb polczokon ragyogónak is tekintetik, Erdély azt nem nézi igen tiszteletesnek, 's álmélkodással hallá, hogy helytartói tanácsos Puky úr Abaújnak szolgabírája volt egykor, Nógrádnak Mária Theresia alatt hat lovan járó esküdtjei voltak; Szabolcsnak most is van egy, ki fél millióval bir, Zemplénynek egy másik, kire közel fél millió néz: ide teszem le a' hunyad-vármegyei tisztviselő kart:

Főispán; 1200 for. esztendői fizetéssel.

Főbíró, három; mert annyi a' járása; 300 ft.

Viceispán, három; 250 ft.

Regius perceptor három; 300 f. (Regius nevet onnan visel, mert királyi cassába gyűjti az adót. Erdélynek cassa domesticája nincs, 's ez egyből fizettetnek a' vármegyék' és székek' tisztségviselői, ebből építetnek 's igazítatnak a' vármegyeházak, ebből tétetik ezekben minden közönséges költség, ebből építetnek hidak, utak; ebből tartatik a' katonaság. A' Sacra Diploma Leopoldi szerint Erdély négyszáz ezer forintot fizet, háború' idején még egyszer annyit). Mindenik regius perceptor alatt van két *rectificator commissarius*, 100-, 's ezek midőn *rectificálnak*, azaz, megteszik a' *dicalis conscriptiót* minden ezer forint után öt forintot vesznek jutalmúl.

Főnotárius, egy; 250 f. *Vicenotarius*, kettő, 200 f. *Archivarius*, egy, 100 f. *Protocollista*, egy, 60 f. *Scriba* négy, 50 f.

Szolgabíró, tizenkilencz ötven (!) forinttal.

Ordinarii assessores, in *sedibus generali et filiali*. Nincs kiszabott számok, fizetések. Ezekre eszt. által ki van rendelve 1200. f. Az eszt. végével felvettetik, ki hány nap munkálkodott, 's a' szerint osztoznak.

Fiscalis procurator, egy 80 f. *Pauperum advocatus*, egy, 60 f.

Viarum inspector, egy; 300 f. két *Viceinspector*, 200 f.

Arendae decimarum perceptor, fizetés nélkül, melly helyett a' begyűlt pénznek tized részét veszi. (A' hajdani fejedelmek kiosztván a' fiasusra szállott jószágokat, fenntarták magoknak a' dézmát, 's az arendae decimarum perceptor ennek árát szedi be. Az illy dézma kalangyát a' helybeli földes úr négy garasával beválthatja).

Stationalis commissarius, három; 60 f.

Silvarum director, egy; 300 f.

Geometra, egy; 400 f.

Physicus, egy; 400 f. Chirurgus, három, 80 f.; Bába, három, 50 f. — Carcerarius, egy, 100 ft. Obequitator (levélhordó) négy; 80 f.

Az Erdély vármegyéiben az első tisztviselő főispán a' két districtusban főkapitány, a' székely székeken fő királybíró, deakul Supr. Jud. Reg.; 's ezek egymással egy tekintetű hivatalok. A' szászoknál csak a' Nationis Saxonicae Comes annyi mint amazok.

A' második tisztviselő a' hajdan Magyarországhoz tartozott vármegyékben (Közép-Szolnok, Kraszna, Zaránd) ma is viceispán; az egyéb várm. és székekben főbíró (Supr. Judd. Nobbi); a' két districtusban vicekapitány.

A' harmadik tisztviselő a' megnevezett három várm. főszolgabíró, mint nálunk; egyébütt köteleségeiket az assessorok viszik. A' mi ezeknél szolgabíró, az a' székelyeknél déló, magyar és dákk nyelvben; a' többes számban dulones.

'S midőn Magyarországon a' dicasteriumok' férfiai tiszteltetnek főispáni méltósággal, 's maga a' nádor is főispán: Erdélyben a' főispán lesz guberniumi consiliarius, 's vármegyéje a' gubernatornak sines.

III. ERDÉLYNEK GUBERNÁTORAI

1692 óta.

1. Gróf Bánffy György, 1692 január' 10d. óta haláláig, 1707. novemb. 15d.

2. Gróf Kornis Zsigmond, 1713 óta, haláláig, 1731, decemb. 15d.

3. Gróf Haller János, 1734 óta, hal. 1756. octob. 18d.

4. Gróf Kemény László, 1758. jul. 6d. óta, 1762. május' 22d, (Enek hivatalát átvette báró Buccow Adolf Miklós generális, mint gubernium' praesese, 's felállítá a' határnek katonákat. Meghalt 1764. máj. 18d. Követő gróf Hadik András; később feldmarschal, azon ezt aug. 7dikéig; 's ezt gróf Auersperg Mária József, 1770 — Buccownak nagy barátja, a' követk. gubernator, 1774. gubernium praesese leve).

5. Báró Bruckenthal Sámuel 1777 óta gubernátor. Letette hivatalát 1787. május' elsőjén.

6. Gróf Bánffy György, vicecancelláriusból II. József által kinevezve, 1790. a' rendek által megválasztva. Szül. 1747. decemb. 23d. megholt Kolozsvárt, 1822. jul. 5d.

7. Báró Jósika János, Bánffynak segédjére guberniumi vice praesesnek neveztetett ki, halála után pedig azon eszt. novemb. 25d. guberniumi praesesnek.

IV. AZ V. LEVÉLHEZ.

A' TELEKI HÁZ.

E ház tagjai a' XII. század óta a' XV. végéig Garázda de Mecsenics nevet viselének. A' hely' fekvése nincs tudva; de a' ház dalmatiai, 's csaknem minden kétségen kívül maradéka az ottan uralkodott denpetáknak.

Régibb armáliát nem bírja, igen azt, melyet Zsigmondtól 1409. nyert, 's ama' régibbet magában foglalja.

A' Mecsenicsi-Garázda törzsek két ágat ereszt: az elsőb megtartá Garázda nevét, a' másik

azt Szilágyivá változtatta. Gubernátor Szilágyi Mihály egy adomány levelében, melyet a ház ma is bír, a Szilágyi-Garázdákat rokoninak (consanguineus) mondja. Erre mutat a Szilágyi, Garázda, Teleki házzal közös czimer is, a vadkecske.

Horogszegi Szilágyi László, s Garázda Miklós és Dienes, már a XV. század elején tekintetes jószágok urai valának Bosznnyában. Nekik köszönhető Zsigmond, hogy a Iáz Herveja spafatrói herczeg megaláztatek, s a zborniki vár a király hűségében megmarada.

Szilágyi László nemzé Mihályt, a vajdát és magyarországi gubernátort, és Erzsébetet, a vajda és gubernátor Hunyadi hitvesét; hol egyedül azt jegyezzük meg, hogy a Szilágyiház az akkori több neveket engedő szokás szerint, Gerébnek is mondatott.

Bosnya a törökök által 1414 felpredáltván a Garázdák Magyarországra költözének által, s Bihar, Arad, Békés és Baráns vármegyékben fogtak lakást. Megszerezvén itt Zágorhíd, Szék, és Telek helységeket, egyike Zágorhídi, másika Széki, harmadika Teleki Garázdának hívták magokat. A Széki-Garázda ág most egy helyben áll a fenn, s azt egy Teleki Garázda vette át. Egyesülvén így a Széki ág a Teleki ággal, ezeknek születtek anyjoknak nevet predicationként vevék atyjoké mellé, s az ág magát Széki-Teleki névvel nevezi.

A' gyula-fejérvári nagy templom falán még a' múlt század' elején fekete márványban leheté olvasni egy Epitaphiumot:

Quem non livor edax, alienaque gloria torquet,

Perlegat haec Latiis carmina caesa notis.

Tres fuimus clari cognato sanguine vates,

Pannoniam Dravus quā rigat almus humum.

Unus erat Janus, patrias qui primas ad oras

Duxit laurigeras ex Helicone Deas *).

Alter erat Petrus, genitus de stirpe Garázda,

Qui tulit Aoniae plectra sonora lyrae.

Ultimus hos ego sum cognata e gente secutus,

Tertia doctarum gloria Pieridum.

Strigonia Petrus requiescit in arce: Joannem

Ipsa suum sedes pontificalis habet.

Hic mea, si dederit sors, ossa recondite: si non

Nil nostra, jaceant quolibet illa loco.

Virens scripta A. D. 1507

Vixi annis XXXVII

- - MEGENECHEN ARCO - -

*) Janus Pannonius pécsi püspök, postai tudós nevével: atyai nevével Cesinge, anyai nevével Vitéz. Ez testvére vala az esztergomi érsek Vitéz Jánosnak.

A' XVI. százban már tündöklék Garázda János. Lengyel cancellárius és testőrkapitány Zamosci elvévén Batori Griseldát, a' Kristóf fejedelem' leányát, a' menyasszonyt ez kíséré jegyeséhez, 's ott marada sok évekig, 's Batori István király alatt mint két lovas ezredek' vezére a' lithványok és moszkák ellen vitézül harczolt. Még meg van a' király' levele, mellyel ez Garázda Jánost, a' Grizelda' halála után, elhalmozva dicsőretekkel, honjába visszaereszté.

Megerkezvén Erdélyben, elvette Fejér Juditot 's Anna egyetlen gyermekét nemzé. Maga a' csata' mezején hala meg Batori Zsigmond alatt, 's a' Garázdaház ezen egy leányában álla fenn. Atyja azt Szeki Teleki Mihályhoz adá ki, testőrkapitányhoz, a' Batori Zsigmond' és Bocskay István udvarokban; 's leányát és vejét minden jószágiban örökösének nevezte.

Ezen első Teleki Mihálynak János fja, jenői várnagy, zarándi főispán, hajdúk' vice kapitánya, elvevé Berhidai Bornemisza Lászlónak Anna leányát (Lászlónak testvére vala Pál, kinek hasonlóúl Anna leánya Apafi Mihály fejedelem' hitvese volt), 's nemzé 1. Mihályt, a' másodikat; 2. Katát, Stepán Ferencznét, 3. Annát, elébb Vas Lászlónét, majd Keresztúri Jánosnét.

SZÉKI, TELEKI, MÁSODIK MIHÁLY

törzsátja minden későbbi Telekieknek.

Ez a' Teleki második Mihály, kit Erdély közönsé-
gesen a' hágnak szokott nevezni, született Nagy-
Váradon, Biharban, 1634. A' Rakoczynak udvarában
neveltetett, 's kapitánya leve a' II. György' testör-
főnek. Ennek halála után áttaléne Apafinhoz, ki-
nek hitvése az ő anyjával két anyafi gyermek vala,
's minisztere lett a' fejedelemeck, ország' generál-
issa, Huszt és Kövár' várainak, Csik, Gyergyó,
Káron, Sepsi, Kézdi, Orbai székek' főkapitánya,
Fejér és Torda 's Máramaros vármegyék' főispán-
ja, minden kir. déznák' és harminczadok' főáren-
dása, Apafin halála után Erdélynek kinevezett
gubernátora, végre pedig annak jutalmául, hogy
Erdélyt a' magyar király' kormányára alá vissza haj-
tá, római szent birodalombeli gróf, Elesett, Thököli
lancra ellen harczolván Töröcskánál 1690. aug. 21.
— A' magas helytt állók nincsenek sem magasztalók
sem rágalmazók nélkül, 's Telekire gyanút vet ez
a' sok hivatal, 's az a' nagy hatalom, mellyel Apa-
finé által Apafira 's az országra birt, 's az emberek
az akaratot a' kimeneteltől mérseklék, nem látván

mit engedtek, tanácslattak, parancsoltak a' környülállások, 's midőn az történik, a' mit nem vártak vagy nem kedvelnek, hűtlenséget, árulást emlegetnek, nem szükségét, nem kénytelenséget. Így vádoltatnak Martinúzi, így a' szent hazafiságú Nádasdi Tamás, így Rádai Pál, kik nem mindig voltak egy felen, és még is mindig a' hazáén. Egy tudósunk, kinek tiszta lelke ismeretes, olvasta Teletkinek levelezését Sobieskylengyel királlyal, pater Dukottal, Leopold császárral, egyviboldjával, 's alkudozásait, 's Leopoldnak biztatásait; bizonyosítván azon bennünket (Tudom. gyűjtem. 1823. január. 1. 89.) hogy Teletki egyike vala a' maga kora' legnagyobb férfainak, jó hazafi, mely belátást politicus, vitéz hadi ember, hív férj, hív atya, hív barát, tiszta minden haszonkeresettől, 's egyedül hazája 's vallása' javát óhajto.

Első jegyesei Porma Juliának, még az összekeelés előtt hagyá özvegyen; Petroviczi Péter Ferencznek sósa leánya hat hónapokig ott házasságban vala; Körös Tarcsai Vör Judit özvegyen, özvegy Tholdi Miklósné; neki hat fiú és hét leány gyermeket szüle: 1. Anna, elebb Áron Miklósné; tovább Memény Jánosné; 2. János, tizenhatodik oszt. tanár, még, már ekkor kinevezett kővár-vidéki koprány; 3. Sasánna, Vay Mihályné; 4. Kristina, Kendei Pálné, tovább Barcsai Abrahámné; 5. Kata, báró Bánfi Pálné; 6. Mihály, a' III.; 7. László; 8. Ju-

dit, Pongrácz Jánosné; 9, József; 10. Pál, a' tudós; 11. Borbála, Vay Lászlóné; 12. Sándor; 13 Erzsébet, Macskási Lászlóné. —

Az életben maradt öt fiúnak ugyan annyi táblát adunk:

I. T Á B L A.

M I H Á L Y; a' III.

Kővár-vidéki kapitány. Hitvese Toroczkai Kata. Gyermekai: 1. János; 2. Mihály a' IV.; 3. Sámuel; 4. Borbára; 5. Anna.

I. János, kővári kapitány; által ment a' római katolikus hitre hitvese Vay Borbára. Gyermekai a) Pál; b) János; c) Sándor; d) Mária, báró Bánffi Péterné, e) Kata, Statuna praeses gróf Lázár Jánosné; f) Sára, gróf Bethlen Pálné; g) Klára, gróf Bethlen Dávidné.

a) Pál, dobokai főispán. Hitvese gróf Haller Borbára. Gyermekük: aa) Ferencz, obristlieutenant; ismeretes franczia elmésségéből; bb) Tamás, majór, mind ketten maradéki nélkül; cc) Mihály, az V. Paszmosen, Kolozs várm.; hitvese Dózsa Ágnes; dd) Anna, báró Toroczkaí Gergelyné, tovább báró Ozmann Vilhelmné; ee) Mária Josepha,

báró Jósika Antal kolozsvári főispánné, anyja a' gubernium' mostani praesesének.

A' cc) alatt megjegyzett paszmosi V. Mihálynak lettek: 1. Pál; ifjúan kiholt; 2. Mihály a' VI Harinán, Dobokában; mh. 1823. Toldalagi Ágnes-től nemzé Ágnes, Luizát, Máriát, Rózát; 's Trau Amaliától Lászlót; 3. Ferencz, a' mi lelkes költőnk, Paszmoson. Hitvесе gróf Teleki Carolina, a' Sámuel és gróf Serényi Francisca leánya. Gyermekeik: Edvárd, Adolf, Carolina.

b) János, a' IV.; Vay Annától nemzé 1. Borbárát, elébb Boldogfalvi Czóbel Lászlónét, tovább Vay Jánosnét Anarcson. Szabolcsban: 2. Ágnes, Berenczöi Jánosnét; 3. Józsefet, a' II. Sármason, ki gróf Mikes Máriával nemzé Jánost, az V.; ennek hitvесе gróf Mikes Susána 5. Annát Hotlakínét.

c) Sándor, a' II.; ifjú korában hala ki.

II. Mihály a' IV. kormányzéki tanácsos, és az exscterátus praesese. Hitvесе gróf Bethlen Miklósnak Klára leánya. Gyermekei: Mihály, a' VII.; kinek hitvесе gróf Kendeffy Rákhel. Gyermekei esecsemő korokban holtak el; magát egy kő, melly a' boltzatból leesett; agyon sújtotta.

III. Sámuel az L. generális. Hitvесе Ötvös Mária. Gyermeke Imre az I., assessor a' királyi táblánál. Ennek Kraus Máriától Imre a' II., Hosszúfalván, Nagy Bánya mellett. Hitvесе gróf Brunsz-

vik Károlina, Antalnak, a' mostani ország' birája testvérének leánya. Gyermekai: 1. Bianca, 2. Carolina, 3. Maximilián.

II. T Á B L A.

L Á S Z L Ó, az I.

Kormányzékai tanácsos és fejer-várm. főispán. Hitvese Vay Anna. Gyermeké Susána, gróf Kemény Lászlóné.

III. T Á B L A.

J Ó Z S E F, az I.

Fejér várm. főispán, 's curátora a' maros-vásárhelyi collegiumnak. Lakott Kercsesorán, Fogaras földén. Gróf Kurta Borbálától nemzé Kristinát, gróf Tholdi Adámnét. Második hitvese volt a' Bod Péter' munkái által megtisztelt gróf Bethlen Kata.

IV. T Á B L A.

P Á L, az I. a' tudós.

Gyermekei Vay Katától 1. Éva, gróf Vas Miklós-né; 2. Ádám az I., generalis.

Ennek báró Wesselényi Susánától Susána; báró Korda Györgyné; gróf Toroczka Klárától a) Ádám a' II., a' Czid' fordítója, II. József császár uralkodása alatt kir. comissarius és dobokai főispán, azután kormányzéki tanácsos. Szül. 1740. mh. 1792.; lakott Kendi-Lónán. Gyermekai báró Wesselényi Máriától, az I. Miklós' testvérétől, 1. Mária, gróf Teleki Lászlóné; 2. Polyxéna, gróf Kendeffi Jánosné; 3. Anna, gróf Dégenfeld Maximiliánné.

V. T Á B L A.

S Á N D O R, az I.

Kormányzéki és belső titkos tanácsos. Lakott Gernyeszegen, Torda várm. Első hitvese gróf Bethlen Júlia, a' második Petki Nagy Susána. 'S ezen két boldog anya ismét ugyan annyi osztályt kíván.

I. GRÓF BETHLEN JULIÁTÓL.

Cancellarius gróf Bethlen Miklós' leányától: levé-
nek 1. Miklós, 2. László, 3. Lajos, 4. Judit,
Vargyasi Daniel Istvánné.

b) MIKLÓS, a' I.

Obristlieutenant, Hitvese Gerhárd Kata. Gyermek-
kei 1. Károly, catholicussá leve. Erdélyi kincsa-
tartó; tiszteletes lelke; szíve, hűsége, polgári ér-
demei által. Ez gróf Haller Juliától nevelé a) Pált,
a' II., a' tudományok és hazai nyelv' barátját. Hit-
vesének Macskási Klárának nincsenek magzatjai.
b) Annát, özvegy gróf Kornis Ignácznét, Szent-
Benedeken. Dézs mellett, méltó leányát nagy nem-
zőjének, 2. Juliánnát, báró Kemény Zsigmondnét.

b) LÁSZLÓ, a' II.

Kormányzói és belső titkos tanácsos, Ger-
nyeszegen. Szül. 1710. aug. 14d.; menyegzőjét
tartá a' nagyhirű Rádai Pál' leányával; a' tudós

gróf Ráday első Gedeon' testvérével, Eszterrel Péczelen, Pest várm., 1732. június 24d.; megholt marc. 16d. 1778. Gyermekük 1. József, 2. Eszter, gróf Toroczka Zsigmondné, 3. Klára, generális gróf Wartensleben Wilhelmné, Gyömrőn, Pest várm.

József, a' II., szül. 1740. augst. elsőjén; megholt 1796. szeptemb. elsőjén. Ifjabb éveiben assessor az erdélyi királyi tábla mellett, 's a' Kolozsvári reform. collegium' inspector curátora; 1783. Békésben főispáni administrator; 1784. ugozsai főispán; tovább a' tudom. és iskoláknak kir. főigazgatója a' pécsi kerületben; cs. kir. kamarás, 1792 óta excell., végre a' szent Koronának egyik őrje, a' dunamelléki superintend. főcurátora. Elvette királyfalvi Róth Joannát, egy nagy fényű és birtokú házunk' utolsó csemetét; 1761. Szirákon, Nograd várm. született a' lelkes asszony 1742.; megholt 1813. octob. 12.; 's adta Joannát, báró Prónay Sándornét Tóth Annának, Pest vármegy. Gyermekük nélkül hala el Pesten 1812. april. 20d.; 2. Lászlót, a' III.; 3. Józsefet, a' III.

a) László, a' III., cs. kir. kamarás, elébb assessor az erdélyi királyi tábla mellett, tovább a' kir. tábla' bárója, majd septemvir, és Somogy várm. főispáni administrator; a' marozibányi tudom. intézet' elölője, a' dunamelléki superint. főcurátora; szül. 1764. szeptemb. 7d.; megh. Pesten 1821.

marcz. 24. Életét, 's igen hív és igen szépen metszett képét lásd a' Tudom. Gyűjt. 1823. januar. 1. 87—105). Első hitvesétől gróf Teleki Máriától (1. IV. Tábl.) lettek 1. Ádám, cs. kir. kam., kapitány a' nádor' huszárjainál. szül. 1789. jul. 19d. 2. József, a' IV., cs. k. kam., elebb titoknok a' helytartó tanács mellett, majd 1824. a' kir. tábla bárója, 's ugyan azon eszt. a' tiszamelléki superint. és a' sárospataki collegium' főcurátora. 1828. Csanádi főispán. Szül. 1790. octob. 24d. 3. Sámuel, Pest várm. vizenotárius, szül. 1792. novemb. 9. — Második nagy lelkű nagy szépségű hitvesétől Szoboszlai báró Mészáros Ivánnétól, a' pesti asszonyi egyesület' előlülőjétől, szül. 1. László, a' IV., és 2. Augusta.

b) József, a' III., cs. kir. kam.; 1816 előtt assessor a' maros-vásárhelyi kir. táblánál, azóta kormányszéki tanácsos, a' kolozsvári reform. collegium' inspector curátora. szül. 1777. decemb. 25d.; mh. Kolozsvártt 1817. april. 7d. Életét és képét a' nem jól festettet, nem jól metszettet, lásd az Erd. Muzéum előtt, füzet X. 1. 78—105. Hitvese gróf Teleki Lajos rendek' előlülőjének Scphia leánya. Gyermekai 1. István, 2. Károly, 3. Juliána, 4. Gábor, mh. 5. Domonkos, 6. Borbára gróf Ráday Gedeonné 1829., 7. Sophia, 8. Josepha.

III). LAJOS, az I.

Megholt 1758. gróf Bethlen Katától nevelte 1. Lajost, a' II., 2. Domonkost, a' II., 3. Sámuel, a' III., 4. Mihályt, a' VIII. 5. Borbárát Zejksfalvi Zejk Danielnét, 6. Katát, báró Naláczai Károlynét, 7. Eztert, Vay Ábrahámnét, Krasznán.

1) Lajos, a' II., rendek' előlője, a' sz. Leopold' rende' commendátora, cs. k. kam., excell. gróf Tholdi Sárától lettek 1. József, az V., cs. k. kamarás. Hitvese Szigethi Szerencsy Francisca' a' József és Radványi Radvánszky Therésia leánya' Egyetlen gyermekök Joanna: 2. Kristina, báró Bruckenthal Mihályné; 3. Kata, Boros-Jenői Tisza Lászlóné, Biharban; 4. Juliána, gróf Toroczkai Pálné; 5. Sophia özvegy gróf Teleki Józsefné.

2) Domonkos, az II. Katonai szolgálatait után Tordának főispánja. Gróf Bethlen Judittól nevelé Annát, báró Kemény Simonnet; gróf Kendeffi Susanától a) Rákhelt, báró Kemény Pálnét; b) Polyxenát, báró Kemény Miklósnét, c.) Eleket; d) Kristinát.

3) Sámuel, a' III., egykor kapitány. Gyermekeit hitvesének gróf Serényi Franciscának vállasában nevelte a) Carolina, gróf Teleki Ferenczné, Paszmoson (1. Tábla.); b) József, az V., elesett Aspern mellett 1809., elsodratván, mind két láb-szára. c) Ferencz, elhagyván a' seminariumot, elébb

titoknak, majd tanácsos a' helytartó tanácsnál, Budán, 's 1825. kormányzéki tanácsos Erdélyben. d) Kristina.

4. Mihály, a' VI., maros-széki fő királybíró, cs. k. kam. és excell., főcurátora a' maros-vásárhelyi collegiumnak. Megholt 1826. január. 28d. Gróf Földvári Drusianától fíja Lajos, 'a ennek gróf Kendeffi Annától a) Miklós, b) Mihály, c) Lajos. •

II.

PETKI NAGY SUSÁNÁTÓL.

Gyermekei 1, Sándor, a' IV., kinek Ádám a' IV., 's ennek első hitvése gróf Toldalagi Juliána. — 2. Sámuel, IV. a' cancellarius.

Sámuel, a' IV., Erdélyi udv. cancellárius bihari főispán, a' szent István' rendének nagykeresztese, cs. k. kam. excell., a' göttingi, jénai, varsói tudom. társ. tagja; első ifjúságában küküllői főispán, azután kormányzéki tanácsos, 1784—1790. kir. commissarius a' II. József alatt alkotott váradi kerületben. — Gróf Iktári Bethlen Susánától nevelte 1. Domonkót a' III., cs. k. kam., a' máros-vásárhelyi kir. tábla' assessorát, a' magyar- és erdélyországi utazások' íróját. Szül. a' nagy lelkű, nagy készfűletű ifjú 1773. septemb. 5d.; mh. 1798. sept.

17d. — 2. Ferenczet a' IV., cs. k. kamarást, kinek báró Bánffy Erzsébettől lettek a) Sámuel, b) Erzsébet, c) Agnes, d) Rosina. — 3. Máriát, gróf Rhédey Ádám dobokai főispán' hitvesét.

A' cancellárius szül. 1739. novemb. 17d., megholt Bécsben, 1822. aug. 7d., élet. 83d. eszt. Tetemei a' sáromberki kriptában nyugszanak, közel Maros-Vásárhelyhez. Fiának és leányának még életében kiadá részeiket, a' mellett nekik nevezetes summákat hagyta még életében is. Bibliothecákra és iskolákra nyolcz száz ezernél többet költe. A' nagy fiakat szülő háznak lelke, szíve, tudományai, polgári érdemei 's belső 's külső fenyé által a' cancellárius és a' koronaőr valának két legelső nagyságú csillagai.

József, a' koronaőr, már akkor eltölté hírével a' hazát, Bécset, 's magát az udvart is, midőn academiai útjából megerkezett. A' francia király arany emléikkel jutalmazá meg szorgalmát a' tanulásban, 's La-Caille, Párizsban, igen kedvező bizonyosságlevelével eresztette el tanítványai közzül, és a' mi az ifjat a' császárné előtt igen ajánlá, orthodoxiája' bebizonyításáút; Amsterdamban 1761. egy kisedel munkában mutatta meg a' keresztyén vallás' igazságát, ezen epigrammai czími alatt: Sur la foiblesse des esprits-forts. Atyja, László, ekkor jelenteté be magát első Ferencz római császárnál, 's az ezen kérdéssel jöve elébe: „Magá a' tudós Te-

leki?“ — Nem vagyok, fels. uram, felele a' boldog atya; az a' fiam. — Nem tartozik ugyan tárgyamra, de méltó, hogy ide tegyem a' második kérdést is: „'S miért nem felel nekem németül a' nem deák kérdésre?“ Ah, fels. uram, mondá Teleki, az én gyermekkoromban a' magyar még nem tanult idegen nyelvet. — Való a' felelet; de Rákóczy Ferencz és Vay Ádám, úgy beszélének francziául és németül, mint magyarul, 's hány magyar beszéle olaszul a' Nádasdy Tamás' korában?.

Örülve olvassuk hogy Cicero általmarkolgatá állát, midőn beszédeit tartá; hogy Fridrich pálczája' csakányán rakta egymásra két kezét, 's azt úgy szorítá bal honja alá, hogy a' pálcza' vége felfelé álljon; hogy a' mi időnknek egy példátlan szerencsésű 's szerencsétlenségű hőse keresztbe vetett karokkal szerete állani és járni; 's úgy nem lesz illetlen a' később időnknek elmondanom, hogy a' koronőr Telekinek is voltak efféle különösségei. Úgy jára a' pesti hídon és utczákon, egyedül cselédje által kísérve, hogy térdig érő, felöltött mentéjén általveti pálczáját, 's annak egyik 's másik végét kezeibe fogta. Feje ritkán állott centruma felett, 's vállait is kigörbítette, hogy az egyike feljebb és kiljebb állott a' másikánál. Szemöldökei magasak, szemei feketék, színe tiszta, de szederjes foltokkal, és néha pattanásokkal. Haját czopfban hordta, 's fodorítással, egykor elvágatta, 's megint megnevelte. Papirosból mondott beszédei, magyarul

vagy deákul, lelkesek, ékesek, a' hogy kevesekéi; de papiros nélkül várakozás alatt csaknem mindig, 's ő is azt-bizonyítja, hogy írni 's szólani nem mindig jár együtt. Sajátságaihoz tartozék ezenfelül, épen nem szeretni az újat, 's hevesen ragaszkodni a' régihez, 's inkább meggyőzhetetlen izletből mint okok után. Innen azok az örök összeültődések a' pesti synodusban, 's a' gyűlésekben, a' legjobb fejekkel, 's még a' cancelláriussal is, kivel gondolkozásban gyakran nem egyezett; innen az, hogy a' güttingi professorok, kik olly igen nyugtalanul várak megjelenését a' Leopold' frankfurti koronázásától, midőn végre megjelent, és hallották, alig tudák, beszédét annak vegyék-e, a' minek vétetni akarja.

Leánya 's két fiai osztózanak tiszteletre méltó atyjoknak és anyjoknak lelkeikben, 's mind hárman boldogítva Hymen által, 's László mind kétszer, boldogok voltak. Ennek ritka szépségű, ritka kimiveltetésű özvegye új fényt hozott a' ragyogó házra, 's nem egyedül azzal, hogy érdemes vala a' pesti asszonyi egyesület' fejévé választatni, hanem szívének egyéb csillogó rényei mellett, az által is; hogy mostoháit ez nevelé inkább, mint hivatala, örök tanulása, 's hazafiúi dolgozásai 's bibliothecájának gazdagításai által egészen elfoglalt tiszteletes férje. —

At genus immortale manet, multosque per annos
Stat fortuna domus, et avi numerantur avorum.

V. A' XVII. LEVÉLHEZ.

HUNYADI JÁNOS, A' VAJDA ÉS
GUBERNÁTOR,*törvényes ágy' gyermeke.*

Heltai Gáspár kolozsvári luther. predik. és typogr., Hunyadi (kronik. CXI. Rész.) a' Zsigmond császár és Morzsinai Erzsébet' gyermekének hirdeté, azok szerint, a' mint mondja, a' miket maga ő hallott a' nagy Hunyadi alatt szolgált vitézekről. De Zsigmond 1437. hala meg, Heltai pedig 1575. irta 's nyomtatta kronikáját, 's a' két eszt. közt száz és harmincznyolcz esztendőnyi kézagocska van. Heltai nem gondolta meg mit mond, midőn állításának ezzel igyekezett hitelt szerèzni. Tetszett neki a' rege, 's úgy hitte hogy az untató kronikájának elevenséget ád.

A' havas-elvői vajda — (elvő annyi vala hajdan mint tulsó) megholt, 's Dán és Mircse fiai összeháborodának. Dánt a' török segélé, Mircsét Zsigmond, mert Transalpina akkor koronánk' része volt, 's Zsigmond 1392. megjelent a' seregnél. Eljutván a' Sztrigyhez, egy nemes születésű leányt hozata elő, hogy annak karjaiban feledhesse az öz-

vegyiség' unalmait. Néhány holnapok mulva visszatért a' táborból, 's ismét látni akará a' leányt, 's egy gyűrűt ada neki és egy írást, hogy a' gyermeket ezekkel együtt hozná Budára.

Egy havasalföldi Bojer, neve Buti, Hunyad vármegyébe voná meg magát a' háború' bajai elől. Meglátta a' nemleány leányt, elvette, 's vissza ment ezzel honjába, mert a' háború elcsendesedett. A' gyermek meglett, 's ő azt Jankulának keresztelteté.

Butiné özvegyen marada, 's visszatére 'szülőihez. Kéré Gáspár testvérét, kísérje el Budára a' királyhoz; útjuk nem lesz haszontalan. Gáspár kész volt teljesíteni a' kívánságot, 's Erzsók szappanozá ruhájit.

Hogy a' gyermek hozzá ne vágyjon, kezébe adá a' király' gyűrűjét. Egy holló meglátá a' csilámló karbunkulust, elkapta azt a' gyermektől, 's felszállott vele a' fára. De Gáspár teve a' bajról. lelőtte a' hollót, 's megmondá a' húgának, hogy meggondolja mit csinál. Zsigmond, Budán, meghallá, melly veszedelemben forga a' gyűrű, 's a' hollót a' gyűrűvel czimerül adá Jankulának, 's megajándékozá azt Hunyaddal és a' Hunyad körül fekvő helységekkel. Eddig Heltai.

Benkő haragudott, ha a' mesét valaki hitte. De olly nagy az igazság' hatalma, hogy végre maga is mellé állott, 's most ő vitatá, a' mit elébb

tagadott, (Transilv. I. k. 559. l.) az ő ellentállhatatlan okai ime ezek:

1. Mert azt az egész Erdély úgy beszéli. — Pedig a' mit az egész Erdély beszél, nem lehet nem igaz.

2. Mert Czillei Ulrich Hunyadit oláhnak szidta, 's ebfajtájúnak. — És így Hunyadi a' Zsigmond' gyermeke.

3. Mert Jankula még bölcsőjében kapá Hunyad felől a' kir. adománylevelet. — 'S kapta igazán? Azt Benkő állítani nem meri, sőt lelke' jámborságában vallást teszen, hogy azt eredetijében vagy másolatiban, szem még nem látta, 's a' historiophilusoknál nyoma épen nincsen; de reményli: feltalálja valaha valaki. — Úgy hihetné az ember, hogy a' tudós férfiú dévajkodik.

4. Mert Zsigmondnak erkölcei felől az effélét feltehetni; nem első dolga. — 'S a' mi megtörténheték; megtörtént?

5. Mert midőn Mátyás megholt; 's némellyek azért nem voksolának a' derék Hanzlikóra, mivel ő nem szentelt ágyból vette származását, a' jók azt felelék a' kajánoknak, hogy úgy terme a' vajda gubernátor is. — 'S Benkő nem érheté fel, hogy ezt a' jók per inconcessum mondták. —

Azonban annyi való, hogy a' rege beszéltek, 's az igazság' barátjának tiszte. kérdeni, hol vehette az eredetét?

Az ifjú Hunyadi lovaggá és szentelt vitézzé Zsigmond alatt leve. Zsigmond alatt játszó páncéljátékokat, 's pajzsán a' szokás szerint családi czimére vala kifestve, a' holló a' gyűrűvel. A' magyar troubadour eléneklé a' czimerről a' mit akart, mint búcsúztatóink a' múlt száz' közepén; 's a' történetet a' troubadournak senki sem hitte, mert hihetetlen volt, de minden beszélte, mert rendes volt.

Hunyadi öt legényt vive táborba, midőn szolgálni kezdett. Ötöt vitt volna-e, vagy ötvent inkább, 's talán ötszázat, ha Hunyadot 's a' Hunyad' környékét ő bírta volna?

Ötödik László, az utánszületett Hunyadinak őseiről rá maradt hollós czimerét megebővítette: „Hactenus siquidem ex gratia praecessorum nostrorum, divorum Hung. regum, praefatus Comes Joannes, pro armis seu nobilitatis insigniis, progenitoribus suis et domui benefico munere collatis corvum in campo flaveo seu coelestino alas paululum elevantem, suo colore naturali depictum, ac formam annuli aurei in ore gestantem habuit.” (Katona Hist. Crit. XIII. 566.) Zsigmond előtt már élénk czimerekkel.

Kercselicsnél (Notit. Praelim de Regnis Daln. Croat. Sclavon. I. 270: a' zagrabi nemesek panaszt tettek 1447. a' magyar rendek előtt: „No-veritis quod Magnif. Joannes Székely de Hunyad

Gubern. Regni Hung...; és alább per eundem Székely potentialiter occupatas... De a' Hunyadi-Székely ház Zsigmond előtt már virágzott, 's a' budai káptalannak egy 1331. költ levele említ egy Hunyadi Mihályt, Hunyadi Székely Jánosnak fiát A' mondottak szerint a' gubernátort e' ház' tagjának, a' Hunyadia-Székely János' kis unokájának, a' Hunyadi-Székely Mihály unokájának, 's a' Hunyadi-Székely és Oláh és Buti Vajk fiának szabad is, kell is, tekintenünk.

Albertnek egy 1439. költ adománylevelében a' vajda gubernátor Hunyadi János, és testvére, a' Miles Militum, Hunyadi ismét János ez is, így említetnek: „Joannes, et alter Joannes, uterque filii Oláh de Hunyad.“ Egy más adománylevélben, az I. Ulászlóéban, 1440., a' két testvér így neveztetik: „Utrique Joanni, filiis quondam Vojk de Hunyad. Bonfin ezt Butinak is mondja Dekad. III. 9. És ha az olasz eredetű tudós a' maga hőset ártat annak tekintett hazugsággal római ház' maradéknak hirdeti is: fellehetni-e, hogy egy időben él-vén hősével, ennek nagyatyját is hazug névvel mer-te volna nevezni? egy gubernátor és vajda' eredete az első ízben és akkor, midőn az élt, nem lehet-e nem ismeretes.

Bonfin említi, hogy Mátyás alig tűre valamit nehezebben, mint midőn irigyei tagadni szerették volna régi eredetét. Ha igazok volt volna, a' neheztelés csak ingerlette volna a' csevegőket.

Ponori Thewrewk 1825. ereszté ki értekezésemet az Arankáéval, és a' mit a' tárgyról Halics országi kormányzéki tanácsos 's Brzsáni, most stryi kerületbeli kapitány Kriebel János úr hozzám íra. A' hely nem engedé, hogy itt mindent elmondjak.

VI. A' IX. LEVÉLHEZ.

ERDÉLYNEK PÜSPÖKJEI 1715 óta.

1. Karczfalvai báró Mártonffi György, 1721ig.
2. Antalffi János.
3. Báró Sorger János. Temett. 1639. oct. 7d.
4. Zétényi báró Klobusiczky Ferencz Xavér 1741 óta. Innen Zágrábba 1748., 's 1751. a' kalocsai érsekségre.
5. Báró Sztojka Zsigmond, 1749 óta.
6. Gróf Batthányi József, fia Lajosnak, a' nádornak; 1759. aug. 22d. erdélyi püspök; 1760. kalocsai érsek; 1776. esztergomi érsek és magyarországi primás, 1783. cardinális. Megholt 1799. octob. 23d.
7. Báró Bajtay József Antal, egykor piarista, II. Jóssef' egyik tanítója, 1760 óta haláláig 1773.

8. Pius Manzador, e Congreg. Clericor. Regul. S. Pauli. Megholt 1773.

9. Gróf Kolonics László, olmutzi kanonok; innen Váradra 1780; tovább a' kalocsai érsekségre 1788.

10. Gróf Batthyáni Ignác, Imrének fia,

11. Rudnai és Divék-Ujfalusi Rudnay Sándor, 1816 óta 1820 midőn innen esztergomi érsekké 's primás herczeggé kineveztetett.

12. Négyesi Bárá Szepesi Ignác egy eszt. egri kanonokból egri kis préposttá, 's onnan erdélyi püspökké neveztetett a' választásokban olly szerencsés fejedelem által.

VII. GRÓF KEMÉNY SÁMUEL,

Rendek' előlülője, a' nemes lelkű.

Dicső tetteket hirdetni öröm és kötelesség mind azok eránt a' kik azt elkövették, mind magunk és mások eránt, mert így a' jó' magva új gyümölcsök' termésére hintetik el. Majór Cserei Farkas, Krasznán, mint segélette a' jószágaiban lakó szegényeket az 1817diki nagy éhségben, és mint gondoskodott előre, hogy illy inaség ezután ne érhesse más

helytt mondottuk el: itt azon nemeslelkű 's felvilágosodott elméjű férfira emlékeztetjük olvasóinkat, ki méltó, hogy Erdélyben a' szerint tiszteltessék, mint nálunk a' nagy Szécsenyi, 's a' Szécsenyi' nagy fia.

Kezünkbe akadt azon lenyomtatott levele, melylyt gróf Bánffy György gubernátor úrhoz 1809. július' 2d. íra, 's mi azt a' kassai Minerva' II. füzetében lap. 155. ismét kiadtuk. Abban harasztosi jószágát, aranyos székben, olly feltételek alatt adta áldozatul a' hazának, hogy a' kormányzó tanács atz tiz egyenlő részre osztva adja tiz székely insurgensnek, ki a' csatapiacson vett sebei miatt élelmének keresetére alkalmatlanná tétetett, vagy a' csatapiacson elesett székely insurgens' gyámoatlan özvegyének, árváinak.

A' jótételben gyönyörködő férfiú, királyi tábla' előlülője lévén, azonfelül hogy mindig tizenkét ifjat tartott asztalánál, minden judicialis perioduson (azaz, magyarországisán szólván, terminuson; 's ilyen Erdélyben eszt. által öt vagyon) öt szegényebb sorsú, de feddhetetlen, szorgalmas, jó erkölcsű tabularis cancellistának (azaz juratusnak) ötven forintot ajándékozott.

Hitvese követte férjének dicső példáját, 's vetélkedett vele a' jótételekben. Ő volt egyike a' Maros-Vásárhelytt felállított kórház' boldogítóinak. Számtalan titkon tett jótételeiket csak azok ismerik,

a' kiknek arcaikról letörlötték a' könyeket, 's lelkek, és az ég, mellynek méltóbb áldozatok nem nyújtathatnak.

VIII. A' BETHLEN-HÁZ.

Eredetet a' fényes háznak Sarolta adott, szent István' testvére. Ez, első férjének, Aba királyunknak, halála után, ismét férjhez ment, 's Marhárd grófot szülé, ez Péter grófot, ez Gudát.

Péternek három fiai maradtak: Mihály, Salamon, Lőrincz, (Laurentius, Bult, But).

Lőrincznek öt fiai: 1. Boczon; ennek fia Pál, 2. Boncz, 3. Bencze gróf (Benedictus), II. István' kedveltje, 's atyja Máté mesternek és Mihálynak, 4. Csák, ki Domonkost nemzé, 5. Bethlen, ki czímerül a' királyi almába harapó kigyót kapá, czímerét a' Bethleni-Bethleneknek még ma is.

Bethlennek három fia volt: 1. Péter, 2. Miklós, 3. Olivér; 's e' három keresztnevék elébe felvévén a' Bethlen nevet.

Pétértől ered az IKTÁRI-BETHLEN ág; Miklós kihala; Olivért az APAFI-BETHLEN és a BETHLENI-BETHLEN ág tekinteti törzsökének.

IKTÁRI- BETHLEN ÁG.

Péternek az ág' törzsök atyjának volt két fia Miklós és Domonkos, 's ennek János. Ez úgy löve le egy lövéssel két hattyút, hogy a' nyíl kettőnek ment által nyakán. Zsigmond a' két meglőtt madarat czímerül adá neki, azonban a' régibb czímer' kigyója el nem marada a' paizsról; telamonként öleli körül azt. — János Gergely fiat hagyta.

Gergelynek és Ábrámfi Margitnak gyermekei: 1. Domokos erdélyi vajda 1452 körül: 2. Gábor, budai várnagy; 3. Gergely, karánsebesi bán és atyja Istvánnak.

Domokos, a' vajda, kit Butinak is mondtak, nemzé 1. Gábort, ki Mohácsnál 1526. hatezer dzsidásokat vezérle, 's János királyunknak tanácsosa, 's udvari sergének hadnagya volt; 2. Gergelyt, János Zsigmondnak tanácsosát, Péternek atyját, Jánosnak nagyatyját, 's ettől leve Domonkos, atyja Istvánnak.

Gábor, Domokos vajdának fia nemzé Farkast, Báthori István királynak főkapitányát, 's tanácsosát.

Farkastól és Szárhegyi Lázár Drusiánától született 1. GÁBOR', erdélyi fejedelem, és hercege a' római szent birodalomak. 2. ISTVÁN elébb tanácsosa, majd gubernátora a' testvérenek, Hunyad- és Mármaros várm. főispánja végre maga is

választatott fejedelem. Ez Mihályi Csáki Krisztinától nemzé 1. Gábort, 2. Istvánt, 3. Farkast, 4. Pétert hunyadi és marmarosi főispánt. Ez a' Péter elvevé Illésházy' Gáspárnak egyetlen leányát, 's megholt 1646. aug. 3.

Domokos vajdának második fia Gergely János — Zsigmondnak consiliariususa Pétert, és Jánost nemzé; János Domokost, 's Domokos Istvánt, Istvántól és Macskási Judittól szül. 1698. febr. 10d. Sámuel, kir. tábla' bárója: mh. 1767. mart. 19d. fiai Domokos és Sámuel.

Az Iktári-Bethlen ág a' Hederfáján Küküllő várm. 1818. megholt Sámuel Domokos fiában áll fenn.

APAFIAK ÉS BETHLENI-BETHLENEK.

Törzsöke a' két ágra ment vérségnek az említett Olivér, Bethlennek fia, 's Péternek és Miklósnak testvér öccse. Ez nemzé Jánost, ki kegyes indulatai, 's példás élete miatt APA névvel szokott vala neveztetni. Gyermekai 1 Miklós, más nevével Apafi. 2 Gergely, a' magtalan; 3. Jakab, kitől a' Bethleni-Bethlenek erednek. Jakab nem ismert okból, nagynak neveztetett.

1). APAFIAK.

Apafi Miklósnak fia Gyegyus (Gergely) kitől János, kitől Péter és László. Péternek Miklós, és György.

Miklós, Péternek fia, magát Apa Nagyszalváról kezdi iratni, 's czimerül egy karddal általütött fejevasat veve föl, mellyből leveles, és gerezdes szőlő nőtt. Fia László volt, 's a' Lászlóé Mihály erdélyi vajda.

Mihály vajdának gyermekei: 1 Ferencz, Miklósnak atyja, 's Ferencznek nagyatyja; 2 Zsigmond. 3 Lenárd. 4 Miklós. Zsigmond magtalan hala ki. Lenárdnak fiai György és László, az Gábornak atyja, ez Imrének, de a' kik elhalának.

Miklósnak fia Farkas; ennek pedig István (mh. 1584) és Gergely.

Gergely, tanácsosa Isabellának, és János Zsigmondnak, nemzé Lénárdot, Boldizsárt, Miklóst.

Miklós nemzé 1. Györgyöt, Küküllői főispánt, Bethlen Gábor tanácsosát, 's kir. tábla' biráját (mh. 1635. feb. 18d, élete' 47 eszt.) és 2 Ferenczet, Báthori Gábornak főkomornikját.

Ez a' György küküllői főispán, Derzsi Petki Borbálától, a' cancellarius' leányától, nevelé 1. Gergelyt, I. Rákoczy Györgynek komornikját (mh. 1637. jul. 18d.) 2. Istvánt, consiliáriust, belsőszolnoki főispánt, ki Lórántfi Katától Györgyöt és

Miklóst, 's ez Györgyöt. 3. Boldizsárt; mh. a' tatár fogságban, de Barcsai Évától Ferencz fiat hagyja; 4. MIHÁLY fejedelmet; 5. Ferenczet; 6. Miklóst; és öt leányt.

Mihálynak a' fejedelemnek, a' jenői vár' és az udvari katonaság' főkapitánya Bornemisza Pál' Anna leányától kilencz magzatjai lettenek; de csak az ifjabb MIHÁLY fejedelem marada meg. Az Apafi háznak 1714, ebben szakadt magva.

II). BETHLENI-BETHLENEK.

Jakab, a' kit nagynak neveztek vala el, 1300 után élt, 's hat fiat hagyja: 1 Jakabot, a' magtalan; 2. Andrást, atyját Miklósnak és Andrásnak, 's András által Jánosnak nagyatyját; 3. Miklóst; 4. Jánost; 5. Apát, 6. Dienest. Miklós, Apa, Dienes hamar elhaltak.

János, Jakabnak negyedik fia GERGELYT nemzé, ki 1358 és 1393 között élt, 's Zsigmond királytól Bethlen-Szent-Miklóst és Alsó-Kápolnát nyeré, 's Nikápoly alatt Bajzát ellen harczolván, elesett. Úgy tetszik, a' Bethlenek ezen őseket tisztelik, midőn gyermekeiknek a' szokatlanabb Gergely nevet adják.

Gergelynek leve János, ennek pedig 1. Miklós atyja Márknak, 's Bernárdnak, Miklósnak, Eustachiusnak nagyatyja; 2. Antal; 3. Gergely, ki

Bethlen' várát (Belső-Szolnokban) Albert király' idejében ipítteté.

Antal, Apafi Mihály vajdának 1447. gyámja, Gergelyt nemzé; ez Eleket és Balázst, 's e' kétből két új ág sarjadzott.

a) ELEK' ÁGA.

Elek vice vajdának Losonczy Bánffy Drusianától három fia született: 1. Mihály, Ferencznek atyja; 2. Ferencz, I. Ferdinánd' asztalnokja; 3. György Isabella', és János — Zsigmond' tanácsosa.

Györgynek fia Miklós, ismét consiliarius, nemzé Ferenczet.

Ferencz fejér vármegyei főispán a' két Ráko-czy Györgynek udvari marsallja, III. Ferdinándhoz egyszer, a' lengyel királyhoz és nemzethez hatszor követje, vallására nézve unitarius. Kamuthi Szűzánával két leányt, Kemény Katával, a' Boldizsár' leányával, János fejedelemnek testvérével hat fiat nevele: 1. Györgyöt; 2. Miklóst, 3. Farkast, 4. Gergelyt; 5. Eleket; 6. Istvánt, és Katát, Kapy Györgynét; Évát, elébb Haller Györgynét, tovább Csáky Lászlónét. Farkas, Gergely és Elek atyjok' ragyogását nevelték.

I. FARKAS, nagy szépsége miatt Absolon-nak nevezve; már ifjú esztendeiben fejér vármegyei főispán, később I. Apafi Mihálynak cancella-

riusa, és ministere. Keze alatt lévén a' hon' archivuma, deák nyelven írta meg az Erdély' történeteit. De 1679. életének 40dik eszt. meghalván, sem el nem végezheté a' munkát, sem ki nem eresztheté. Hitvесе Geletinczi Ostrosies Borbála volt, leánya a' horvátországi bánnak és koronaőrnek; egyetlen fia pedig László, kormányiszéki tanácsos, kükülliói főispán, 's curátora a' reform. ecclesiának. Megholt 1717 (Ennek temetésén tartaték Vátságshelyi prof. Zilay András által a' halotti beszéd, Keresden május 12d. az eml. eszt. melyből mind Benkő mind én vevénk híreinket; de én az enyiemeket megtekintetve dr. Gyarmathy úrral).

Lászlónak Tolti Máriától születének: 1. Ferencz 2. László, 3. Lajos és 4 az anyja' méhében hátrahagyott Gergely. Egyedül Lajos és Gergely maradának életben; Lajos magtalan, Bethlen és Nagy-Bún helységeknek ura, Gergely a' Bethlen-Szent Miklóse és Folté.

Gergelynek és Naláczi Borbálának gyermekei, 1. Lajos, 2. László, hunyadi főispán, ki magát a' branicskai út' csináltatása által is felejtethetlenné tette, 3. Gergely, kormányiszéki tanácsos; 4. Ferencz, és Borbála, Bánffy Lászlóné.

Lajosnak gyermekei Wesselényi Annától a) Gergely Nagy-Bimon; hitvесе generális gróf Bethlen Pálnak Klára leánya, 's gyermekei Lajos, László, Kristina, Borbála, Polyxéna, b) Lajos,

Kerlésen, belső Szolnokban, híres a' maga kertjéről, melly Erdélyben legelsőnek tartatfik, mint hogy itt a' természet segédjére költ a' mesterségnek c) Rosália, gróf Bethlen Imréné. Gáldtón és Berkenyesen.

Lászlónak, a' hunyadi főispánnak gyermekei a) Pál, Herepen, Fejér várm.; b) József Iklandon Torna várm. c) Ferencz kapitány; d) Mária, gróf Lázár Benedekné, Benczenczen.

II. GERGELY a' historiographus Farkasnak, és az itt nyomban következő Eleknek testvére, küküllői főispán, Fogaras, és Udvarhely székek főkapitánya, ország' generálisa nyolcz gyermeket hagyta. a) Klárát, az első gubernátor gróf Bánffy György' hitvesét, b) Ferenczet, c) Christinát, d) Mihályt; e) Lajost; f) Máriát, Naláczinét, g) Katát a' második Apafi Mihály fejedelem' hitvesét, h) . . . Lázár Györgynét. — Úgy hiszik: Kata, Apafiné írta ezen ismeretes szent éneket: Mint gyors szarvas kit vadász sért. . 's melly szép sor az által, hogy kétszer hagyá el az articulust, aoristussal összetéveszté az ige' idejét.

II. ELEK belső szolnoki főispán, előbb Apafi' tanácsosa, tovább a' Leopoldé, 's Rendek' előlülője. Azon felül hogy a' Bethlenek neki köszönik elágozások' kinyomozását, azzal tévé nevét az egész nemzet előtt tiszteletessé, hogy Keresdi' kastélyában, Felső Fejérben, typographiát állíta, 's abban 1687.

Farkas testvérének historiáját közre eresztette. A' munka 1601 óta 1630-ig folytatva van, de nyomtatlanul hever. — Gutaütés kapá ki az élők közül 's Elek és György fiai neveletlenül maradának. — A' második Elek' fia Pál, elébb aranyos széki fő királybíró, majd tordai főispán, 's kir. tábla' praesese. Pált nemzé a' generálist, és Farkast, kir. tábla' assessorát.

Pálnak, a' generálisnak gyermekei. 1. Elek 's az ezé Pál; Pál, 's az ezé Gábor és Farkas, 2. Károly 's az ezé Esther 4 Juliána kormányszéki tanácsos Katona Zsigmondné; 5 Sára, Feketéné. 6. Krisztina, Biróné, 7. Klára Bethlen Gergelyné, Nagy-Bimon.

b) BALÁZS' ÁGA.

Balázs Ulászló komornyikja, Thurzo Angalitól nemzé Gergelyt. — Zápolya János — Zsigmondnak tanácsosát, 's ez Jánost, és Györgyöt, György Gergelyt, és Györgyöt.

Jánosnak fia FARKAS, kükülői főispán ország' generálisa, szamosújvári főkapitány, és consiliarius, tizenhét tiszteletes sebeket viselt, s' Kemény Annától a' fejedelem' testvérétől, nemzé 1613 Jánost Erdélynek Barcsai, Kemény, és Apafi fejedelmek alatt cancellariusát, Fejér várm. főispánt, udvarhely széki királybirót.

Ez a' JÁNOS Lengyelországba kísérte el Rákóczy Györgyöt; honnan hazájába haj nélkül vissza érkezvén, mind köz hivatalokban szolgált, mind a' vallás és tudományok' ügyében. Elpusztítatván a' török és tatár által az enyedi collegium, 's az ifjúság magát Kolozsvárra vonván, ő tanácslá, hogy az Enyedre vitessék. Erdélynek történeteit 1629 óta 1663ig deák nyelven megírta, 's a' könyv ezen eszt. Szebenben kijött, a' követk. pedig Amsterdamban újra sajtó alá bocsátatott. Azután azt 1674ig folytatá, de a' Toldalék mind eddig kéz írásban marada. Megholt vízi kórságban, melyet kiaszás követte, 1678. febr. 28d. Elsőbb hitvesétől Váradi Borbálától nemzé Miklóst, Pált, Sámuelet.

MIKLÓS, cancellarius, szül. 1642. Kis-Bimon. Legelőbb atyjának is tanítója Keresztúri Pál, továbbad Fejérvártt, és Kolozsváron és itt Apáczai Csere János nevelték. Heidelbergbe 1661. Leydába, és Utrechtbe 1663, 's onnan Angol- és Franciaországba mene által. Haza 1665. jött, hogy részt vehessen a' török ellen kezdett háborúban. Bécsben Szelepcsényi György primás, és helytartó vezeté az udvárhoz, Párisban Türenne. Kedvelve vala Zrinyitől is, 's jelen volt a' vadászon 1664. novemb. 18., mellyben ez a' hazánk' és nyelvünk' hőse olly siralmas halállal elvesze. Udvarhely széke nek főkirálybirája leve, 's huszti főkapitány, 's marmarosi főispán; 1689. óta titkos belső tanácsos

és udvari cancellarius. Ő készíté az úgy nevezett Leopoldinum Diplómát, 's azért gróffá, 's mamarosi örökös főispánná neveztetett, 's negyven ezer forint ajándékot kapa. Későbbi szerencsétlenségei József fiát már megfosztották minden nyert méltóságaitól. Kiadott munkái ezek: 1 Gemebunda Transylvania ad pedes Augusti Caesaris projecta. 1685. 2 Columba Noe cum rano olivae, seu amphora aquae ad restinguendum ignem. 3. Sudores et cruces Nicolai Bethlen. 4 Apologia pro ministris helv. confess. ad triremes condemnatis, 1675. 5. Korabeli történetei franczia nyelven a' Histoire des troubles de Hongrie VI. kötetben, Amsterdam 1736. 6. Autobiographiája, magyar nyelven. Német-Újhelytt tizenkét esztendeigraboskodott. Eleresztvén végre, nem akará látni honját, 's Bécsben hala meg 1716. octob. 27d. Kún Ilonától Mihály fiát, Rhédey Juliánától Józsefet hagyá.

Mihály nemzé Istvánt; ez Lászlót, a' bényeit; ez Farkast, 's ez Györgyöt.

Józseftől maradának 1 Sámuel; 2. Elek; 3. Olivér, 4. Gergely az obester.

Ezekből levének: 1. Miklós; 2. Dániel; 3. Sámuel Jánosnak és Klárának gróf Bethlen Lajosnének atyja.

A' cancellarius Bethlen János második Pál fiától leve János, ettől Dávid, ettől Sándor, assessor a' királyi táblán.

Sándornak fiai. 1 Sándor, Kis-Bimon; 's ennek gyermekei *a)* Sándor, *b)* János, *c)* Kata báró Nálácz Józsefné, *d)* Carolina, *e)* Elisa *f)* Joanna, *g)* Maria. — 2. Imre küküllői, majd alsó-fejérvári főispán, szent István' keresztese cs. kir. kamarás, és belső titkos tanácsos.

Cancellarius Bethlen Jánosnak harmadik, Samuel fiától leve. 1 István, 2. György, atyja Györgynek, és Lászlónak. 3. Ádám fejér vármegyei főispán, kormányzéki tanácsos. Rendek' előlülője; mh. 1748. sept. 8d. Kolozsvártt. 4. Sámuel. 5. Imre kormányzéki tanácsos. 6. Farkas generális. Maga a' hat fiú', és két leány' atyja mh. 1708 feb. 7.

Ádámnak (itt a' 3d. szám alatt) Bánffy Klárától születtek.

GÁBOR, fő udvari mester. Albert Sachstscheni herczeg, lengyel királyfi és magyarországi helytartó mellett, továbbad udv. cancellarius 's aranygyapjas lovag. Ennek herczeg Khewenhüller hitvesétől szül. József fia, az 1815 meghalálozott thesaurarius, ennek pedig gróf Zichy Josephától 1. József, 2. Leopold. 3. Albert, 4. Ferencz, 5. Ludovica gróf Bethlen Pálné. 6. Josepha, báró Miskéné, 7. Theresia, gróf Lázár Pálné, 8. Antonia, gróf Haller Gáborné.

2. **ÁDÁM**, a' generális, tulajdonosa egy magyar lovas ezrednek. Első protestáns, ki a' máriatheresiaiai rend' közép keresztjével megfeszítettetett.

3. MIKLÓS, erdélyi kincstartó. Gróf Csáky Katától csak egy leányt nemze, Rosáliát, elébb kolozsvári főispán gróf Csáky Jánosnét, majd a római curia előtt történt elválások után, gróf Was Sámuelnek hitvesét, özvegyét, Nagy-Almásan Kolozs várm. Megholt 1826. febr. 4d. élet. 74d. eszt.

Az Ádántól és Bánffy Katától született három testvér közzül egyedül a' generális Ádám maradt meg szüleiének vallásokban.

Sámuelnek, a' Sámuel' fiának, 's cancellárius János unokájának, leve Lázár Máriától Ferencz és János. Ennek ismét Tholdi Borbárától Ádám, gróf Gyulai Katának férje, atyja Ádámnak és Josephának, a' gróf Haller János' megholt hitvesének, Fejéregyházán.

Több erdélyi házak' genealogiáját meg nem nyerheténk. Bár az Erdély' tudósainak egyike, kivált a' nagyon elágazottakat, dolgozná ki, felrakván a' születés' és halálozás' napjait, a' lakások' helyét, és a' nevezetesb tetteket, mellyeket kiki elkövete. Ha aztán a' munka minden felszázadban újra nyomtattatnék, kitoldva az újabb sarjadzatokkal, annak ugyan mind magok a' házak' tagjai, mind a' hazai történetek' barátjai örvenlhetnének.

IX. A' KOLOZSVÁRI JÁTEKSZÍN' TÖRTÉNETEI.

Elkeзде a' ház épülni 1804. 's tökéletességre vitetett 1821. Nagysága, szépsége, pompássága olyan, hogy tartományinknak bár melly más városában is, Bécset ki nem véve, helyt érdemlene.

Magyar színjátszó társaság 1790 előtt nem volt; akkor állta ott egy össze. Erdély mindjárt párfogással viseltetik eránta, buzditva erre leginkább báró Wesselényi Miklós által, ki, ha valaki más, érzé, hogy annak a' nemzeti csinosodásra melly következései lesznek.

A' segélt játszó kötelelsségöknök ismerék hájajokat bizonyítani azon nagylelkü és mély belátást hazafiak eránt, kik erántok részvételt mutatának, 's 1792. bejövénök Erdélybe.

Az 1794. tartott diéta felvévő ügyöket, 's elfogadá azon tanácslást, hogy játékszinjök' építésére húsz, szükségéire pedig tíz, és így összeleg harmincz ezer forint szabad adakozásként gyűjtésök össze. Bizmsoknak e' részben kinevezteténök Fricsi Fekete Ferencz, egykor assessora a' királyi táblának, ki a' tanácslást dolgozta; gróf Teleki Lajos, később renlek' előlölöje, obristlieutenant; gróf Teleki Ferencz és báró Wesselényi Miklós. A' társaság azonközben bérbe vett házban adá mutatványait.

Első dolga a' biztosságnak az volt, hogy a' reform. collegiumtól megveve egy telket a' Farkas-útczán öt ezer forinton, 's annak árát gróf Teleki Lajos és Ferencz, Wesselényi, gróf Toroczkai József és báró Bánffy József saját erszényekből fizették.

A' begyűlt adakozások tizenhat-ezerre mentek fel, 's kezdődék az építés. De a' biztosságnak kihalának némelly tagjai, bekövetkezének a' háborúk, 's a' pénz elfogyott. A' dieta 1811. minden nemesre egyegy paraszt-telkétől ötven krt vete. Abból százezernek kell vala begyűlni. De a' papiros pénz' becsét egy ötöd részére leszállító rendelés (1811. martz. 15d.) a' százezeret húszezerre olvasztotta.

Új biztosok neveztetének ki: kolozsvári főispán, báró Kemény Ignác, 's azon várm. főbírája Nagy Lázár.

A' kormányzék' mostani előmlője, báró Jósika János excell., fát ígére a' valkői havasokból, mennyi kívántatni fog, 's a' Kolozs vármegyei nemesség magára vállalá behozatását. Így az épület 1814. be vala fedve, sőt a' belső fa készületeknek is ki vala faragva egy része.

Elfogyván a' pénz, a' biztosság jónak látá örök jusun adni el a' lózsikat. Egy lózsit kétszáz forintba számlálván, így két ezer begyűlt.

Tetézék azt Mártonffi püspök exc. ezer, gróf Teleki László és József testvérek, a' koronaőr' fiai, másfél ezer, 's a' derék két örmény város, Szamos-Újvár és Szent-Erzsébet, 's Abrudbánya, Fejérvár, 's más magyar és székely városok ismét másfél ezer forinttal; 's tizenkét ezer vétetvén Kolozsvártól, az épület teljesen elkészült.

Széle tizenkét öl, hossza huszonkettő. A' szín ebből hatot foglal el. Hat öl magassága is.

Lózsainak száma ötven. Mindenikében megfér négy személy; a' gubernátoréban, és a' melly ennek alatta és felette van, hat. A' három sor lózsín kívül van a' parterre és a' paradicsom.

Decoratíói Bécsben készültek, 's a' színre szekérrel is fel lehet menni.

Elfér az épületben harmadfél ezer néző; 's ha mindnyájan ülnek, ezerhatszáz.

Megnyittatott 1821. mártz. 12d., 's Zrinyi adatott legelsőbben, uraságok által. Másnap Hunyadi Mátyást a' társaság' tagjai játsszák.

J a v i t á s o k.

L. 15. a' jegyzés' 3-d.sorában olv. *le naturel se decouvre*. 17. l. 14 és 15. sor. olv. *kivezetvén*. 22.l. az első szakasz' végén olv. *severitas*. 25. l. 1. sor. *floren-
cziai*. 27. l. alulról 7. sor. olv. *Maulpertsch*. 28. l. 4.
sor. *plafondján*. 6. sor. *Norbert Grundnak*. 29. l. 13.
sor. *dolgokban*. 17. sor. *esméretes*. 31. l. 16. sor. *pél-
daul*. 19. sor. *bocsáttatta ki*. 33. l. 2. sor. *Mutter Na-
tur*. 5. sor. *Hirzel*. 36. l. alulr. 6. sor. *lavateri*. 37. l.
alulr. 8. sor. *Cyprust*.

Tudnivalók.

---

1. **A'** magyar tudós társaság ezen munkának csak kiadója lévén, nem kezeskedik a' benne követett nyelv-szabályokról, sem írásmódról, sem végre akármely nemű nyelvet 's írást illető elvekről: egyedül arra kívánt a' kéziratok' bírálatában ügyelni, hogy az elfogadott és sajtó alá bocsátandó munka, mint egész egy vagy más tekintetből, ajánlható legyen, 's a' *literatura'* jelen állapotjában kiadásra méltónak tartassék.

2. Nem vizsgálhatván meg a' benyújtott kéziratokat a' társaság fejenként és egészben; ez, u. m. *Kazinczy Ferencz' Magyar- és Erdélyországi Utasánai*, *Schedel Ferencz titoknok* és *Bajza József r. tag'*, mint e' végre hivatalosan megbízottak' ajánlására adott sajtó alá.

3. A' társaság által kiadott kéziratok közül ez LIV-dik számu.

Pesten, sept. 20. 1839.

D. SCHEDEL FERENCZ,
titoknok.

(Ara 1 fl. 40 kr. op.)

THE BORROWER WILL BE CHARGED
THE COST OF OVERDUE NOTIFICATION
IF THIS BOOK IS NOT RETURNED TO
THE LIBRARY ON OR BEFORE THE LAST
DATE STAMPED BELOW.

CANCELLED
67-66-3-151-1978
NOV OCT 1978

